

છટ્ટી યોપડીના અર્થ.

પાક ૧.

કર્તવ્ય=કરવા યોગ્ય કામ; ફરજ;
પ્રત્યે=તરફ; સાથે [ધર્મ

પૂજ્ય=પૂજવા લાયક

નમન કરવું=નમવું; પગે લાગવું
અનેક=(અન=નહિ+એક)=એક નહિ
એટલે ધણાજ

દુઃખ=આપદા; પીડા. (દુઃખ તથા
પ્રકારના છે, આધિ=મનની પીડા;
વ્યાધિ=શરીરની પીડા; ઉપાધિ=
બહારથી આવેલી પીડા)

સ્તન=ધાન; ધાણ

અગણિત=(અ=નહિ+ગણિત)=નહિ
ગણી શકાય એટલા; ધણાજ
અણચિંતવ્યા=(અણુ=નહિ+ચિંતવ્યા
=ધાર્યા)=અણુધાર્યા

અસંખ્ય=(અ=નહિ+સંખ્ય=સંખ્યા)
=સંખ્યા વગરના એટલે ધણાજ

પાળનાર=(પાલ=પાલણુ+નાર=કર-
નાર=પાલણુ કરનાર.

સ્મરણ=ધ્યાન; ભક્તિ

સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને તેની આસ-
પાસ ફરનારા ગ્રહો

ગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરતા ગોળા
(એ નવ છે)

ઉપગ્રહ=(ઉપ+ગ્રહ)=મુખ્ય ગ્રહની
આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ

નિયમિત=(નિયમ+મિત=વાજો)=
નિયમ પ્રમાણે

ભ્રમણ કરે છે=ફરે છે; ભટકે છે

અગાધ=(અ=નહિ+ગાધ=છાછરે)
=ધણું ઉંડું; અપાર; અથાગ;
ગહન

મસીદ=મુસલમાનોને નિમાજ
પડવાનું મકાન

અગિઆરી=(સંસ્કૃત અગ્ન્યાગાર;
અગ્નિ=દેવતા+આગાર=સ્થળ)
પારસીઓના આતશબેહરામ
પૂજવાની જગા

દેવળ=ખ્રિસ્તીઓનું પ્રાર્થના કરવાનું

૨] પહેલીનો "ડિક્શન શિક્ષક" અઢી આના.

મકાન

સંતાન=છેયાં છોકરાં; વસ્તાર
પરિવાર=કુટુંબ કબીલો; ખટલો
મરકી=બાણાં માણસ મરી જાય
એવો રોગ; કાલેરા! શીતળા;
પ્લેગ વગેરે
દુષ્કાળ=દુષ્કાળ ઉપરથી દુષ્=નકારો
+કાળ=વખત) અનાજ પાણી
મોંઘા મગે એવો વખત

સદ્વિચાર=(સદ્=સારા+વિચાર)

સારા વિચાર

દિલાસો=ધીરજ

પારિસ=ફ્રાન્સ દેશનું મુખ્ય શહેર
(એ આખી દુનિયામાં સૌથી
સુંદર શહેર છે)

મોટા મનથી=ઉદાર દિલથી

આપણને નહિ હોય તો આપણા
પાડોશીને હજે=મતલબ કે આ-
પણી પાસે નહિ હોય પણ આપ-
ણા પાડોશી પાસે હોય તો કાઢક
દિવસ આપણને ખપ લાગે.

કહેવત=કહેતી; અનુભવ સિદ્ધ વાક્ય

હિતકર=(હિત=બહુ+કર=કરનાર)

બહુ કરનાર

આરોગ્ય=સુખાદારી, તનદુરસ્તી

આહાર=ખાવાનું

વિહાર=ફરવા હરવાની મોજ

ખાવાને માટે જીવવાનું નથી=ખાઈ

પી એશઆરામ માટે જીવવાનું

નથી પણ જીવવાને માટેજ ખાવું

જ જોઈએ. મતલબ કે અતિશય

અને ભારે પદાર્થ ખાવા નહિ.

મર્મ=ધ્રુપો ભેદ; ગુપ્ત વાત

પવિત્ર=નિર્મળ શુદ્ધ; પાપ વગરનું,

નજર આગળ રાખી=મનમાં ખડા

વર્તન=ચાલ [કરી.

બ્રષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું;

ખચાડવું.

વખતને નકામો જવા દેવો નહિ=

સારા કામમાં વખત ગાળવો.

તરંગો=વિચારો પર વિચાર

વિચારવા=મનન કરવા.

સત્પુરુષ=(સત્=સારો+પુરુષ)=સારા

માણસ

સમાગમ=(સમ=સાથે+આગમ=

આવવું)=મેળાપ; મુલાકાત

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૫૫૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ઇ.ઈ.ઓપડીનો અર્થ

વિષય મીઠુદા: ૮૪૩: ૨-: ૨૧૨

બીજા ધોરણનો “ ડિક્ટેશન શિક્ષક ” ત્રણ આના. [૩

સાર—માથુસની મુખ્ય ફરજ ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) પરમેશ્વર પ્રત્યે. (૨) પાડોશી પ્રત્યે. (૩) પોતાના પ્રત્યે.

પાઠ ૨.

દિલ્હી=જમના નદીપર હાલની
રાજધાનીનું શહેર છે. (હીંદુ અને
મુસલમાનની રાજધાનીનું શહેર
હતું. એમાં ૧૮૭૭, ૧૯૦૨ ને
૧૯૧૧ માં દરબાર ભરાયો હતો.)

વેપારની ધમાલવાળા=ખડોળો

વેપાર કરનારા

પુરાણુ=જુનું; અગાડિનું

ખંડેર=ખુલ્લી ભોંય

શહજહાનાબાદ=(શહજહાં+આબાદ
=વસાવેલું)=શહજહાંએ વસાવેલું તે

ધમારત=ઉંચી બાંધણીનું મોટું ધર

ધુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું

ઢાંકણુ; યુગ્મજ

અરખીલેખો=અરખી ભાષામાં પત્ર-
માં કાતરેલાં લખાણ.

કુરાન=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક

મહેલાત=મન્ય મકાનો

દિવાને આમ=રૈયત અથવા સાધા-

રણ વર્ગના લોક માટે કચેરી
ભરવાનું મકાન

દિવાને ખાસ=અમીર ઉમરાવોને
માટે કચેરી ભરવાનું મકાન

એમમો=પાદશાહની સ્ત્રીઓ

ખીખીઓ=અમીરીની સ્ત્રીઓ

હમામખાનું=(હમામ=નાહવાનું+
ખાનું=ઠંડાણું)=નાહવાનું ઠંડાણું

હોજ=છોથી બાંધેલો કુંડ

હેરત=અચંખો; નવાઈ; અચરતી

જગહળી રહેલી=પ્રકાશેલી; ઝળકાટ
મારી રહેલી

મયુરાસન=(મયુર=મોર+આસન=
બેઠક)=મોરના આસનની બેઠક

(એમાં હીરા માણેક વગેરે જડા-
વ્યાં હતાં. એની કિંમત ટાવર-
નિયર નામના યુરોપી ઝવેરીએ
સાડા ૭ કરોડની કરી હતી)

હેવાલ=બ્યાન; વર્તાત

ખ્યાલ=ધારણા; અટકળ

શરાફ=હુડી, બ્યાજી વગેરે કરનાર
 પેઠી=શરાફની દુકાન
 દિલ્હીગર=દિલ્હીના વતની
 જમા થયેલા=ભેગા થએલા
 સત્તનત=રાજ્ય સત્તા; હકુમત;
 પાદશાહી
 એશઆરામ=મોજશોખ
 નિરલમી=(નિર=નહિ=ઉઘમ+ઈ=
 વાળો) ધંધા વગરનો
 નવાણુ=પાણીની જગાઓ, જેવા કે
 કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે
 જગ જાહેર=દુનિયામાં પ્રખ્યાત
 કુતુખમિનાર=કુતુખીને બધાવેલો
 મિનારો
 સાટ=ઉંચો સ્તંભ
 અશોક=ચંદ્રગુપ્તનો પૈત્ર; બિંદુ-
 સારનો પુત્ર (એણે બૌદ્ધ ધર્મને
 આશરો આપ્યો હતો)
 હજારો=કબર; રોજી; મિનારો

હફ્યભેદક=વાંચતાં અફસોસ થાય
 એવો
 વેધશાળા=આકાશી પદાર્થોની ગતિ
 વગેરે જોવાની જગા.
 મજલા=માળ
 અટક=બાધા; પણ; નિયમ; પ્રતિષ્ઠા
 વૃંદાવન=ગોકુલની પાસેનું વન;
 (જ્યાં શ્રીકૃષ્ણે લીલા કરી હતી તે)
 જયસ્તંભ=જીતનો થાંભલો; કીર્તિ
 ઢાળેલો=નાખેલો; દારેલો [સ્તંભ
 મહુમ=રવર્ગવાસી; અગાઉ થએલા
 કેસરેહિંદ=હિંદનો સિંહ એ નામ-
 નો ઇલકાગ છે.
 જંગી=ધણોજ મોટો
 રાજ્યાભિષેક=(રાજ્ય=રાજન+અ-
 ભિષેક+નવા રાજપર દ્વંધ પાણીની
 જે ધારા કરવી તે)=રાજ્યએ
 તખ્તનશીન થવું તે

જવાબ—દિલ્હીમાં જેવા લાયક મકાનો ક્યાં ક્યાં છે અને તે
 કોણે બંધાવેલાં? દિલ્હી નામ શા આધારે પડ્યું? દિલ્હીનો કયો લાયક
 જોતાં અચળો લાગે છે? મયુરાસન વિષે શું જાણો છો? દિલ્હીમાં
 દરબાર ક્યા ક્યા સનમાં ભરાયો હતો? જુમામસીદ કુતુખમિનાર.

ચેતીનો “ ડિક્શન શિક્ષક ” ચાર આના [૫

જયસ્તંભ વિષે શું જાણો છો ? હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું ?

પાઠ ૩.

પરાક્રમ=ગ્રોકામાં જશ મળે એવું

કામ કરવાનું સામર્થ્ય તે

દળ=શરકર; સેના

મહારથી=મોટો જોરાવર લડવૈયો

ધૂસી ગયો=દાખલ થયો

વાદળ=જીથ; ટોળું

ચીરી=વિખેરી, કાપી નાખી

પ્રતાપી=પરાક્રમી

દાખવવામાં=પતાવવામાં

પાછી પાની કરવી=કાયરપણું

પતાવવું.

હક=અખત્યાર; દાવો; માલકી

સહાયક=(સહાય=મદદ+અક=કરનાર)

=મદદ કરનાર

નીમકહલાલી=જેનું અન્ન ખાવું

તેનું સાર કરવું તે; કૃતગતા

લાલી=તેજ; શૌર્ય

પૂર્વજ=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જ-મેલા)

આપદાદા

અપ=મેળવેલી કીર્તિ

માવવ્યદ્રદિવાકરૌ=કાયમ;

હયાત; સૂર્ય ચંદ્ર રહે ત્યાં સુધી

સાથરે=પથારીએ

રોળ=કેર

તુંખડા=ઢોલકાં; માથાં

અડકતે ચડતાં=અટવાઇને આવતા

તરવાર તાણી તૂટ્યા છે=તરવાર

લઇ ધૂમે છે

ખાણુની હેલી કીધી છે=તીરનો

વરસાદ વરસાએ છે

ભાજીમૂળા=ભાજીમૂળા જેવા;

કમતાકાતવાળા

ઝડી પડ્યા છે=ધસીને દોડ્યા છે

વિસામો લેવાની=ઢીલ કરવાની

ઝાઝેરું=ધણું

પગ વાળવાનો=નચિતે બેસવાનો

કારમી=ભયંકર; બિહામણી

કીકિઆરી=ચીસ

કાયાનો ધર્મ=શરીરનું ભાન

વાયુત્રેગે=પવન જેટલી ઝડપે

સંચરી=જઈ

હર=શિવ

શર=ખાણુ; તીર

૬] પાંચમા ધોરણનો “ ડિક્ટેશન શિક્ષક ” ચાર આના.

ટંકાર=અવાજ

સંહાર=નાશ

કારમો=ભયંકર

જેર કરો=તાબે કરો

ગ્નેષ=ગ્નેહા, લડવૈયા

મદો=પુરો; બહાદુરો; શરવીરો

સિસોદીઆ, તુંવાર; ઝાલા; સહુબરા

=એ રજપુત કુળની શાખાઓ છે.

પાવ=પગ

પાવ પાછો ન બરો=પાછો ન હઠો.

ચેતર=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ

ધાવ=ફટકો

પિતૃ=પિતા

પંડ=પિંડ

મહી=પૃથ્વી

ફેર ન મળે=નહી; અચિત

લાવ=લાહવો; ઓરીસો

દુર્લભ=(દુર+લભ=)=મળવું ટકણુ

લાવ=વખત

તલપાષી=કુદકો મરાવી

હોદ્દો=છત્રીવાળી અમાડી

નિરંકુશ=(નિર=નહિ+અંકુશ=દાખ)

=દાખ વગરનો; સ્વતંત્ર

વકરાએલા=ખીજવાયલા

દારણુ=મોટું; જગર; ભયંકર

ધંદ્રામન=(ધંદ્રા+આસન)=ધંદ્રાનું

આસન

મહિમાવાન=મોટાઈવાળું

વિધાતા=બ્રહ્મા

મિથ્યા થવાનો=મટવાનો

ઉલટેલાં=સામા થએલાં

અળગુ=આધું; દુર

પ્રાણુધાતક=(પ્રાણુ=જીવ+ધાત=હત્યા

+અક=કરનાર)=મરણ નીપજે

તેવો

વિમાનમાં પગ મૂકતો થોભાવો=

સ્વર્ગે જતો અટકાવો

સાહિત્ય=લિપિયાર

અધારા ઉલેચવાનાં થશે=મહેનત

ફેગટ જશે.

મરદાની=મરદાઈ; બહાદુરી

વિલંબ=વાર; ઢીલ

પૂર્ણ પરાક્રમ=પુરેપુરી બહાદુરી

અન્ય—સિસોદીઆ, ધનુષનો ટંકાર કરી શર વાવરો, તુંવાર

ચોર્માસી તાલુકાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” બે આના. [૭

તરવારે કરી શત્રુનો સંહાર કરો. (૧) ઝાલા, કારમો ક્રોધ કરી બાલા વાવરો, સહુબરા સાવધ રહીને મહા બ્રોધ જોર કરો. (૨) મદો પાછો પાવ ન ધરો અને નામ અમર કરો; પ્રતાપ ચેતક ઠેકવી, સલીમ શિર ધાવ દે છે. (૩) પુરુષો પગ પાછો પડે, તો પિતૃ પંડ લે નહિ; બુદ્ધમાં જ્ય કીધા થકી નવ ખંડમાં કીર્તિ રહે છે. (૪) મહી વિષે મરવાનું છે. એમાં ફેર ન મળે, ક્ષત્રી મદો બુદ્ધમાં તન તજે, પણુ ઘેર મરે નહિ. (૫) ઓ ! શુરા શિશોદીઆ આ દુર્લભ દાવ આવ્યો છે પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લાવ લો. (૬)

સમજુતી—હે સિસોદીઆ. રજપુતો ! કામઠાનો અવાજ કરી બાણ વાવરો. હે ! તુંવાર રજપુતો તરવારથી દુશ્મનોનો નાશ કરો (૧) હે ! ઝાલા રજપુતો લયંકર ક્રોધ કરીને બાલા વાવરો; સહુબરા સાવધ રહી મોટા લડાઈવા તામે કરો. (૨) બહાદુરો પાછી પાની ન ઢુકરો. (પીઠ ન બતાવો) અને તમારું નામ અમર કરો. પ્રતાપસિંહ સલીમના માથા પર ફટકો મારે છે. (૩) હે ! શુરવીરો પીઠ બતાવીએ તો પિતા પિંડ લે નહિ. (પિતા નાખુશ થાય) લડાઈમાં જીત મેળવ્યાથી આખી પૃથ્વીમાં આબરૂ (કાયમ) રહે છે. (૪) પૃથ્વીમાં જન્મ ધરીને (નકલી) મરવાનું છે. એમાં લગાર પણુ ફરક નથી. ક્ષત્રી મરદો લડાઈમાં મરે છે પણુ ઘેર મરતા નથી. (૫) ઓ શરવીર સિસોદીઆ રજપુતો ! આવો ફરી ન મળે એવો આ વખત આવ્યો છે. પ્રતાપસિંહને આબરૂ આપો અને તમે આબરૂ મેળવો. (૬)

સાર—હંમેશાં ધણીનું લણું ઇચ્છવું.

પાઠ ૪.

કુદરતનું વર્ણન

દીસંત=દેખાય.

મંગળકારી=(મંગળન

કાર+ઇ) આનંદદાયક

પરિતાપ=(પરિ=ચારે

૮] સુરત જિલ્લાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” ત્રણ આના.

તરફથી=તાપ=દુઃખ)	શશી=ચંદ્ર	લાવી ચાવતા
=પુરેપુરે દુઃખ	અંતર=મન	કઠીય=કઠી
નિવારી=મટાડી	વિહારતો=વાતો; મોજ	શીંગડી=નાના નાબુક
મધુર=મીઠી	કરતો	શીંગડાં
કોમળ=નાબુક; સુંદર	લે'રી=તહેર; તરંગ	કંકની=ગળામાંની
શી=કેવી	પસારતો=ફેલાવતો	ગાજતી=વાગતી
તરુવર=(તરુ+વર)=મોટાં	હરે=લઈ લે	પથિક=(પથ+ઇક)
ઝાડ	પુરણુ=પુરં	વટેમાગુઃ રસ્તે જનાર
અમૃત=મિઠાશ	વાસીત=(વાસ+ઇત)	ઝોઢણુ=ઝોઢવાનું લુગડું
ઝીલે=લે; ચાખે	=વાસવાળું; સુગંધીદાર	બ્રાંત-ખોટો વિચાર
રસીયું=ઝોપ ચઢાવ્યો	શ્રમ=થાક	શાંતિ=જાંપ
પરમ=મોટું	વિરમતા=આરામ લેતાં;	ત્રાસ=ખીક
શોભન=શોભનાઈ	શાંત થતાં	નિવાસ=રહેઠાણ
લોભન=મોહ પમાડવું તે	નાવડી-નાની હોડી	સકળ=અધી
લોચન=આંખ; નેણુ	ધવળ=સફેદ; ઘોણું	રચના=શોભા
સ્વર=સુર અવાજ	ખળખળ=ખળખળ	ઉચરતી=ખોલતી
સરિતા=નદી	નાવિક=ખલાસી	કીરતી=વખાણુ; સ્તુતિ
મલિનતા=મેલાપણું.	સમો=વખત	કરતા=કરનાર; પરમેશ્વર
ગંદકી	વાગોળતા=મેંમાં પાછું	
સમાવતી=મટાડતી		

અન્વય—જંગલ મંગળકારી દીસંત, મનુષ્યના પરિતાપ નિવારી કોમળ મધુર ચંદની શી ખીલે (છે!) સહુ તરુવરો અમૃતને ઝીલે (છે) (૧) અધું વન રૂપેરી રસે રસીયું (હોય તેવું) પરમ શોભન (તે

ગુજરાત પ્રાંતની સાંભૂંની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૬

લોચને લોલન (કરનાર છે) મીઠો સ્વર કરતી જની સરિતા મલિનતા (અને) તાપ સમાવતી, (૨) (નદીના) જળે ચંદ્ર તથા કીરણો રમતાં (જણાય છે. વળી) વિહારતો શીતળમંદ પવન જળ મહી ઝીણી લેરી પસારતો જાય છે તેથી શશી તથા છમ્મી અંતર ઉછળે છે. (૩) (તે પવન) વન (નાં) ફૂલોની ઘણી સુગંધી હરે (છે ને તે વડે) તે વનને પુરણ વાસિત કરે (છે) દિવસના અતિશે શ્રમ પામતાં પશુ પંખી (ત્યાં) છુપી ગયાં (ને) વિરામતાં (જણાય છે) (૪) નદી મહી જળ કાપતી નાવડી (ને) સફેદ સઢ અતિ પવને ફુલ્યો (છે) અરે એનું ઉદર વિશાળ હશે (તેથી) ખરે ધવળ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું (છે) (૫) જળમાં બળજ બહુ શબ્દ થતા; બહુ શ્રમથી નાવિક ઢાંકતા (હતા) સમે જતાં નદી તીરે ગાડી છુટી (છે તેના) બળદ ખેસી શું ધાસ વાગોળતા ! (૬) કદીય વાંકડી (શીંગડી) ડાલતી (જણાય) કંઠની ઘંટડી મધુર વાજતી (સંભળાય છે) પથિક ભયની બ્રાંત તજ નિરાંતે ઝાઢણ તાણી (ને) સૂધ ગયાં. (૭) અહીં શાંતિ નિવાસ કરી રહી (છે તેથી) અહીં તો જન ત્રાસ વિસરતા, આ સકળ રણિઆમણી રચના (પોતાના) કરતા તણી કીરતી ઉચરતી. (૮)

સમશ્ચુતી—જંગલ આનંદદાયક દેખાય છે. માણસોનાં દુઃખને મટાડી આ મધુર કોમળ ચાંદની કેવી શોભી રહી છે ! બધાં ઝાડ અમૃતને ઝીલે છે અર્થાત્ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે છે. (૧) બધું વન રૂપાના રસવડે (ચંદ્રિકાથી) રસી લીધું ન હોય ! મતઙ્ગ કે રૂપેરી ચાંદની પૂર્ણ પ્રકાશી રહી છે. એવું જે ઘણું શોભિતું તે આંખને લલચાવનારું છે અર્થાત્ આવી લલિત શોભા આંખમાં લોભ ઉપન્ન કરે છે એટલે મણે નોચાજ કરીએ એવી આંખને ધમ્મજ થાય છે.

૧૦] મુંબઈ હલ્લાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૫૫ આના.

મધુર અવાજ કરતી નદી મેલાપણું (મેલ) અને તાપ શાંત કરતી. (૨) નદીના પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણ રમતાં જણાય છે, વળી મોજમાં વાતો ઠડો ધીમે પવન પાણીમાં ઝીણા તરંગો હલાવતો જાય છે તેથી ચંદ્રમાની જમી ઉછળતી હોયની ! એવું આપણા મનમાં લાગે છે. (૩) તે પવન વનમાંનાં ફૂલોની ઘણી સુવાસ લઈ લે છે. ને તેવડે તે (પવન) જંગલને પુરેપુરું સુગંધીદાર કરે છે. દિવસની ઘણી મહેનતથી થાકેલા પશુપંખી ત્યાં છુપાઈ જઈને આરામ પામતા જણાય છે. (૪) નદીમાં પાણી કાપતી જતી હોડીનો ઘોળો સદા ઘણા પવનથી ફુલેલો જણાય છે, અરે એવું પેટ મોટું હશે તેથી ખરેખર ઘોળા લુગડાથી તેને ઢાંકી દીધું છે. (૫) હોડીના ચાલવાથી પાણીમાં બળખળ ઘણા શબ્દ થતા અને ઘણી મહેનતથી ખસાસીઓ ઢાંકતા હતા; વખત થઈ જવાને લીધે નદી કિનારે ગાડી છુટી છે. તેના બળદ ખેસીને કેવા ધાસ વાગોળે છે ! (૬) કદી ને બળદોની વાંકી શીંગડીઓ હાલતી જણાય છે અને ગળામાંની ઘંટડી મધુર અવાજથી વાગતી સંભળાય છે. વટેમાર્ગુઓ બીકનો ખોટો વિચાર છોડી દઈને નચિં તે સોડતાણીને સૂધગયા છે (૭) અહીંયાં શાંતિ (શીતળતા) રહેલાણ કરી રહી છે તેથી અહીંયાં તો માણસ બીક ભૂલી જાય છે; આ બધી શોભાયમાન બનાવટ જાણે બનાવનારની (પરમેશ્વરની) આમર ખોલતી હોયની ! મતલબ કે પરમેશ્વરની અગાધ શક્તિનું જ્ઞાન કરાવતી હોયની ! (૮)

પાડ પ.

સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી; શુદ્ધ અને

સુંદર થએલી

સમુદ્ધ=જથ્થા; વર્ગ

સાક્ષર=વિદ્વાન

સંસ્કાર પામેલી=શુદ્ધ ને સુંદર થએલી

પુરોહિત=કુળ ગોર

પુસ્તુ=અફઘાનિસ્તાનમાં ખોલાયેલાં

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ચાર આના. [૧૧]

વંશપરપરા=પેઢી ધર પેઢી
વિદતા=(વદ્ધ ધાતુ=જાણવું)=
પડિતાઈ

પ્રાકૃત=પ્રાકૃતિ જન્યઃ અસંસ્કૃત; ચાલુ

સવાલ—હિંદુસ્તાનની ભાષાના મુખ્ય કેટલા વર્ગ પાડી શકાય
અને તે કયા કયા? વધારે અગત્યની ભાષા કઈ છે અને શા માટે?
હિંદુસ્તાનમાં બોલાતી મુખ્ય ભાષાઓનો નકશો ચીતરો.

પાઠ ૬.

પૂછપ=પૂછે છે

પાતશાહ=પાદશાહ (અલાઉદ્દીન)

ધરી=એવી

ગુજરાતી=ગુજરાત

કહીષ=કહ

કિસી=કેવી

કિરૂં=કેવાં છે

માંગલદુર=માંગરોળ; એ કાઠિઆ-

વાડમાં એક શહેર છે

અણહલપુર=અણહિલપુર

ઝાલાવાડી=ઝાલાવાડના

સુરક=સોરક; સૌરાષ્ટ્ર

છિ કિસી=કેવી છે

ઝામા=ઝાસ

પવિત્ર પુસ્તકો=ધર્મનાં ગ્રંથો

ભાષાંતર=તરભુમે; બીજી ભાષામાં
નકલ

નિરાળી=ભુદી; તોખી

અપભ્રંશ==મૂળ શબ્દનું થએલું

અશુદ્ધ રૂપાંતર; વિકાર પામેલી

ગિકટ=ઘાડો; નજીકનો; પાસેનો

રોડું=ભાંગેલી ઇંટનો કટકો

પોચકું=જરા જેટલું

ઠોખરું=હાંધું; વાસણ

ધાગો=દોરો

વકટલેડ=એક, એને માટે ગિલી

દંડાની રમતમાં વપરાય છે

(એ શબ્દો દ્રાવિડ ભાષાનાં છે)

ચલણી=ચપરાતા

રૂદિ=રિવાજ

ઉચ્ચાર=બોલ

સંક્ષેપ=ટુંકા

માસિક=(માસ+ષક)=દર માસે નીક-

ળતું ચોપાનીઉં

૧૨] પહેલા ધોરણનો “સુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે આના.

પાઠ ૭.

સંપ=એકમત; એક્ય

ઉદ્દેશ=હેતુ; મતભાવ

સુધરાવટ=(સુધારા+વટ) સુધારાપણું

રાજ્ય પ્રકરણ=રાજ્યવહીવટ

ડગલે ડગલે=વારે ધડીએ

કુસંપ=(કુ+સંપ) અણુખનાવ

વણુસાડે=જગાડે

ફળેતી=ગેરઆખર

વિધન=હરકત

ધાત્તમેલ=ગરબડ; પ્રપંચ

પ્રકુલિત=આનંદી

ખરકત=લાભ; ફાયદો; કૃપા; પુષ્કળ

હોવું તે

ચિઠીઆપણું=ખીજવાટ; બળિએકપણું

સંપીલા=(સંપ+ઈલા)=સંપવાળા

દ્રોહ=વેર બુદ્ધિ; અપકાર

રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધિ

રાખવી તે

તૂટ=બુઢાણું; તરકટ; તોફાન

ધર્મકગ=ધર્મનો ડોળ કરી ઠગનાર

ઉપદ્રવ=હરકત; પીડા; ઇજા

અહિત=(અ+હિત)=અકલ્યાણ; ખુર

દાઝ=સાગણી; બળતરા; દયા

ધાર=માન; સમજ

દૈવ=નસીબ

આર=આરો; છોડા

કુવેંમ=ખોટા વહેમ

મત્સર=અદેખાઈ; કીનો; દ્રેષ

આકરી=ખરાબ; માઠી

સુસંપ=(સુ+સંપ) સારો સંપ

જંપ=શાન્તિ

પડી=પડીકું

અનવચ—હું દીલમાં દાઝ ધરું છું અને દેશીને વિનંતી કરું છું વળી ખરેખર કહું છું એમાં લેશ જીકું ન ધાર. બહુ સુરાજ તો કુસંપથી સહુ તૂટી ગયાંજ; હું શું દૈવ વાત કહું છું કે દુઃખનો આરો નહિરે, કુવહેમ, મત્સરે કરી આવી આકરી દશા યઈજ સુસંપની પડી વિના માર રોગ ન જશેરે, માટે કુસંપને નસાડવાને, સુસંપ જગાડવાને; અને જંપનેજ વધારવાને અટ લખ તું વિચાર રે. (૧)

સમજૂતી—મને મનમાં દયા આવે છે અને તેથી હું દેશીઓને અરજ કરું છું કે હું ખરેખર કહું છું તેમાં જરા પણ જીકું માનશો નહિ, ધણા સારા રાજ્ય તો અણુમનાવથી બધા નાશ પામ્યા હું નસીબની શી વાત કહું કે દુઃખનો છેડોજ નહિ. ખોટા વહેમ અને અદેખાધએ કરી આપણી આવી ભુરી હાલત થઈ છે, સારા સંપત્તી પડી વગર દુઃખરૂપી રોગનો ભાર જશે નહિ. માટે કુસંપને હાંકી માઢવાને, સારો સંપ ફેલાવવાને, અને શાંતિ વધારવાને તું જલ્દી વિચાર કર.

પાઠ ૮.

એકાંત=નયો વાસ
હાસ્ય વિનોદ=આનંદની ને હસવાની વાતચીત
ખુદાવંદ=મોટા સાહેબ (મોટા દરજ્જા વાળાને અરજ કરતાં વપરાય છે)
એક વચની=મોલેલું પાળનાર તકસીર=ચુનોહ; વાંક; અપરાધ ચેતી=સમજી
જહાંપનાહ=(જહાં=દુનિયા+પનાહ=રક્ષણ કરનાર)=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર. મોટો પાદશાહ
તાબુમ=અચરત

એકનો બે થયો નહિ=માન્યું નહિ
મૂચના=આગમચેતી
કનડે છે=હેરાન કરે છે
ખો=લત; કુટેવ
ટળવળે=પિડાઈ
દમ સુકાર્જશે=પાયમાલ થઈ જશે
ગત=સ્થિતિ
રકઝક=વાદવિવાદ; તકરાર
અનદાતા=(અન=અનાજ+દાતા=આપનાર)=જીવાડનાર
ખાવીંદ=હાકેમ; ધણી
આકરાં=ભારે
હીકમત=કળા; તદખીર; યુક્તિ

જ્ઞાપર—અક્ષતવાન માણસો સમયસૂચકતા વાપરી શકે છે. (પાંચમી ચોપડી પાઠ ૨ જાનાં સમયસૂચકતા દાખલા આપવા.)

૧૪] ત્રીજા ધોરણનો “સુખમણિવ શિક્ષક” અઢી આના.

પાઠ ૯.	રાત (એક પહોર જા)	વેઠ=પીડા
ધધર કેમ ખુશ	ધડી એટલે ત્રણ કલા-	મિષ્ટ=મીઠું ભોજન
થતો નથી તે	કનો થાય છે)	પરાણે=અળાતકારે
આખત.	જપે=કરીતે બેસે	મગન=ખુશી
પ્રસન્ન=ખુશ; રાજ	ચંદન=સુખડ; સુગંધી-	ડાલે=ડાકું ધુણાવી હા
નવ=નહિ	કાષ્ટ	પાડે
કીરતન=ભજન; ગુણ	કુંડી=મસાલો છુંદવાનું	ભગવત=કૃષ્ણ
ગાન	પત્યરનું કુંડું	ભૂષણ=ધરણ
અતીશે=ધણું; વધારે	કુંડું=લાકડાનો દરતો:	મણિ=હીરા; રત્ન
તારે=તહારે	(મસાલો છુંદવાનું	મુક્તા=મોતી
ડાચાકૂટ=તકામી વાત-	હોય તેને કુંડું કહે-	વીણુ=વગર
ચીત	છે)	સુત=છોકરો
ભવ=ભવારી; ગમેતેમ	રંગડે=વાટે ઘૂટે	જપવા=જપ કરવા;
બોલવું	એકાદશી=અગિઆરસ	ધ્યાન ધરવા
પર=પારકી	ઓચ્છવ=હિત્સવ; પવિત્ર	ગળાં કાપે=વિશ્વાસઘાત
નિંદા=અફમોઘ	દિવસ	કરે
પૂજન=પૂજા સેવાની	જગરણુ=હિંતગરો	ગળગળો=ગરીબ
ક્રિયા	ભાંડ=ભુંડા ખિલતસ	ભાવા=આળા; ઢોંગ
કાયા=શરીર	શબ્દ બોલનાર	અન્ય=પ્રીત
કપે=મૂળે	ભરેયા=ભવાઇ કરનાર	અનુચિત=(અન+ચિચિ-
મંછકો=રમવાનાં પાનાં	સારી=આખી	ત=સાયક)=અયોગ્ય;
કૂટતા=રમતા	હુખુ=ધી વગરનું	અધરિત
આઠ પહોર=દહાડો ને	પરણા=પરોણા	કર્મ=કામ

ચોથા ધોરણનો "મુખગણિત શિક્ષક" ચાર આના [૧૫

અંતર=માન	તર=ઝાડો	નાદ=અવાજ
છળ=કપટ; ઠગાઈ	ઝુકી=જવળી	કાન દષ્ટ=ધ્યાનથી;
લહે=ખેલો	ચરણે નમવાને=પગે	એક ચિત્ત
અંતરગ્રામી=અંતર્યામી;	લાગવાને	પય-ફૂલ
ધંધર	કાળે=માટે	પય પાન કરે નહિ=ધાવે
સ્વામી=ધણી; માલીક	જમુના=યમુના(એ ન-	નહિ
સંગી=સોબતી	દી હિમાલયના	ગાળા=ડોકમાં બાંધેલાં
વૃંદાવન=ગોકુળની પા-	જન્મોત્તરીશિખરમાંથી	દોરડાં
સેતુ વન (જ્યાં શ્રી	નીકળી આગ્રા ને અયો-	પળે=જળ; દોડે
કૃષ્ણ ભગવાને લીલા	ધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતમાં	કમળજળ=પાણીમાં પે-
કરી હતી તે)	વહી ગંગાને મળે છે,	દા થતું લાંબી દાંડીનું
કા'ન=શ્રીકૃષ્ણ	એને કાંઠે થાનેશ્વર,	એક જાતનું ફૂલ.
નાદે=અવાજથી	દિલ્હી, મથુરા, આગ્રા	ટાટડી=સ્થિર
વેધી=વીંધી	છટાવા, કાલ્પી-અલા-	ઉદીઓ=ઊંચો
મુનિવર=(મુનિ+વર=મો-	હાબાદ શહેરો છે)	માણુ=સૂર્ય; સુરજ
ટા)=મુનિઓમાં જે	નીર=પાણી; જળ	શંકર=શિવ; મહાદેવ
શ્રેષ્ઠ તે; મોટા મુનિ	મોહન=પૂજ્ય	સમાધ મેલી રહ્યા=સ્ત-
સાન=સમજ; ભાન		બધ થઈ ધ્યાન છોડીને
		એક ચિત્ત થઈ રહ્યા

અ-વચ- તારા દીલનું કપટનવ જાણે; (તો પછી) તને પ્રભુ
તે કેમ પ્રસન્ન થાણે? પ્રભુ (ના કીરતન અને પ્રભુ) (ના) નામ
સ્મરણમાં તારે અતિશે આજસ (છે) (પ્રભુ તું) આખો દિવસ પ્રયાકુટ
લવ (અને પરનિદા કરવામાં); હારે નવ (તો પછી) તને પ્રભુ (૧)
પ્રભુનું પૂજન કરવી વેળા તારી કાયા કપે; (પ્રભુ) મંજુલા સોગટાં

૧૬] પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

કુટતાં આઠે પહોર નવ જંપે. (ટેક) (૨) હરિનું ચંદન ઘસતાં, શ્રમથી તારું શરીર બગડે; (પણ) કુંડી કુદકું લઈ મરી, મસાલો (અને) ભાંગજી ભાને રગડે, (ટેક) (૩) એકાદશી ઓચ્છવના જામરણુ તને અતિ કંકણુ લાગે; (પણ) તું ભાંડ ભવૈયા જોવા સારૂ સારી રાતજી જાગે (ટેક) (૪) હરિના જગતને જાણુ વેડજી વળગી હોય (તેમ) લુખું સુકું (ખવરાવે), (પણ) સગાં સંજાથી (ને) પરણા આવે તેને પરાણે સિષ્ટ (ભોજન) પીરસે. (ટેક) (૫) ગુરૂ જે પૈસાની સેવા બતાવે, (ત્યારે) ત્યાં ગણગણતું બોલે; (પણ) જ્યારે ધરની સ્ત્રી ધરેણું માગે ત્યારે ત્યાં હસી (ને) મગન થઈ ડાલે. (ટેક) (૬) જગવત (ને) ખોટાં મોતી કાચ (અને) ફિડીઆં (નાં) ભૂપણુ ધાલે (પણ) સુત (અને) સ્ત્રીને સોનું, રૂપું, મણિ, મુકતા વીણુ નવ ચાલે. (ટેક) (૭) જગ દેખતા જમવા ખેસે, બાકી ખાવાને માટે પણ ન નહાય; ગળાં કાપે ત્યાં ગળજળો થાય. એ વૈષ્ણવનાં ભાવા (છે.) (ટેક) (૮) આ કરવું આ ન કરવું એમ અન્યને શિક્ષા દે (પણ) તું તે પ્રમાણે કરતો નથી, (અને) અનુચિત કર્મ કરે છે. (ટેક) (૯) અંતરના જળ અન્ય ન લહે, પણ અંતરજામી જાણુ, દાસ દયાનો સ્વામી જે પ્રભુ (છે) તે તો સાચાનો (જ) સંગી છે. (ટેક) (૧૦)

અન્યથા—વૃંદાવનમાં કાંન ઉભો ઉભો વાંસળી વગાડે (છે) તે વાગે (છે) રે. (તે) નાદે મુનિવરની વાંસળી વેધી (અને) કાને સાન નવ રહી રે. (ટેક) (૧) ચરણે નમવાને કાજ તરુની શાખાઓ ઝૂમી રહી (છે) રે; અને વૃક્ષ સાથે વેલી (પણ) ઝૂમી રહી રે, આજ અમારાં બાપ (ને) ધન્ય છે (ટેક) (૨) જમુના નીર ચાલે નહિ રે, (અને) નો નાદ સહી (મારાથી) ન રહેવાય, (ટેક) (૩) વાછરૂ પપ પાન કરે નહિ

(અને) કાન દબને સાંભળે રે; કાને નાદ સૂણવાને ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળે રે. (ટેક) (૪) ટાટડી જળકમળ ફૂલ્યા, (તેથી જાણે) ભાણુ ઉદીઓ દીસે છે રે; શંકર સમાધ મેલી રહ્યા છે (એ સઘળું) જગતને જાણુ થયું રે; (ટેક) (૫)

સમજુતી—તારા મનનાં છળ ભેદ જાય નહિ તો પછી તારા પર પ્રભુ શી રીતે રાજ થાય? પ્રભુના ભજનમાં અને ઇશ્વરનું નામ વાદ કરવામાં તને ઘણુંજ આગસ આવે છે, પણ તું આખો દહાડો પારકી બદખોઈ કરવામાં, લવરીમાં અને ડાચાકુટ કરવામાં થાકતો નથી. તો પછી તારાપર પ્રભુ (૧) ઇશ્વરની પૂજાસેવાની ક્રિયા કરતી વખત તારું શરીર ધ્રુજે છે, પણ તું પાનાં અને સોગટાં રમતાં રાત દહાડો દરીને બેસતો નથી. (ટેક) (૨) ઇશ્વર માટે સુખડ ધસવાની મહેનતથી તારું શરીર જગડે પણ કુંડી અને ફૂદકું લધને મરી મસાલો અને ભાંગ હોંસથી વાટે છે; ત્યારે તારું શરીર જગડતું નથી. (ટેક) (૩) તને અગિઆરસના અને ઓઝવના ઉગ્ગરા કરવા ઘણા ભારે લાગે છે, પણ તું ભાંડ અને ભવૈયા બેવાને માટે આખી રાત જાગે છે. (ત્યારે તને ઉગ્ગરા નડતા નથી) (ટેક) (૪) હરિ લક્ત આવે તો જાણે પીડા વળગી હોય તેમ લુખું સુકું ખવરાવે; પણ જો સંબંધી અને પરાણા આવે તો તેને તું આગ્રહ કરીને મીઠું ભોજન મૂકે છે. (ટેક) (૫) ધર્માચાર્ય જે પૈસાની (નજીવી) સેવા કરવાનું બતાવે ત્યારે ત્યાં તું ગણગણતું (કચવાતું) બોલે છે. પણ જ્યારે ધરની બાયડી ધરેણું માગે ત્યારે તું હસીને ખુશી થઈ હા કહે છે. (ટેક) (૬) ઇશ્વરને ખોટાં મોતી, કાચ અને કિડીઆનાં ધરેણાં ધાલે છે, પણ છોકરાં અને બાયડીને સોના, રૂપા, હીરા, મોતી વગર ચાલે નહિ (ટેક) (૭)

૧૮] પહેલીના “ડિકટેશન શિક્ષક” અઠી આના.

દુનિયાને ખતાવવાને જપ કરવા એસે છે, બાકી તો ખાવાને માટે પણ નહાય નહિ, વિશ્વાસવાત કરે ત્યાં ગરીબ થાય એવા વૈષ્ણવના (તારા) ચાળા છે. (ટેક) (૮) આમ કરવું, આમ ન કરવું એમ બીજાને શિક્ષા-મણુ દે છે, પણ તું તો તે પ્રમાણે કરતો નથી, અને અયોગ્ય કામ કરે છે. (ટેક) (૯) તારા મનના પ્રપંચ બીજાને બાણે નહિ પણ ઈશ્વર બાણે છે; દાસ દ્વારા મનો ધણી (પરમેશ્વર) એ તો સાચાનોજ સોખતી છે. (ટેક) (૧૦)

જમના કિનારે ગોકુળની પાસેના વનમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે, તે વાંસળી વાગે છે તેના અવાજથી મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ તેમની પણ પાંસળી વિંધાઇ જાય છે મતલબ કે તેઓ વાંસળીના મધુર સૂરમાં મશગુલ થઈ ગયા અને તેથી કાંઈને ભાન રહ્યું નહિ. (ટેક) (૧) શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવાને માટે ઝાડની ડાળીઓ લચી રહી છે. અને વૃક્ષની સાથે વેલી પણ લચી રહી છે તે જાણે કહેતાં હોય કે આજ અમારા નસીબને ધન્ય છે. (ટેક) (૨) એ અવાજ સાંભળીને યમુના નદીનું પાણી વહેતું નથી, અને હરણના મનમાં મોહ થાય છે, પક્ષીઓ માળામાં હાલતા નથી. મતલબ કે સ્તબ્ધ થઈ ગયા છે. એ અવાજ સાંભળીને મારાથી રહેવાતું નથી. (ટેક) (૩) વાછરડા ધાવતા નથી, અને ધ્યાન દઇને સાંભળે છે, કાને અવાજ સાંભળવાને માટે ગાયો ગળામાં બાંધેલું દોરડું તોડીને ત્યાં જાય છે. (ટેક) (૪) સ્થિર જળકમળ (જળમાં પેદા થતાં કમળ) ખીલ્યાં તેથી જાણે સુરજ ઉઘેા દેખાય છે. મહાદેવ સ્તબ્ધ થઈ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત થઈ રહ્યા છે. એ બધી દુનિયાને ખમર પડી છે. (ટેક) (૫).

ચોર્યાસી તાલુકાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” જે આના. [૧૯

પ્રાણીના લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો
મેક્. (એનો રંગ લાલ; ગુલાબી
કંઈક પીળો મણી રૂપે હોય છે.)

જંગલાર, ઝાંઝીખાર=આફ્રિકામાં
શહેર છે.

માડાગારકર=આફ્રિકા ખંડમાં બેટ
છે. દુનિયામાં મોટા ટાપુઓમાંનો
એક છે,

ભૂમધ્ય=(ભૂ+મધ્ય) પૃથ્વીની વચ્ચે
આવેલો

પુરખદારમાં=ખીસતા; નીકળતા
પાસિફિક મહાસાગર=શાંત મહા-
સાગર (અથવા મહાસાગરમાં કે
લાગ પૃથ્વી એણે રોકેલી છે)

બહુ પગી=(બહુ+પગ+ઈ)=બહુ
પગવાળા

ખોખું=જીવ વગરનું ખોળાઉં

રસી=લોહી પાણીવાળો ચીકણો પદાર્થ

અનંત કોટી=(અનંત+કોટી)

ધણાજ કરોડ; અતિશય; સંખ્યાઅધ

વિભાગ=(વિ+ભાગ)=ભાગના ભાગ

ઉષ્ણ=ગરમ

કટિઅંધ=(કટી+અંધ=અંધન)

પૃથ્વીપર જુદા જુદા પ્રદેશોમાં
ટાઢ તાપ કેવા પડે છે તે જાણ-
વાને પૃથ્વીના મુખ્ય પાંચ પટા
પાડેલા છે તે દરેકને કટિઅંધ
કહે છે.

ઉષ્ણકટિઅંધ=કર્ક અંતે મકરવૃત્ત
વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો ભાગ; વિષુ-
વવૃત્તથી ઉત્તર દક્ષિણ રંગા
અંશનો ગરમ પ્રદેશ.

લંગાણુ=પોસાણુ

વામ=મે હાથને પહોળા પસારી
રાખતા બે હાથ ને છાતી જેટલી
લંબાઈ

જવાળમુખી=(જવાળા=અગ્નિ=
મુખ=મો+મ્=વાળો)=જેના મોઢા-
માંથી ધુમાડો બળતા પથરા વગેરે
નીકળે છે એવો

વિસામો=વિશ્રાંતિ

નાળિએર=(સંસ્કૃત નારીકર ઉપરથી)

(નારિક=પાણીવાળું+મ્=ઉગવું)

=પાણીવાળી જગાએ જિગનાર

ઝાડનું ફળ; નાળિએરીનું ફળ

૨૦] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા જા. આના.

પ્રતિ=ગત

ધુનાની હકીમો=દારસી કે અરખી

વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે દવા કરનાર વૈદ

વિધિપૂર્વક=અમુક રીત પ્રમાણે

ભરમ=રાખ

માત્રા=ધાતુવગેરેને મારી કરેલી દવા

કિરમજી=સંસ્કૃત કૃમિજ ઉપરથી

(કૃમિ=જીવડો+જ=પેદા થવું) (એ

એક જાતના જીવડામાંથી પેદા

થાય છે)=લાલરંગ; ઘેરો લાલરંગ

સવાલ—પરવાળાના બેટા ક્યાં છે ? પાસિફિક મહાસાગર નામ પાડવાનું કારણ શું ? (એમાં તોફાન થતું નથી માટે) પરવાળા કાણ બનાવે છે ? પરવાળાની બનાવટ કહો.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત

બ્રિટિશશાળા માટે ત્રિવેદિ વાચનમાળાના પુસ્તક પહેલાથી જ્ઞાતમા મુદ્દીના અર્થ તૈયાર છે.

શાહપોર—સુરત.

પાઠ ૧૧.

તંદુરસ્તી=આરોગ્યતા

સેવન=ઉપયોગમાં લેવું તે

બક્ષીસ=બેટ

અનિશ્ચિત=નિશ્ચય વગરની

વૃદ્ધિ=વધારો

મૃર્ખતા=બેવકુફાઈ

ભંગ થાય=પળાય નહિ

શરમ=સહે

લાલાલાલ=દ્રાયદા ગેરદ્રાયદા

મહાર્કવાળા=દારના તત્ત્વવાળા

ક્ષય=શરીર દહાડે દહાડે ધસાવું

જાય તેવો રોગ

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ચાર આના. [૨૧

સવાલ—તંદુરસ્તી જાળવવાનાં મુખ્ય સાધનો ગણાવો. મઘાક-
વાળા પદાર્થ પીવાથી શા શા ગેરફાયદા થાય છે ?

પાઠ ૧૨.

અનારોગ્ય=(અન=નહિ+આરોગ્ય=
તંદુરસ્ત)=જેમાં રહેવાથી તંદુરસ્તી
અગડે એવું.

તખીએત=શરીર; પ્રકૃતિ

શરદી=ભેજ; પાણીવાળી હવા.

તંદુરસ્તી=(તન=શરીર+દુરસ્ત=સાફ
+ઈ=વાળું)=આરોગ્યતા

પચે=મચે

સડસડાટ=સપાટાખંધ; ઝડપથી

ચુઆ=વરસાદના છાંટા છાપરામાંથી
ટપકે છે તેવી જગા

તાડછાં=તાડનાં પાંતરાં

જગ=સવડ; જોગવાઈ

ભોંયતળાઉં=ધરમાં નીચેના ભોંયપર-
નો ભાગ

વેધ=ધર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે
ન બાંધવું તે; ખાંભી; બાધ

નિકાલ=રસ્તો; માર્ગ

ફરાગત=ઝાડોપિશાખ; મળમૂત્ર

કમસમજ=(કમ=ઓછી+સમજ)=
ઓછી અક્ષમ

જમાવ થાય છે=ભેગાં થાય છે

ત્રિદોષ=વાયુ, પિત્ત અને કફનો,
અગાડ; તાવ, શ્વેત અને ખાંસીનો
રોગ

ફેફસાં=હવા ભરવાની કોથળીઓ

કાગળ=મેસ

ઢોરઢાંખર=ઢોર વગેરે

મળમૂત્ર=ઝાડોપિશાખ

ઉલટી=ઓકારી

ચૂંક=પેટમાં દુખાવો થવો તે

કાગળાઉં=ઓકારી ઓકારીને માણસ

મરે તે રોગ

જમાવ=મેચું

૨૨] પાંચમા ધોરણનો “ ડિક્ટેશન શિક્ષક ” ચાર આના.

સાર—ધર બાંધતી વખતે કઈ કઈ આવતો ધ્યાનમાં રાખવી ?
ધરની અંદરની વ્યવસ્થા કેવી રીતની રાખવી ?

પાઠ ૧૩.

કાશી=એ ગંગા નદીપર હિંદુઓનું
પવિત્ર જગત્રાનું ધામ છે તે.

યાત્રા=જાત્રા

કાશીવિશ્વનાથ=મહાદેવનું નામ છે

તીર્થક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું

મંદિર=ઠેકાણું; ધામ

મુક્તિપુરી=(મુક્તિ=મોક્ષ+પુરી=
નગરી)=મોક્ષની નગરી

અશક્ત=(અ+શક્ત=શક્તિ=)

કમળોર

દેહ પડે=મરે

જન્મ મરણનો ફેરો ટળે=મોક્ષ મળે

ખ્યાલ=વિચાર; ધારણા

સોષ=ભોગવાઈ; સવડ

બાથું=મુસાફરીમાં સાથે રાખેલો

ખાવાનો પદાર્થ

ચોરચખાર=ચોર વગેરે

પાનાવાર=ધણીજ

ખીન=વગર; વિના

ઘાટ=ઓવારો

દશાશ્વમેધ=(દશ+અશ્વ=ઘોડો+મેધ
=ભોગ; બળિદાન) દસવાર ઘોડાનું
બળિદાન આપેલી જગા

ગ્રહનિરીક્ષણ=(ગ્રહ+નિરીક્ષ=ધારીને
જોવું+અણ એ પ્રત્યય નામ કરે
છે)=ગ્રહનું અવલોકન

વિચિત્ર=તરેહવાર

ઘટાકાર=(ઘટ+આકાર)=ઘટના
આકારનું

ઘાટ=આકાર; ડોળ

શિવમંદિર=(શિવ+મંદિર) મહાદેવ
નું દહેરું

વિશ્વવિખ્યાત=દુનિયામાં જાણીતું

શિવાલય=(શિવ+આલય=ઠેકાણું)

મહાદેવનું દહેરું

બિલીપત્ર=(બિલી=બિલા+પત્ર=પાંદડાં)
=બિલીના પાંદડાં

દર્શન=ઝાંખી

જ્ઞાનરૂપ=(જ્ઞાન+રૂપ=કુવો) અક્કલનો
કુવો (એમાં નહાવાથી અક્કલ
વધે છે)

ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના [૨૩

ભાવિક=(ભાવ+ઈક=વાળો)=આસ્થા

વાળા; શ્રદ્ધાળુ

આયમન=જમણી હથેલીમાં પાણી

લઈ ચૂસી જવું તે; ચાંગળું

પાણી પીવું તે.

ગજવા કાતર=ખીરસા કાતર;

ચોરી કરનાર.

સાવધ=સચેત; હોશિયાર; ચાલાક

ઝરખાદાર=(જરખા=માળનો આગળ

વધારેલો ભાગ+દાર=વાળા)

=ગોખવાળા

ખિચોખીચ=સજ્જાર; સંપૂર્ણ;

પાસેપાસે

કિનખાખ=કસખ અને રેશમથી

બરેલું તરેહવાળું કપડું.

કુમાસ=પોત

મજલીન=એક જાતનું ઝીણા

કુમાસનું કપડું

પીતાંબર=(પીત=પીળું+અંબર=

રેશમી વસ્ત્ર)=પીળું રેશમી વસ્ત્ર;

અખોટીઉ

નમુનેદાર=એક; ઉત્તમ

મૂર્તિ=પથર કે લાકડામાં કોતરેલું

કે ધાતુનું ઘડેલું દેવ દેવીનું

જે સ્વરૂપ તે

નાનાવિધ=જુદી જુદી જાતના

આંખ ધરાતી નથી=વારંવાર જોવાનું

મન થાય છે.

દળદળો=ભપકો; ઠાંઠ

સાજ=શણગાર

શ્રેષ્ઠ=મોટામાં મોટું

ધુરંધર=ઘણા મોટા

આચાર્યો=મોટા ગુરુઓ

પાઠશાળા=(પાઠ+શાળા)=કોલેજ

અનાદિ=(અન+આદિ=આરંભ)=જેને

આરંભ નથી તે; ઘણા જુના

પદ્ધતિ=રીત; રિવાજ

પાઠ ૧૪.

ખંત=કાળજી; ચેતક

સાયવટ=(સાય+વટ=પાણું)=સાચા-

પાણું

કુમળું=નાનું

પડી ટેવ તે તો ટળે દેમ ટાળી=જે

આદત પડી હોય તે મટાડી મટે

નહિ.

ખુખી=વખાણવા લાયક ચતુરાઈ

૨૪] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના.

મહાવરો=અભ્યાસ
 જાહે=વધારે; અતિશય
 મહાસવા=મરજીમાં આવે તેમ કરવા
 પરીક્ષા=(પરિ+ઘસ=તપાસવું+આ)
 યોગરદમથી તપાસવું તે
 આદરી=આરંભી; શરૂ કરી
 મુક્તાદળ=મોતી
 અંકુર=ફળગો
 હૃદયકમળ=જેમાંથી પ્રેમ પેદા થાય
 છે તે; અંતઃકરણરૂપી કમળનું
 ફલ.
 અનુકરણ=(અનુ=પાછળ+કૃ=કરવું)
 દેખાદેખી; એકનું જોઈ બીજાએ
 કરવું તે
 અનુરૂપ=જેવું
 તર્ક=વિચાર; કલ્પના
 શોધક=(શોધ+અક)=શોધ કરનાર
 પ્રજ્ઞસત્તાક=(પ્રજ્ઞ+સત્તા+અક)=
 રૈયતની સત્તાવાળું
 પ્રમુખ=(પ્ર+મુખ)=વડો; મુખી
 ઉઠી અસર=સારી લાગણી

આલ્યાવસ્થા=(આલ્ય+અવસ્થા)
 નાનપણ
 જનેતા=મા.
 ભકિતભાવ=ખરો પ્રેમ
 જીવન=જિંદગી
 સાંપડે છે=મળે છે; આવે છે
 પાયા વગરના=નકામા
 સ્વર્ગ સમી=સ્વર્ગ જેવી
 મૂળ=શરૂઆત
 પ્રતાપ=ખ્યાલ

પાઠ ૧૫.

વિવેક=ખરું ખોટું સમજવાની
 શક્તિ
 જળપાત્ર=(જળ+પાત્ર)=પાણીનો
 ભોટો
 બગાસું=સુરતીથી એકાએક મોં
 પહોળું થાય છે તે
 હુંપદ=અહંકાર; ગર્વ
 સંભાવિત=આખરેદાર; પ્રતિષ્ઠિત
 પરિચય=ઓળખાણ; સહવાસ
 બીજાસ=ભુંડ

સવાલ—વિવેક શીખવાનું મુખ્ય સ્થળ કયું? આપણા કરતાં
 મોટા, ખરાબરીઆ અને નાના સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણે ઘેર

ચાથીનો “ ડિક્શન શિક્ષક ” ચાર આના [૨૫

કાઈ આવે તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું ? આપણો પોશાક કેવો રાખવો ? સારા માણુમ દેખતાં ક્ષ ક્ષ ક્રિયા કરવી નહિ ? અગ્રેજ લોકોને મળવા જવામાં કયા કયા નિયમો યાદ રાખવા ?

પાઠ ૧૬.

છત્રે=છત્રીથી

છાંચ=છાયા

છડીધર=છડી ધરનારા;

ચોપદાર

છાજતા=શોભતા

હોદ્દો=છત્રાવાળીઅંખાડી

રસિક=આનંદી

ગિરાજતા=શોભતા

આયુષ=આવરદા

ભાગ્યમાં=નસીબમાં

આગ્યમાં=આગમાં

ઉપયોગ=મોજમઝા;

સુખવિકાસ

નેગ=સાયક; યોગ્ય

અનેગ=અયોગ્ય;

નાસાયક

ખળને=ત્રિનેરીમાં

સોડતાણી=મોઢું ઢાંકીને

મસાણુ=હિંદુ લોકોનાં

મુઝદાં દાટવા ખાળ-

વાની જગો

ઈંદ્રપુરી=ઈંદ્ર રાજની

નગરી

અનુસાર=મળતી: જેવી

નગરીઓ=શહેરો

નોખ=શોભા

કાડીધજ=કરોડો પતિ;

લખેશરી

ગરજતા=ગાજતા;

ખોલતા

ગોખ=ઝૂંખો; રવેશ;

માળનો આગળ

વધારેલો ભાગ

સુંદરી=ખુબસુરત સ્ત્રી;

દેખાવડી સ્ત્રી; કુટડી

સ્ત્રી

ગુણુસાર=સારા ગુણુ-

વાળી.

મર્દ=મરદ; પુરુષ

કો=કોણુ

ઠાર=ઠેકાણું

ગર્દ=ધૂળ; ખાડો

મટો=ટળો

બ્રાત=ભાઈ

શ્યામ=કૃષ્ણ

ચરણુ=પગ

રમરણુ=યાદ

ત્રિલોક=(ત્રિ=ત્રણુ=લોક)

=૨૨ર્ગ, મૃત્યુ ને

પાતાળના લોક

મધ્ય=માં

હસ્ત=હાથ

કરણુ=કાન

કૃપાળ=કૃપાળુ; દયાળુ

નેત્ર=આંખ

વદન=મોઢું

દંત=દાંત

ખાનપાન=ખાવા પીવાનું

૨૬] પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

અભાગી=કમનશીળ	તેમના મરણ પછી શ્રીફળ=નાણિયોર	
પામ્યો=કમાયો	શિક્ષા પામવાને માટે	હારે=ગુમાવે
કાંપ=કચરો	રહેવાનું ઠેકાણું; દોજખ	લહે=લે
જામ્યો=એકઠો કર્યો;	માર=તત્ત્વ	આઘ=પહેલું; પ્રથમ
બાઝ્યો	પોથી=ચોપડી	અંત=છેલું
શ્રીક=વખત	ભોજન કરનારી=રાંધ-	વાયા=વાણી
આયુ=આવરણ, જિંદગી	નારી	અવિચળ=સ્થિર; સ્થાયી,
મનરંજન=(મન+રંજન)=મનને ખુશ કરે	લહો=લો; જાણો	અચળ
એવી	અંતર્બહિર્ણપિકા=અંદરથી અને બહારથી	દનદન=રોજરોજ
ગુપ્તોત્તર=(ગુપ્ત=છુપો +ઉત્તર)=છુપો જવાબ	સમજાય એવી સમ-	આદિ=પહેલા
નાથ=ધણી; સ્વામી	સ્યા; ગુપ્ત અને ખુલ્લો	વરણ=અક્ષર
નરક=પાપી પ્રાણીઓને	અર્થ સમજાય એવી	ગામેતી=પટેલ
	સમસ્યા	શાશ્રત=જેનો નાશ નહિ તે.

અનુવચ—(જેને) છત્રે છાંય થતી (અને જેની આગળ) છડી-ધર છાજતા, અને (જે) રસિક હાર્યાના હોદ્દામાં બિરાજતા; (વળી જેના) ભાગ્યમાં આયુષ (અને) અનેક શિક્ષિ ભરેલી (હતી) તે પણ એક દિન ઉછળતી આગમાં સૂતા (૧) (જેઓ ઉપભોગ ભોગવતા) (હતા) (અને તેમાં) મહાસુખ માણતા (હતા) ભોગ અભોગ જરી જેતાં (૨) જાણતા (પણ નહિ) (વળી જેઓએ) કરોડો દાન ખર્ચ્યા (અને) ખાણમાં કીધા (હતા) (તેઓ પણ) મસીઃ (૩) મસાણામાં સોડતાણી (તે) સૂતાં. (૨) તોખનાં ઇંદ્રિયુરી અનુસાર નગરીઓ હતી; (તે તેમાં)

કોટીધન સાહુકાર ગોખમાં ગરજતા (હતા.) સારા ગુણની સુંદરીઓ (હતી) (અને) મર્દમાં મહા ગુણ (હતા;) તે (નગરીઓ) કો જાણે કંઈ દાર ગર્દમાં મળી ગઈ! (૩) માટે હે ! મારા મિત્ર, આ વાત વિચારો. બ્રાત પાપી મટો. (અને) ભક્ષા અને પવિત્ર થઈ જાઓ; (અને) જીવનનું ડ્રગ ભગવાનનું ભજન જાણી (તેને) ભજો રે; અંતર પ્રીતિ-આણી (તમે) નિત (તેનું) ધ્યાન ધરો. (૪)

અન્યથા—હે મિત્ર ક્યામ (ના) ચરણ (નું) સ્મરણ (કરવું) (એજ) સાચી (અને) સરસ રીત (છે;) તે વિના ત્રિલોક મધ્યે કોડ વાત કાચી (છે;) (હે) કૃપાળુ તેં હસ્ત, ચરણ, કરણ (અને) નાક કીધું (છે,) (અને) નેત્ર, વદન (અને) દંત આપી (વળી) જ્ઞાન (નું) દાન દીધું, આજ એજ ખાનપાનની ખૂબ ચીજ આપે (છે;) (તે વળી) ભૂખ, તરસ, ઠંડ, તાપ (તથા) સર્વ કષ્ટ કાપે (છે;) તે તને ધડીએ ધડીએ યાદ આણે (છે;) (પણ) તું દુષ્ટ અભાગી તે ઈષ્ટ દેવને ન જાણે (હે અલ્યા) જીવ તું વિચારી જો (કે) જન્મ પામીને (તું) શું પામ્યો ? (તેં) ભક્તિની શુદ્ધિ ન જાણી (અને) પાપનો કાંપ જમ્યો; (પણ) હજી ઉપાય છે, (તે) થાય તો ઘણુંજ સારું કારણ કે જે ધડીક જાય (છે તેમાં) તારું આયુષ્ય) ઓછું થાય (છે.)

અન્યથા—નરકનો નાથ કોણ ? દહીંનું સાર (તેને) શું કહીએ ? ખાળક તણી પોથી તેનું નામ શું લઈએ ? ભોજન કરનારી નિત્ય ઘડીનું ઘેર શું કરે (છે?) ચતુર પુરુષ એ ચાર (પ્રશ્નના) ઉત્તર મનમાં વિચારી લેહો. જે સમજી શકે તો માન દઈ જેસવા ઓટલી આપું; (અને જે) નહિ સમજી શકે તો (હું) તને કહું (છું કે) જમ, ધી, ચોપડી, રોટલી, (ધી ચોપડી રોટલી જમ.)

૨૮] સુરત જિલ્લાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” ત્રણ આના.

અન્યથા—શ્રીફળમાં શું હોય ? દગો કરતાં શું હારે ? ગામડા મહી અધિક ભારે પદ્મી કોણુ લહે ? મટે નહિ તે કોણુ ? સૌથી પરમ દુઃખ શું છે ? આઘ ને અંત (અક્ષર) દાટી, ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાચા (નો આપનાર) અવિચળ દેવ છે, (અને) દન દન આદિ વરણના પદ પર રહેમ નગર રાખી રહે (છે) એમ મધ્ય વરણનો કવિજન કહે છે.

સમજાતી—જેને છત્રથી છાયા થતી. અને જેની આગળ છડી ધરનારા શોભતા; અને જે રસીઆ હાથીના હોદ્દામાં શોભતા; વળી જેના નસીયમાં આવરદા અને ધણી દોલત ભરેલી હતી; (મતલબ કે પૈસાદાર તથા લાંબી ઉંમરવાળા હતા) તે પણ એક દિવસ બેસમર બળતી આગમાં (ચિતામાં) સૂતા (મરણ પામ્યાં.) (૧) જેઓ મોજમજા ભોગવતા હતા. અને તેમાં ઘણું મુખ્ય સમજતા હતા; તે યોગ્ય અયોગ્ય જરા પણ જેતા કે જાણતા પણ નહિ; (મતલબ કે મરજી મુજબ વર્તતા) વળી જેઓએ ત્રિજેરીમાં અને ખાણમાં કરોડો રૂપીઆ ભેગા કીધા હતા; તેઓ પણ મસીદ (કબરસ્તાન) કે મસાણામાં સોડ તાણીને સૂતા. (મરણ પામ્યાં) (૨) શોભામાં-છંદ રાગની નગરી જેવાં શહેરો હતાં; તેમાં કરોડપતિ સાહુકારો ઝરખામાં ગાજતા હતાં; (ખુશાલીના પોકાર કરતા હતા) વળી તે શહેરમાં સારા ગુણવાળી દેખાવડી સ્ત્રીઓ હતી, અને પુરુષમાં મોટા ગુણ હતા; તે નગરીઓ કેણુ જાણે કયે દેશણે ખાડામાં દટાઇ ગઇ ! (૩) માટે હે મારા મિત્ર આ વાત વિચારો; ભાઇ તમે પાપી ટળી, ભલા અને પવિત્ર થઇ જાઓ, જીવતરનો લાભ ઇશ્વરનું ભજન જાણી, તેને (ઇશ્વરને) ભજો; મનમાં હેત લાવી, તમે દરરોજ તેનું સ્મરણ કરો. (૪)

સમજૂતી—હે મિત્ર કૃષ્ણના ચરણનું ધ્યાન ધરવું એજ ખરી અને સારી રીત છે; તે વગર ત્રણ લોક મધ્યે કરોડો વાત નકામી છે; હે દયાળુ તેં હાથ, પગ, કાન અને નાક કર્યું છે; અને આંખ, મોં અને દાંત આપીને વળી સમજણ પણ આપી છે. આજ પણ એજ ખાવા પીવાની ઘણી વસ્તુ આપે છે; અને વળી જૂખ, તરસ, ટાઢ તડકો તથા સર્વ દુઃખને દૂર કરે છે; તે (ધર્મ) તને વારંવાર યાદ કરે છે, પણ તું પાપી, કમનસીબ તે મોટા દેવ (શ્રીકૃષ્ણ) ને જાણતો નથી. હે અધ્યા જીવ ! તું વિચારી જો કે અવતાર લઈને તું શું કરાયો ? (મતલબ કે કંઈજ નહિ) તેં ભક્તિની તદ્દમીર જાણી નહિ, અને પાપનો કચરો (પાપ રૂપી કચરો) એકઠો કર્યો; પણ હજી ઇલાજ છે તે યાચ તો ઘણુંજ સાફ, નહિ તો જે વખત જાય છે; તેમાં તારું આવરદા ઓછું યાચ છે. માટે જિંદગી પુરી યાચ તે પહેલાં કાંઈ ધર્મવર ભજન કરી લે.

સમજૂતી—નરકનો માલિક કોણ છે ? દહીંનું તત્ત્વ તેને શું કહીએ છીએ ? બાળકની ચોપડી તેનું શું નામ લઈએ છીએ ? ભોજન કરનારી દરરોજ ધઉંનું ઘેર શું બનાવે છે ? હે શાણા માણસ તમે એ ચાર સવાલના જવાબ મનમાં સમજો, જો સમજી શકો તો આદરમાન આપીને ખેસવાને ઓટલી આપું; અને જો નહિ સમજી શકો તો હું તને કહું છું કે જમ, ધી, ચોપડી રોટલી, [ધી ચોપડી રોટલી જમ]

ઉપર જે ચાર સવાલ પૂછેલા છે તેના ચાર જવાબ છેલ્લી લીટીમાં છે (જમ, ધી, ચોપડી રોટલી.) એ ચાર શબ્દો લખેલા છે તેજ જવાબ છે, નરકનો રાજા જમ, દહીંનું તત્ત્વ ધી, બાળકની

પોથીનું નામ ચોપડી, ભોજન કરનાર સ્ત્રી દરરોજ ઘેર ઘઉંનું ખાવાનું રાટલી કરે છે. અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા.

સમજૂતી—નાણિયેરમાં શું હોય છે ? કપટ કરતાં શું ગુમાવે છે ? ગામડામાં મોટી ભારે પદવી કોણ લહે ? માટે નહિ એવું શું છે ? સૌથી મોટું દુઃખ શું છે ? (ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ ના શબ્દના) પહેલા અને છેલ્લા અક્ષર દાખવી (પછી) ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાણીનો આપનાર અચળદેવ છે. અને (એ) રોજ રોજ પહેલા અક્ષરના પદ પર મહેરબાનીની નજર રાખી રહે છે. એમ વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિ માણસ કહે છે. ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ કયા ? દેવનું નામ નીકળે છે તે નામ કયું ? એ દેવ પહેલા પદના અક્ષરના નામ પર રહેમ નજર રાખી રહે છે તે નામ કયું ? અને વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કયો ?

જવાબ—(૧) કોપડ. (૨) ધર્મ (૩) ગામેતી (૪) શાશ્વત (૫) મરણ. ઉપર જે પાંચ જવાબ કહ્યા તેના દરેકનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર દાખવી રાખીએ અને બધા વચલા અક્ષર લઈએ તો “પરમેશ્વર” એવું નામ થાય છે. તેમજ છાપામાં પહેલી છ લીટી લખી છે તેનો પહેલો અક્ષર લઈએ તો શ્રી અમદાવાદ નામ થાય છે, અને છાપાના પદમાંથી વચલો અક્ષર લઈએ તો “દક્ષપતરામ” એવું નામ થાય છે.

પાઠ ૧૭.

=વરસાદ નહિ પડે તે

||ધરે દોર=સીધો

રૂડાં વાનાં=પ્રતાપ

ગઝગારો=ચળકાટ

અમુલખ+કીમતી

ગ=મેટો દેગડો

સોઈ=સવડ

નાવૃષ્ટિ=(અન+આ+વૃષ્ટિ=વરસાદ)

જવણી=લશ્કરી મથક

પહેલા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” પોણા બે આના. [૩૧

યોગે=લીધે

નાનાવિધ=જુદી જુદી તરેહના

સવાલ—આગગાડીથી શા શા લાભ થયા? આગગાડીના એજનની હકીકત સમજવો. હિંદુસ્તાનમાં સાડાપાંચ, ચાડાચાર, સાડાત્રણ અને અઢી પુટના માપની કઈ કઈ રેલવે છે ને તે ક્યાંથી ક્યાં સુધી જાય છે? વરાળના બગ સિવાય બીજા ક્યા બળથી આગગાડી ચલાવી શકાય છે?

પાઠ ૧૮.

શ્રીનગર=કાશ્મીર

દરિદ્ર=કંગાલ; ગરીબ

ગવક્ષેજ=ભાગ્યેજ

દરિદ્રતા=કંગાલિયત; ગરિબાઈ

પ્રહર=પહોર; ત્રણ કલાક

કુળવાન=(કુળ+વાન)=કૂલીન

કુળવંતી=(કુળ+વંતી)=કૂલીન

કથની=કુથલી; ખોટી વાતો

ચલાયમાન=અસ્થિર; ચંચળ

પાકટ=પુખ્ત

અંતકાળ=મરતાં સુધી; જિંદગી પર્યંત

આપત્તિ=હુઃખ, આફત

ઉડાઉ=કમાણી કરતાં વધારે ખર્ચ

કરનાર; નકામું બહુ ખર્ચ કરનાર

પ્રતિદિન=(પ્રતિ+દિન)=દરરોજ;

હંમેશાં

સેવવા=પાળવા

પાઠ ૧૯.

ખામી=તંગા; અછત

કરપક્ષવી=(કર=હાથ+પક્ષવી=ઠંશા-
રત)=હાથની નિશાની

મુદ્રા=ચિહ્ન; નિશાની

શીઘ્ર=તરત ને તરત કરેલી

યાદદાસ્ત=સ્મરણશક્તિ

હારા=છોડીનું નામ

પ્રિજમલ=કુળનું નામ

પરોપકાર બુદ્ધિ=પારકાનું ભલું

કરવાની વૃત્તિ

શિક્ષણ પદ્ધતિ=શીખવવાની રીત

ગત=હાલત

લિપિ=ભાષા

ચોજ=શોધી; ગોઠવી

બેહદ=(બે+હદ) ધણોજ

૩૨] ચૌથોંસી તાલુકાનો “ભૂગોળ શિક્ષક” એ આના

અંધશાળા=(અંધ+શાળા)=આંધ-
ગાની નિશાળ

ચિહ્નો=નિશાનીઓ; મુદ્રાઓ

સાર—(૧) ગમે તેવો અપંગ હોય તોપણ તે ઉદ્યોગ, હોંર અને દહતાથી ભણી ગણી હોશિયાર થાય છે. (૨) ઇશ્વરે આપણને સંઘળા અવયવો સારા આપેલા છે માટે ઇશ્વરનો પાડ માનવો. અને તેથી બીજા માણસોને સુખી કરવાના પ્રયત્ન કરવા.

પાઠ ૨૦.

સાહસ=જે કામ પાર પાડવામાં
જીવની હાનિ થવાનો સંભવ હોય

તેવું મોટું કામ કરવાની ને
દિંમત તે; વગર વિચાર્યું કામ

અન્વય—સાહસ કર્મ કર્યાથી દર્પનો નાશ હોય, કવિ સામળ દાસ કહે છે કે એ દર્પાંતથી દેખો.

સમજ્યુતી—વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી ખુશાલીનો નાશ થાય છે; માટે સામળદાસ કવિ કહે છે કે તમે એ દાખલાથી જુઓ.

રવાના કરવામાં=મોકલવામાં
બેપરવા (બે+પરવા) બેદરકાર
જામી=કરી

સાહસિક=(સાહસ+ઈકે)=સાહસ
કરનાર

પરશુરામ=જમદાગ્નિના પુત્ર, ત્રેતા
યુગના પ્રારંભમાં વિષ્ણુના દશ
અવતારમાંનો છઠ્ઠો ને ચોવીસ-
માંનો ૧૦મો અવતાર છે.

નિજ=પોતાને

ઈંદ્રજીત=રવણનો મદોદરીથી થયે
મોટો પુત્ર

શર=શરો

વીર=યોદ્ધો, બહાદુર

વિક્રમ=પરમારવંશનો ઉજ્જવળનો

પરદુઃખભંજન મહારાજ

સીકંદર=અલેક્ઝાંડર; ગ્રીસ દેશનો
રાજા

અમર=(અ+મર) મરે નહિ એવું;
કાયમ; અચળ

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ચાર આના. [૩૩

જાગે=જાગે; ઠેકાણું

યાહોમ કરી=અંપલાવી

આગે=આગળ; અગાડી

ઉધાડપગા=જોડાવગરના

અન્વય — સાહસે પરશુરામે અર્જુનને પુરો કર્યો, તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ નિજ વચને રહ્યો, સાહસે લક્ષ્મણે શૂર ઈંદ્રજીતને હણ્યો; સાહસે વીર વિક્રમને સહુ જગત બણે છે. સાહસે સીકંદર નામ સહુ જગે અમર છે. જો તમે યાહોમ કરીને પડો તો ક્ષતેહ આગે છે.

સમજીતી — સાહસથી પરશુરામે અર્જુનને માર્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ પોતાના વચનથી રહ્યા. સાહસથી લક્ષ્મણે શૂરા ઈંદ્રજીતને માર્યો. સીકંદરના સાહસથી તેનું નામ બધી જગ્યાએ અમર છે. જો તમે સાહસથી અંપલાવો તો જીતજી અગાડીજ છે.

સવાલ — સાહસ કેટલી જાતના છે ? સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં અને નહારા અર્થમાં વાપરી બતાવો. સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં વાપર્યો તે લાવણી બોલો.

પાઠ ૨૨.

વાન=શરીર

નૃપતિ=રાજા

વિમળ=ચોકળી; શુદ્ધ

મોહિની=મોહ પમાડનાર

સદ્વિદ્યા=સારી વિદ્યા

વડું=મોટું

કથું=શા હિસાબમાં;

શા લેખામાં

હીન=વગર; વિના

મૂઢ=મૂર્ખ; અભણ

બગ્ગા=બગલો

કાકિલા કોયલ

કગ્ગા=કાગડો; કાગ;

રાંક=ગરીબ; નિર્ધન

મોર=મુગટ; ઊગુ;

ઉપરી

જટા=લાંબો ચોટનો

પતંગ=પતંગીડી

નિજ=પોતાની

જળચર=પાણીમાં રહેના;

પ્રાણી

બગ=બગલા

ધાયા=દોડ્યા

ગાડર=ધેડું

શીવ=માથું

૩૪] પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

અળ=અકરો	અનુભવ=અભ્યાસ; મહા	ધ્વજગ્નન=ધ્વજ સંબંધી
ગર્ધવ=ગધેડો; ખર	વરો	ગ્નન
ભોટે=આળેટો	વિભુ=વગર	ઉત્પાત=તેજાન; ખોટી
છાર=રાખ	ભાવના=ધ્વજા; ધારણા	મહેનત
શુક=પોપટ	ભંગ=નાશ	તપ=મનની ધ્વજા પુરી
ભાખે=ખોલે	મનસા=મનની; મનવડે	પાડવા માટે દેહ કષ્ટ
માનિની=સ્ત્રી	સિદ્ધ=નકકી; મુક્ત	કરવું તે
શ્વાન=કુતરો	ગંગા=ગંગાજી	સમરસ=સરખાપણું;
વાગોળ=એક જાતનું	ટિલક=ટીકું	સરખો પ્રેમ
પક્ષી; વનવાગોળ	વહ્યાં=ગયાં	સંગેગ=મેળાપ
ન્યાળે=જુએ	જપમાળ=જપ કરવાની	સાવ=અધા
પા'ડ=પર્વત	માળા	ભોગ=સુખ; વૈભવ
દદ=અચળ; કાયમ	નાકાં=છેડા	તિમિંગલ=મોટો મચ્છ
છપીતે=મંતાછતે	ચર્ણુ=પગ	પેરેપેરે=ચુતિથી; ધીર
નોળાકર્મ=નાકિથી પાણી	પોતા=પહોંચ્યા	ધીર; ક્રમેક્રમે
પીવું તે	શર્ણુ=શરણુ	મથી=ધણી મહેનત કરી
ગજરાજ=મોટો હાથી	કાન ફૂટયા=કાન બહોર	વેત=ખિસ્તસ
ભક્ષ=ખોરાક	મારી ગયા	અળગો=જુદો; નોખો
પત્ર=પાંદડાં	નાવ્યું=આવ્યું નહિ	ટળ્યો=મટ્યો
કપિ=વાંદરો		આશ્વ=પુંજ

અન્વય—વિદ્યા માન મુકાવે, વિદ્યા પૂર્ણ જશ આપે વિદ્યા (થી) વાન શામે છે, નૃપતિ વિદ્યાને નામે (છે) વિદ્યામાંથી વિવેક (અને) વિદ્યાથી વિમળ વાણી (છે.) વિદ્યાને જગતમાં મોહિની ગણી, વિશ્વ

(તેને) (વશ રહે છે) સદ્વિદ્યા વિશાળ રત્ન છે. વિદ્યાર્થી કશું વડું નહિ; સદ્વિદ્યા આગળ ધન કશું (અને) વિદ્યાહીન જન તે પશુ છે. (૧) જ્યમ હંસ આગળ બગ્ગા (તેમ) પંડીત આગળ મૂઢ (તે) સમજવો (જેમ) કોકિલા આગળ કુગ્ગા. (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (તે) (સમજવો); જેમ રાય આગળ રાંકા, (તેમ) પંડિત આગળ મુઢ (તે) (સમજવો.) પંડિતમાં ઘણાં પ્રાક્રમ છે, (તેથી) પંડિત સા શિર મોર છે. શામળ કહે (છે કે) પંડિત આગળ મુઢ તો ચાકર (અને) ચોર (જેવો) છે. (૨) (વડનું) વૃક્ષ જટા ધર છે) પતંગ નજ કાયા બાળે છે) જળચર જળમાં નહાય છે) બગ ધ્યાન ધરવા ધાયા; ગાડર શીષ મુંડાવે છે) અગ્નિ મુખે દાદું રાખે છે) ગર્ધવ ખાર(માં) લોટ છે) શુક મુખ(થી)રામજી ભાખે છે) વળી મોર માનિની તજે છે, (અને) શ્વાન સજ્જનનું ખાય છે; શામળ કવિ કહે છે કે) (પશુ) માયા વિના સ્વર્ગમાં કાણુ જાય છે? (૩) ઊંટ ઉચું ભાળે છે) (અને) વાગોળ નીચું ન્યાળે છે.) (વળી) તરવર તાપ સહે છે, પહાડ દદ આસન વાળે છે) નાગ ધર કરી ન રહે; ઉદરો છપીને રહે છે). ગજરાજ નોળીકર્મ કરે છે) કપિને કળ (અને) પત્ર (નો) ભક્ષ છે. પશુ) અનુભવ વીણુ ઇશ્વર નવ મળે; ભાવના સહેજ ભગ છે; (તે) પશુ) શામળ કવિ (કહે છે) (જેને) મનસા સિદ્ધ છે) તેને કથરોટમાં (જ) ગંગા છે. (૪)

અન્યથા—તિલક કરતાં ત્રેપન (વર્ષ) વહ્યાં, અને જપ કરવાની માળાના નાકાં (ધસાઇ) ગયાં, તીરથ કરી કરીને (ચર્ચુ) થાક્યા, તોય હરિને ચર્ચુ ન પોતાં; કથા સૂણી (ને) કાનદં કૂટ્યા તોય અખો (કહે છે) બ્રહ્મજ્ઞાન ન આવ્યું (૧) એક મુરખને એવી ટેવ કે (જેટલા) પથર એટલા દેવ (માનીને) પૂજે, પાણીને દેખી (ને) સ્નાન

૩૬] ચોથા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

કરે, (અને) તુળશી દેખી (ને) પાન તોડે. અખો ભગત કહે છે કે એ તો બહુ ઉત્પત્તિ ધણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત! (૨) (સૌ) હરિ (ને) પામવાને (માટે) તપ કરે (છે) (પણ) અખો (તો) હરિમાં મળે કરે (છે) મારે તો સમરસ (હોવાથી) સંજોગ સેજ (છે) (એમ) સાવ સ્વતંત્ર (હોવાથી) (હું) ભોગ પામ્યો. જેમ ભર સાગરે તિર્મિંગલ રમે (તેમ) હું હરિમાં તો દેહ કાણુ દમે? (૩) મેં પેરે પેરે મથી ભેયું જે હરિ વિના (એક પણ) પદાર્થ નથી. તો હું જે આડ વેતનો ધડ્યો તે ક્યાં અળગો જઈ (ને) પડ્યો; એમ જોતાં હરિ હાથ લાગ્યો (જેથી) અખો ટળ્યો અને જો (જ) આશ્ચ રહી. (૪)

સમજાવતી—વિદ્યા અભિમાન છોડાવે છે, વિદ્યા પુરેપુરી આખર આપે છે, વિદ્યાથી શરીર શાભે છે, રાજ્ય વિદ્યાને (વિદ્યાને) નમે છે. વિદ્યામાં વિવેક રહેલો છે, અને વિદ્યાથીજ શુદ્ધ વાણી બોલાય છે; જગતમાં મોહિની જાણીને દુનિયા વિદ્યાને તામે રહે છે, સારી વિદ્યા એ કીમતી જવાહીર છે, વિદ્યાથી કંઈ પણ મોટું નથી; સારી વિદ્યા આગળ પૈસો કંઈ (વિસાતમાં) નથી તેથી પૈસાદાર અભણ માણસને દોર જેવો જાણવો, (૧) જેમ હંસ આગળ બગલો તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ કોયલ આગળ કોમડો, તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ રાજ્ય આગળ ગરીબ તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ દરીયા આગળ ટાંકું તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. વિદ્યામાં ધણા પ્રાકૃમ છે તેથી વિદ્યા બધાથી મોટા છે. શામળ કહે છે કે, વિદ્યા આગળ તો મૂઢ ચાકર અને ચોર જેવો છે. (૨)

સમજાવતી—વડનું ઝાડ લાંબો ચોટલો (વડવાઈ રાખે છે,) અને પ્રતંગીઈ પોતાના શરીરને બાળે છે, પાણીમાં રહેનાર પ્રાણીઓ

પાણીમાં (હંમેશા નહાય છે. અને ધ્યાન ધરવા બગલાઓ દોડે છે; ઘેટા માથું મુંડાવે છે. અને બકરા મોઢે દાઢી રાખે છે; ગધેડાં રાખમાં તૂળાડે છે, અને પોપટ મોઢેથી રામરામ બોલે છે; વળા મોર સ્ત્રીના ત્યાગ કરે છે અને કુતરો બધાનું જ ખાય છે; પણ શામળ કવિ કહે છે કે સાચા વગર સ્વર્ગમાં કાણ જાય છે? મતલબ કે કોઈ નહિ. (૩) ઊંટ ઉંચું જુએ છે, અને વાગોળ પક્ષી નીચું જુએ છે; ઝાડો તાપ વેઠે છે; અને પર્વત સ્થિર આસનવાળી પડ્યા છે. નાગ ધરમાં રહેતો નથી, અને ઉંદરો સંતાઈને જ રહે છે; હાથી નાકેથી પાણી પીવાની ક્રિયા કરે છે, અને વાંદરા ફળ અને પાંદડાંનો ખોરાક ખાય છે; પણ ઇશ્વર ખરી ઝોળખ વગર મળતો નથી. કારણ કે જાવનામાં સહેજ ખામી છે, (તોપણ) શામળજી કવિ કહે છે કે મનથી જોણે નક્કી કરેલું છે તેને તો કથરોટમાં જ ગંગા છે. (તેની પાસે જ પરમેશ્વર છે.) (૪)

સાર-જેઓ ઉપર બતાવેલી ક્રિયાઓથી ઇશ્વર મળે છે. એમ સમજે છે તે બોદું છે, કારણ કે એવી ક્રિયાઓ તો પશુ, પંખી, ઝાડ, પહાડ હંમેશાં કરે છે, પણ તેમનામાં ઇશ્વરને ઝોળખવાની ખરી સમજ નથી, તેથી તે ક્રિયા નકામી છે. માટે મનથી ખરી ભક્તિ અને સાચવટ વગર બીજી બધી ક્રિયાઓ નકામી છે.

સમજૂતી—ટીલું કરતાં ૫૩ વર્ષ વહી ગયાં, મતલબ કે ધરડાં થયાં તે જપ જપવાની માળાનાં નાકાં ઘસાઈ ગયાં; પવિત્ર ધામોએ ફરી ફરી પગ થાકી ગયા, (બહુ તીર્થો કીધાં) તોપણ પરમેશ્વરને યરણે પહોંચ્યા નહિ; કયા સાંભળી સાંભળી કાન બહેર મારી ગયા, (બહુ કથાઓ સાંભળી) તોપણ અજો કહે છે કે ઇશ્વર

૩૮] પહેલીનો "ડિક્ટેશન શિક્ષક" અહીં આના.

સંબંધી જ્ઞાન પેલા થયું નહિ (૧) એક મુરખને એવી ટેવ હતી કે જેટલા પત્થરને દેખે જેટલા બધાને દેવ ગણીને પૂજે; જ્યાં પાણી દેખે ત્યાં નહાય, તુળશી દેખીને તેના પાંદડાં તોડે; અખો કહે છે કે એ બધો ઉત્પાત કહેવાય કેમકે ધણા પરમેશ્વર એ ક્યાંતી વાત ? (૨) બધા પરમેશ્વરને મેળવવા માટે કષ્ટ વેઠે છે. પણ અખો બહત તો પરમેશ્વરમાં પોતાની મેળે મળેલો છે; મારે તો (અખાને તો) સરખો પ્રેમ હોવાથી સહેજમાં પ્રભુનો મેળાપ છે; અને તમામ (મારે) પોતાને તાપે હોવાથી હું સુખ પામ્યો; જેમ મોટા સમુદ્રમાં મોટું માછલું રમે છે તેમ પરમેશ્વરમાં હું રમી રહ્યો છું. તોપણ શરીરને નકામું દુઃખ કેણુ આપે ? (૩) યુક્તિથી મેં ધણી મહેનત કરીને જોયું; તો (મને માત્રમ પડ્યું કે,) પ્રભુ વગરની કોઈ પણ વસ્તુ નથી; (અધેજ પ્રભુ છે) તો પછી (મારા) આઠ વેંતની ઉચાઈનો જે ધડો તે ધડનાર તે વળી જુદો ક્યાં જઈને રહ્યો; એમ વિચારી જોતાં પ્રભુ હાથ લાગ્યો. જેથી અખો ટલ્યો (અખાનું હું પાણું ગયું) અને એ પરમેશ્વર રૂપ પુંજી રહી. (૪)

પાઠ રર.

સફરી=મોટા દરીઆની મુસાફરી
કરનાર
વાધરી=ચામડાની દોરી
જળપ્રવાસ=પાણીની મુસાફરી
ખતેલા=નાનું વહાણ
ફતેમારી=(ફતે+મારી=)ખતેલાથી
મોટું વહાણ

સવા(સ+વા)=સારો પવન-અનુકુળ
સુકાન=વહાણનો ફેરવવાનો દાંડો
સફર=દરીઆની મુસાફરી
સરંજામ=સામાન
મનવાર=લડાઈનું વહાણ
ગંજાવર=ધણું મોટું
ખંદર કર્યા વગર=મુકામ કર્યા વગર

ચોર્યાસી તાલુકાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” જે આના. [૩૯

ટન=વીસ હંદ્રવેટ

કાટકા=કડાકા

યાંત્રિકગળ=(યાંત્રિક=યંત્રની+ગળ
=શક્તિ)=સાદામાં સાદા યંત્રની
શક્તિ

વિદ્યુત=(વિ+વધારે=દ્યુત=પ્રકાશવું
+ત=ભૂતકદંતનો પ્રત્યય=એકું)
=પ્રાણી માત્રમાં જે ગુપ્તગળ
રહેલું છે તે; વીજળી (એને
અગ્રેજીમાં ઇલેક્ટ્રીસીટી કહે છે)

હોકાયંત્ર=(હુકકા=હુકકો=હાગડી+યંત્ર)
=વહાણમાં દિશા જાણવાનો સંચો;
એની સોય હંમેશાં ઉત્તર દિશામાં
રહે છે.

લોહચુંબક=(લોહ=લોહું+ચુંબક=
ચુશી લેનાર)=લોહાને પોતાની
તરફ ખેંચનાર (જે એક એવી
ખતનું લોહું છે કે તેની પાસે
થોડે છોટ સોય વગેરે ખીણું
સાધારણ લોહું ધરીએ તો તેને
તે ખેંચી લઈ પોતાની જોડે
વળગાડી દે છે)

પાઠ ૨૩

દ્રોપદી=અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળેલી
દ્રુપદ રાજની પુત્રી
સ્વયંવર=કન્યાએ પોતાની ઇચ્છા
મુજબ વર શોધી કાઢી પરણવું તે
દ્રુપદ=પંચાળ દેશના રાજા; પ્રપદનો
પુત્ર

ભૂદેવો=(ભૂ+દેવો) આત્મજ્ઞો
નિવેદન કર=જણાવ; કહી બતાવ
ધુપ્તધુન્ન=હોમ કુંડમાંથી નીકળેલો
દ્રુપદનો છોકરો

યોગ્યશે=તાકશે; ફેંકશે

જળેજળ=પાણીમાંજ

ક્ષત=ધા; છે

મચ્છ=માછલું

ભગિની=એન

વરમાળ=સ્વયંવરમાં કન્યા જે
માળા=હાર પહેરાવી પોતાનો વર
કરી થાપે છે તે; વરવહુની
કાટમાં પરણતી વેળા જે માળા
ધાત્રવામાં આવે છે તે

અન્વય—વીરો સાંભળો, જે ધનુષ ઉદાવશે અને ચક્રમાંથી

૪૦] ત્રીજીનો “ડિકટેશન શિક્ષક” ત્રણ આના.

જતું શર જે યોજશે; ને જળેજ જોઈ મચ્છને ક્ષત કરશે. તેને (મારી) ભગિની આ વરમાળ પહેરાવશે.

સમજુતી—ભાષ્યો સાંભળો, જે કામકું ઉચકશે અને ચક્રમાંથી જાય એવી રીતે બાણ ફેંકશે, ને પાણીમાંજ જોઈને મચ્છ વીધશે તેને મારી ખેન આ વરમાળ પહેરાવશે,

હાથ ધસીને=પસ્તાઈને; દીલગીર થઈને

ડોળ=ભપકો

જયદ્રથ=સિંધુ રાજાનો પુત્ર. (એ દુર્યોધનની ખેન દુઃશીલા સાથે પરણ્યો હતો)

બાંકા ટેડા=ફાંકડા

તાવ=તાલ; મૂછપર હાથ ફેરવવો તે સાંખ્યો=તાક્યો

દુંડી=નાલિ; પેટના નીચલા

ભાગમાં જે શરીરનું મધ્ય બિંદુ છે તે

પણુછ=ચાપ; ધનુષની દોરી

ચોધડીઉં=ચાર બડીનો વખત

શિશુપાળ=દમધોપનો વસુદેવની ખેનથી થએલો પુત્ર

નયનવેધ=આંખ છેદવી તે

પ્રગળ=(પ્ર+ગળ) જોરાવર

વેધી=વીધી; છેદી

વરો=પરણો

ખેદ=ખળાપો; અફસોસ

કીર્તિમંત=(કીર્તિ+મંત) આગર-વાળા

સોયે=જણાયે

સાર્થ=સફળ

પણુ=નિયમ; પ્રતિજ્ઞા; બાધા

દાખી=ગતાવી

વીર્ય=પરાક્રમ, બહાદુરી

ક્ષત્રીજયો=ક્ષત્રી પુત્ર

ભીડે=ધરે

વિપ્ર=બ્રાહ્મણ

લાજ=આગર

સરશે=થશે

અ-વચ્ચ—કોઈ રાએ જોઈ જોઈની અને મચ્છ વેધી ક-યાએ.

પહેલા ધોરણને “મુખગતિ શિક્ષન” પોણા બે આના. [૪૧]

વરો; મચ્છ વેધી કન્યા વરો, (કે જેથી) મારું પણ મિથ્યા ન થાએ.
(૧) કોઈ મચ્છ વેધી નવ શકે, આ જોયે મુને (મનમાં) ખેદ થાય
(છે); સૌ ક્ષત્રી કિર્તિમંત સોયે, પણ શું ! અહીંયાં (કોઈ) વીર ન
હોયે ? (૨) વાર માથે મુગટ મુક્યા છે (તો) હવે મારું પણ
સાર્થ (કે) કરો; (તમે) કાટે મોતીની માળા ધાલી છે. તો હવે વીર્ય
દાળી વરમાળ પહેરો. (૩) કો ક્ષત્રીજન્યો હામ ન બીડે (તો) વિપ્ર-
માંથી કોઈ કામ કરો; (કે જેથી) સભાકેરી ને મારી લાજ રહેશે.
(અને) વળી કન્યાનું કામ સરશે.

સમણ્ણતી—કોઈ રાગ્ન બેઠો બેઠો અને માછલાને છેદી કન્યાને
પરણો; માછલાને છેદી કન્યાને પરણો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા નકામી
જાય નહિ. (૧) કોઈ માછલું છેદી શકતું નથી આ જોઈ મને મનમાં
(દીલગીરી) બળાપો થાય છે, અફસોસ છે કે કોઈ માછલાને વીધવાને
સમર્થ નથી. બધા ક્ષત્રીઓ આગરદાર (પ્રતિજ્ઞાવાળા) જણાય છે. પણ
શું ! અહીંયાં કોઈ બહાદુર નથી ? (૨) વાર તમે માથે મુગટ મુક્યા
છે (તમે રાગ્ન છો) તો હીક પણ હવે મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરો; વળી
તમે ગળામાં મોતીની માળા ધાલી છે તે ખોટી માનું છું; તો હવે
તમારું પરાક્રમ બતાવીને વરમાળ પહેરો. (૩) કોઈ ક્ષત્રીય પુત્ર હિંમત
કરે નહિ તો બ્રાહ્મણમાંથી તમે કોઈ મારું કામ કરો; કે જેથી સમાની
ને મારી આગર રહેશે, અને વળી કન્યાનું પણ કામ થશે (૪)

કોડ=હોંસ

દીન=લાયાર

વીનવે છે=વિનંતી કરે છે

કર્ણ=કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં

સૂર્યથી થએલો પુત્ર

સિદ્ધ કરીશ=પાર પાડીશ

સંધાણુ=જોડાણુ

સૂતપુત્ર=દાસીનો પુત્ર; સારથિ પુત્ર

૪૨] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના

લગ્નિજતપણું=શરમાળપણું
કોધયુક્ત=ચુરસાવાળા
નક્ષત્રી=ક્ષત્રી વગરની
સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ
કન્યારત્ન=કન્યાફીર રત્ન
તેજ=આત્મકીર્તિ
વામન=વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર;
દંદ્રના નાનાભાઈ
અગસ્તિ=એ નામના ઋષિ; વરુણ
અને ઉર્વસીના પુત્ર
વાન=પાંધે
ચાંચલ્ય=ચંચળાઈ

છટાએ=ખુખીથી
કાપડી=કાપડ વેચનાર; (કારણ કે
પાંડવો કાપડ વેચવાનો ધંધો
કરતા હતા ત્યાર પછીથી સાધુ-
ની સાથે જવા લાગ્યા)
સાધુના વેષમાં અર્જુન
મરોડ=વાંક; લઢણ
ગળ્યાં=લાગ્યાં
દક્ષ=નિપુણ; હોશિયાર; ચતુર
ટાઢું કર્યું=નિવૃત્ત કર્યું; કામથી-
નવર કર્યું
વિરમે કરે=નવાઈ પમાડે

અનુવચ—જુઓ વિષે હામ બીડી. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે)
કાપડી ક્ષત્રીનું કામ કરે છે; છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) તેનો અંગ મરોડ
જુઓ. છટાએ ધનુષ્ય ધર્યું (છે;) ગર્વી ભૂપતિના કાડ ગળ્યાં. છટાએ
ધનુષ ધર્યું (છે;) એના નેત્રનો લક્ષ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;)
શર યોજવે કેવો દક્ષ છે. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) ઝોહો ! એણે મચ્છ
વેધ્યો (અને) ધનુષ ટાઢું કર્યું. વિષે અદ્ભુત (કામ) કર્યું, (તેથી) એ
સઘ વરમાળા પહેરશે.

સસજ્જુતી—(એક પ્રાણી જોડ્યો કે) જુઓ પ્રાણી કેવી
હિંમત કરી છે ને કેવી ખુખીથી કામઠું પકડ્યું છે ! કેવી ખુખીથી કામઠું
પકડીને સાધુ ક્ષત્રીનું કામ કરે છે ! એના શરીરની લઢણ જુઓ ! એણે
ખુખીથી કામઠું પકડ્યું છે, અહંકારી રાજાઓના હોંશ ગળી ગયા છે.

ખુખીથી કામકામ પકડ્યું છે. એની આંખની નિશાન તાકવાની ખતીલી ધારણા જુઓ. એણે ખુખીથી કામકામ પકડ્યું છે. જાણ મારવે કેવો નિપુણ છે. એણે ખુખીથી કામકામ પકડ્યું છે. અરે એણે માછલું ત્રીખું ને ધનુષ ટાકું પાડ્યું એ બ્રાહ્મણે નવાઈ જેવું કામ કર્યું તેથી એને દ્રાપદી તરત વરમાળા પહેરાવશે

અનવય—જાઈ કાંઈ વિસ્તે કરે (એવું) દીસે (છે) દ્રાપદી માળ પહેરાવે છે. (તેથી તેના) મનનું માન્યું થાય (છે;) (તેથી) તે અંતરે હરખાય (છે) (૧) જાઈ તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છવેધુની પાસે ઉભાં; એની (દ્રાપદીની) આશા ફળે; અને એ વર ક્ષત્રી હોજે. (૨) જાઈ તમારું હેત ન વીસરે; અમને (તમારાથી) છુટા પાડ્યાનું દુઃખ (છે પણ) તમને સુખ થાઓ એમાં (અમે) સુખ માનીશું. (૩)

સમજુતી—જાઈ કાંઈ નવાઈ પમાડે એવું લાગે છે. પણ તમે એને માળા પહેરાવો છો; તેથી એ મનમાં ખુશ થાય છે; (૧) કારણ એના મનનું ધાર્યું થાય છે. દ્રાપદી તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છવેધુની (અર્જુનની) પાસે ઉભાં. એની (દ્રાપદીની) આશા સફળ થાઓ અને એ વર ક્ષત્રી હોજે. (૨) જાઈ તમારું હેત જુઘાય તેમ નથી તેથી અમને તમારાથી વિયોગ થયાનું દુઃખ થાય છે. પણ તમને સુખ થશે તેમાં અમે સુખ માનીશું. (૩)

પાડ ૨૪

મક્કા=અરબસ્તાનમાં શહેર છે(એમાં)
મહમદ પેગંબર સાહેબનો જન્મ થયો હતો)
હજ=મક્કાની જાત્રા કરવી તે

હાજી=જાત્રા કરનાર; જાત્રાળુ
જેદા=અરબસ્તાનમાં રાતા સમુદ્રને કાંઠે ખંદર છે.
મજલ=ટપ્પો
જોગવાઈ=સગવડ

૪૪] સુરત જિલ્લાનો “ભૂગોળ શિક્ષક” ત્રણ આના.

પાક=પવિત્ર

ધારણ કરે છે=પહેરે છે

પાટલી=ધડી

લીખ=જૂતાં ધડાં

શરીર=કીર્તિમત; આખા

નિમાળ=અંદગી; પ્રાર્થના

કરમાન=હુકમ

લખમેકાહું આવું છું

ચુમે=ચુમી કરે

ચાલ=ચાલથી

પટ્ટી=લણી

અલેહિસ્સલામ=જેના નામ ઉપર

રહેમત રહે તેવા

ખુતબા=ધર્મનો ઉપદેશ

ભોગ=અગિદાન

મહંમદ પેગંબર=ધંધરના લાંનો

સંદેશો લાવનાર મહંમદ; ઇસ્લામી

પંથનો સ્થાપનાર

મદીના=અરબસ્તાન દેશમાં શહેર છે

(અહીં આ મહંમદ પેગંબર સાહેબ

મરણ પામ્યા હતા)

ઈસ્લામી ધર્મ=મુસલમાની ધર્મ

શેતાન=પણિત; અપવિત્ર

પાક રપ.

પ્રાચીન=જુનું

અર્વાચીન=હાલનું; ચાલતા સમયનું

તવચા=ચામડી

બહેરીન=ધરાની અખાતમાં ખેટ છે

સિંહલદ્વીપ=લંકા (એની આકૃતિ

જમરખના જેવી છે)

છવાઇ રહે છે=ખીસી નીકળી છે;

જણાય છે.

અડદીયા=કાળા

સટકીઉં=ઝટ સરી જઈ છુટે એવી

ગાંઠ

ચીમટા=ચીખીઆ

ભસ્મ=રાખ

વડ=પ્રકાર; જાત

વીધ=છિદ્ર; કાણું

અંકાય=નકકી થાય; ધરાય

સરકો=શેરડી, તાડી વગેરેનો ખાટો

થએલો રસ

પાક રફ.

નિંદા=કોપનું છુકું ખોલવું તે

ચાડી ચુગલી=વગર કારણે અથવા

ચોર્યાસી તાલુકાનો “ભૂગોળ શિક્ષક” જે આના. [૪૫

કરણુ સર કાંઈની છુપી વાત
બીજા ઘણા માણસ આગળ
કહેવી તે

કુટેવ=(કુ+ટેવ) ખરાબ આદત

ચર્યા=વાદવિવાદ

કુચલી=નકામું ટહાપલું; સાર વિનાની
લાંબી વાત; નિંદા

મંડળીની હવામાંજ ફેર પડતો=
મંડળીમાં કાંઈક જુદીજ અસર
થતી

છાપ=અસર

ધર ભાંગે છે=ધરમાં તૂટ પડે છે

ચાનક=ખંત; ચેતક; કાળજી

ગીચત=નિંદા; નાલેસી; કાંઈની

પાછળ તેનું ભુંડું બોલવું તે

હલાલ કરેલી=ખાવાને માટે ધર્મ

વિધિ પ્રમાણે કાપેલી

તાજુખ=વિસ્મય

બોડ=એખ; ખામી

ચીડ=કંટાળો; અણુગમો

નજરે નજરે=પ્રત્યક્ષ

ખાસીએત=ટેવ; આદત

જડમૂળથી=સમૂળથી; તદ્દન

જીભલડી=જીભડી; જીભ

લુલી=જીભ

વિકટ=અધરૂં; મુશ્કેલ

પાઠ ૨૭

પ્રાતઃકાળ=પ્રભાત

ચિત્ર=ચિતાર; આગેકુખ વર્ણન

મર્યાદા=છેવટની હદ; છેડા

અરણ્ય=સૂર્યનો સારથિ

સારથિ=રથ હાંકનાર

ચંદ્રના મુઆ પછી=ચંદ્રમાં અસ્ત

થયા પછી

કુમુદિની=કુમુદ ફૂલનો વેલો; પોયણી

પ્રિયા=વહાલી

સેવતી=એક જાતનું ફૂલનું ઝાડ

નાસિકા ઇન્દ્રિય=શ્વાસ લેવાની ઇન્દ્રિય; નાક

દિવાકર=(દિવા+કર)=દહાડાનો કર-

નાર; રવિ; સૂર્ય

ચોપદાર=છડીદાર

તેડી=સાયવટ

ધોર=મોટો અવાજ

પ્રભાતીઉં=સવારના પહોરમાં

ગાવાની કવિતા

૪૬] સુખદ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧ આના.

અમથો રાગડો કાઢી જુડું રડવા=
ખોટો વિકાપ કરવા

સાતમી ચોપડીના

અર્થ દર્શાવના

દોષિરતા=સહીંચોપડી ધુટેલા જાડા
પત્તાં

ધત્યાદિ=(ધતિ=એ પ્રમાણે+આદિ=
ખીજ) એ પ્રમાણે ખીજ પલ્લુ;
વગેરે

ખંધ=ખંધન

શંખણી=કંકાશિએણુ; નકારી

આળસુ=જેને કામ કરવાનું મન
ન થાય તે

એદી=વજોજ આળસુ; ખીજકુલ
કામ નહિ કરનાર

અંગ વસ્ત્ર=(અંગ+વસ્ત્ર)=શરીર
ઢાંધવાનું લુંગડું

સહસ્ત્રલિંગ=(સહસ્ત્ર=હજાર+લિંગ)
મહાદેવની હજાર દેહરીવાળું.

વનવાગલા=વનવાગોળ

સફળ=સિદ્ધ; પૂર્ણ

નિષ્કળ=નકામી; ફેકટ

ચિંતાતુર=(ચિંતા+આતુર)=રીકરમંદ

લાદીને=પીડ પર ભાર ભરીને

ધનુર્વિદ્યા=(ધનુર+વિદ્યા)=કામડું

એથી બાણુ મારવાની વિદ્યા

પાઠ ૨૮.

કબીરવડ=એ નર્મદા

કિનારે આવેલા શુક્લ-

તીર્થની સામેના ખેટમાં

વડ છે. (એના જેવો

ખોટો દુનિયામાં ખીજો

નથી એને માટે એવું

કહેવાય છે કે મહાત્મા

કબીરે અહીં વડનું

દાતણ કરીને ચીરી

નાખેલી તેમાંથી એ

વડ ઊગી નીકળેલો.)

ભારથો=દેખાયો; જણાયો

જોદો=લડવૈયો

એકાંતે=શાંત જગામાં

કહે=માપમાં; ઉંચાઈ

અને વિસ્તારમાં

અચરતી=નવાઈ

મોરું=ખહાર પડતી

શોભિતી વસ્તુ; નાક

મોરાનો=મોખરાનો;

આલૂપણુનો

મગરૂં=અભિમાની;

અહંકારી

સત્સંગે=કબીરના સમા-

ગમથી; સારી સોબતથી

કબીર લગતમાં=કબીર

પંથીઓમાં

ગુજરાતની પ્રાંતની સાંભૂં ની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૪૭

તંતુ=વડવાઈ; મૂળી	હીન કરમના=ઓછા	ચૂગતુ=ચાંચ મારીને ખાવું
ખુએ=ભોંયમાં પેશી	ભાગ્યશાળી; કમનસીબ	કુમસા=કુંડા ને જાડાં
જાગી નીકળે	થાળાં=મૂળીઆં ખાઝેલી	ખુશનુમા=આનંદ આપ
સંકેલી=એકલી કરી;	ઉંચો જગા.	નાર
નાની કરી	ગલી=સાંકડો રસ્તો	ઠાર=ઝાકળું; હીમ
જટા=માથાપરના	રમણીય=સુંદર	ઠારી=ટાઢી થઈ; સંતોષ
લાંબા વાળ	લાલ=ફકડડ પુરુષ	થયો
ગિર=પર્વત	લલના=ફકડડ સ્ત્રી	ખરી=ખરી પડી; જતી
ભેડી=ઘટામાંથી પેશી	લાલ લલના=ફકડડ સ્ત્રી	રહી
મિત=મધ્યમ; થોડો	પુરુષો	ખરીજ=ખરેખરી
અમળ=ચોકખું; નિર્મળ	જપ=છંદરના નામનો	વિશેષ=ખામ કરીને
ધરા=ભરાવ	મંત્ર વારેવારે મનમાં	ગંભીર=ગ્રોહ
છાયા-છાંયડો	ખોલવો તે	નમંદા=રેવાળ
ખગ=પક્ષી	છાપી=પથરાઈ	કૃતાર્થી=ધારેલું પામેલો
	હરિત=લીલાં	નરમદા=નર્મદા શીકર કવિ

સમજુતી—ધુમસને લીધે દૂરથી કખીરવડ ભુરો ઝાંખો પહાડ જેવો નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે એક સરખો (સ્થિર) ઉભેસો દેખાયો, હારેલો લડવૈયો જાણે (નદી વચ્ચે બેસીને) ધ્યાન ધરતો હોયની ! એવો એ કખીર વડ સવારે એકાંતે શોકને હરે છે. (૧) મોટાઈમાં અને દેખાવમાં એ (કખીરવડ) જગતમાં નવાઈ પમાડનાર જણાય છે; ખરે ! જે દેશમાં આવું ભૂષણ હોય તે દેશ (જગ્યા) મગરૂમ કેમ નહિ રહે ? કખીરના સમાગમથી એ (કખીરવડ) કખીરપંથીઓમાં પવિત્ર મનાય છે, ડાળી અને વડવાઈના વધારાને લીધે એ હંમેશ અમર કેમ નહિ કહે-

૪૮] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અહીં આના.

વાય ? (૨) પ્રથમની ઝાડની ડાળોમાંથી કુટીને નીકળતી ભોંયમાં પેસી જાય એવી વડવાઇની શોભાથી ઘણા શરમાઇને શિવજી બેઠ્યા ને પોતાની જતા સંકાચીને હિમાલય પર્વત પર જઇ રહ્યા. (૩) એ વડની એવી ઘટા કે જેમાં ઉનાળામાં પણ સૂર્યનું એક પણ કિરણ ઘણી મહેનતે પણ પેસી શકે નહિ, ઉંચે એવી ઘટા હોવાથી નીચે શિતળ છાયા પડે તે જાયાનું લોકો સુખ લે છે; ખુલ્લી બાજુઓ તરફથી પુષ્કળ પવન આવી જમીન ઉપરનો ધૂળ કચરો વગેરે સાફ કરે છે, પછી જોઇએ તેટલો પવન આવવાથી માણસોનાં મનને ખુશી કરે છે, (૪) ઘણાં જાંતુ અને પક્ષીઓ અહીં રહીને ઉંચા પ્રદારનું સુખ પામે છે, અહીં ઘણા જાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને ઉતરે, અહીં ઘણા શિકારીઓ બહુ ગમત કરે છે, અહીં હજારો લોકોનો સમાસ થતાં અડચણ પડતી નથી. એ વડની છાયામાં ૧૫૦૦૦ માણસ સુખે રહી શકે એવો મેટો છે. (૫) અહીંથી નદીને દૂર વહેતી જોવી તે અક્યક્તિ દેખાય છે, ને કાંઈ કાંઈ પશુઓ ખેટપર અહીંતહીં ચરે છે તે જોવાં; ભારે ઘટા જોવી, ને કાંઈ પક્ષીઓના સ્વર સાંભળવા, શરીરમાં ચોક્કસ વાયુ લેવો, આવું સુખ કમનસીબ માણસો હોય તે ન લે. (૬) ઘટા અને મુળાઓની આબુખાબુ થએલી ટેકરીઓને લીધે ફરવા લાયક ઘણી ગલીઓ થઇ છે; વડવાઇઓની પોલાણમાં કેટલીક ગુફાઓ થઈ, અને તેમાં શોભિતી ઘણી ખેડકા બની છે. જેમાં નિરાંતે ફકકડ સ્ત્રી પુરુષો ખુશીથી રમી શકે અથવા નિરાંતે જોગી પુરુષ ખુશીથી (જપમાં) ઈશ્વર સ્મરણમાં બેસી શકે, (જોગી ભોગી બનેને ફાવે એવી જગ્યા છે.) (૭) જાડાં, લીલાં, કુમળાં, કુમસાં પાંદડાં છાયા કરીને શોભે છે વળી રાતાં (પાકાં) ટેટા ખાઈને ઘણાં જીવો પેટ ભરે છે, બાજુ પરથી ઘણા આનંદદાયક

રંગના કિરણો પડે છે, નીચે કરોળીઆ વગેરેએ બાંધેલા પડો હીમથી (હીમનું પાણી પડેલું હોવાથી) તડકામાં બરફ સરખાં ચળકતાં જણાય છે (૮) હે ! કબીરવડ તને જોઈને મારી આંખ ટાઢી થઈ (સતોષ થયો) મારી પાપવાળી બુદ્ધિ જતી રહી ને મને ખરેખર સારી જાત્રા થઈ, હે ગંભીર કબીરવડ તારા વડે નર્મદા નદી સારી શોભે છે, વધારે શોભે છે, અથવા હે નર્મદા નદી હું નર્મદાશંકર કવિ તારા દર્શનથી ઘણો સુખી થયો છું. (૯)

પાઠ ૨૯.

મશહૂર=પ્રખ્યાત; નામીયા
નિર્ધનતા=(નિરુધન+તા)=ગરિબાઈ
રસ=લહેજત; શોખ
અંધારણ=બાંધો
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને મદદ દાખલ
જે રકમ મળે છે તે
નિર્વાહ=ગુજારો; પોપણ
ઉદાહરણ=દૃષ્ટાંત; દાખલો
બાહુબળ=જનત મહેનત
ઉંચે સ્થાને=ઉંચી પદવીએ
મનોબળ=મનનું જોર; મગજશક્તિ
મંત્રી=કારભારી
સુધારક=(સુ+ધાર+અક)=સુધારો
કરનાર
તંત્રીપણું=વર્તમાનપત્ર વગેરેમાં

લખાણ કરી તે ચલાવવાનું કામ
ગયું દીકું ન પડ્યું=જવાબી કામને
હરકત ન આવી; કામ અટકી
ન રહ્યું
ઈન્સ્પેક્ટર=તપાસનાર
ડેપુટી=તાબાનો
વહોરી=માથે લઈ
બીકું ઝડપું=આગેવાની કરી
ટ્રેનિંગ=શિક્ષણ
પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરુ
પ્રાથમિક=(પ્રથમ+ક્રમ)=શરૂઆતની
અભિપ્રાય=સલાહ; વિચાર
વર્નાક્યુલર=દેશી ભાષા; (ગુજરાતી)
સોસાયટી=મંડળી
પ્રસાર=ફેલાવો
ઉન્નતિ=ચઢતી
પ્રયાસ=મહેનત; યત્ન

૫૦] બીજી ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના.

ઉદય=ચઢતી; ઉત્તિ; વૃદ્ધિ
અર્પણુ=મક્ષીસ; ભેટ
નિખાલસ=નિષ્કપટી; શુદ્ધ મનના
પાઠ ૩૦.

ઢંઢેરા=રૈચત માટે સરકાર તરફનું
જાહેરનામું
નામદાર=(નામ+દાર) પ્રખ્યાત
ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની=ઇંગ્લાંડથી
હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવા આવેલી
મંડળી

સ્થાપન=મંડાણ; શરૂઆત
મૂળ હેતુ=અસલ વિચાર
રાજ્યવ્યવસ્થા=(રાજ+વ્યવસ્થા)=
રાજ્ય બંધારણ

ગરબડ=ગોટાગો

પાર્લામેન્ટ=ઇંગ્લાંડની રાજકીયસભા

સનંદ=પરવાનો; પટો

મારફત=દારા; વડે

સમસ્ત=બધા; સધળા

અભયવચન=(અ+ભય+વચન)

બીક વગરના ખાતરી જરેલા બોલ

પ્રગટ કર્યો=જાહેર કર્યો

હસ્તક=તામે; કબજે

વાઇસરોય=રાજાનો પ્રતિનિધિ; રાજા

ને બદલે નિમાયલો અધિકારી

તહનામું=સલાહનો કરાર

કરારનામું=સરતનો પટો

સદરહુ=ઉપર કહેલી; મજબૂર

ધક્કો=તુકસાન

મરતબો=માન; મોટાઇ

રાજ્યધર્મ=(રાજ્ય+ધર્મ)=રાજાની
ફરજ

ઇતરાજી=નાખુશી; કમ મહેરબાની

સ્વસ્થતા=(સ્વસ્થ=શાંત+તા=પણ)
શાંતિ

લોકાપયોગી=(લોક+ઉપયોગ+ઈ)=
લોકના જરૂરની

વૃદ્ધિ=વધારો

સમગ્ર=આખી; બધી

આબાદાની=ચઢતી

સામર્થ્ય=જોર; બળ

પાઠ ૩૧.

લંડન=એ ઇંગ્લાંડમાં ટેમ્સ નદીને કાંઠે

બ્રિટિશ રાજધાનીનું શહેર છે

(એ દુનિયામાં મોટામાં મોટું

ત્રીજા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૫૧

શહેર છે)

રોનકદાર=(રોનક+દાર) ઘાટદાર

ઝળાંઝળાં થઇ રહેલી=પ્રકાશેલી

ગ્યાસ=વાયુ

જંગી=મોટી

સુરંગ=જમીનમાં દારૂ ભરી ઉડાવવો તે

ટેમ્સ ટનલ=ટેમ્સ નદીની નીચે થઇ

ગાડી, ઘોડા, માણસ અને આગ

ગાડીને જવાનો રસ્તો.

ટનલ=જમીન ખોદીને તળેથી

ખનાવેલો રસ્તો

રદિઆળું=સુંદર; કુટુંબ; સુશોભિત

પદ્માભિષેક=ગાદીએ ખેસવાની ક્રિયા

દફન કરવું=દાટવું

પેલેસ=મહેલ

મ્યુઝીઅમ=પ્રદર્શન; સંગ્રહસ્થાન

ઐતિહાસિક=ઇતિહાસ જણાવનારી

ખખતર=લોઢાની જળીનો અંગરખો

મુગટ=તાજ

ખીજ=પૂલ

નેશનલ=પ્રજા સંબંધી

સાહસિક=(સાહસ+ઇક)=જોખમ

વેઠનાર

દેસાભિમાની=(દેશ+અભિમાન+ઇ)

=દેશનું અભિમાન રાખનાર

પાઠ ૩૨.

કૃતચતા=(કૃત+ચ+તા)=નીમકહલાલ

પણું

લાગણી=ભાવ

વૃત્તિ=લક્ષ્ય

ઉંચો ભાવ=આસ્થા

શ્રવણ=માત પિતાની આજ્ઞા પાળનાર

પ્રાણણ

વિમુવિઅસ=નેપ્સની પાસે ઇટાલી-

માં જવાળામુખી પર્વત છે તે

લાવા=જવાળામુખીના મોંમાંથી જે

ઉતો રસ નીકળે છે તે

અગ્નિરસ=(અગ્નિ+રસ)=અગ્નિનેદ

રસ

ગરક થઇ ગયું=દટાઇ ગયું

લીલો=ટાઢો; ઠંડો

અસાધારણ=(અ + સાધારણ)=

ધણીજ; સાધારણ નહિ તે; નવાઇતે

ભક્તિમાન=ભક્તિવાળા

ક્ષેત્ર=જમીનનું ઠેકાણું; ધામ

ગુણીઅલ=ગુણ જાણનાર

પર] થોથા ધોરણનો “ડિક્શન શિક્ષક” ચાર આના.

શોકાતુર=(શોક+આતુર) દીલગીર
આભારી=(આભાર+ઇ)આભારવાળા
પંક્તિ=દરજાનો; પ્રકાર
કૃતમ્=(કૃત+કામ+મ્=નાશ કરનાર)
=ઉપકારના બદલામાં અપકાર
કરનાર

કૃતમ્તા=નીમકહરામી

કરમ=ભુંડા કૃત્ય

ધોર=ભયંકર

ચટકા ભયાંજ કરતું=મનમાં ખેદ
થયાજ કરતો

પાઠ ૩૩.

ભગ્વ=મોટી સુંદર

મત્સ્યેન્દ્ર=એ નામનો એક તપસ્વી;

જોરકનાથનો ગુરુ

મઠી=ઝૂંપડી; પથ્થુ કુટી; મરડીઓ

યોગશાસ્ત્ર=ચિત્તવૃત્તિના નિરોધનું

શાસ્ત્ર

ઉપદ્રવ=હરકત; અડચણ

ખો=ગુફા; બખોલ; કોતર

હાડકું પથ્થુ ન જડે=હાડકાંના ચુરે-

ચરા થઇ ગય

અધારા=તંબર; ચકરી; ફેર.

વેદાંત=એ નામનું એક શાસ્ત્ર

પારંગત=પાર પામેલા

ચંડિકા=એ નામની દેવી; માતા

યથાશક્તિ=શક્તિ મુજબ

કુળદેવતા=ગોત્રજ

દ્રષ્ટદેવતા=પોતે પસંદ કરેલો દેવ

જતિ=ગોરજ

રથાનિક=મઠવાળા; આશ્રમવાળા

પંથીઓ=પંથવાળા

વિરોધ=ગુણપાણું; અણુખનાર

ઝાંઝવા=ઝાંખ; અધારા

એક ખીજના ખલા ઉપર માથા

કરી જોઈ રહેતાં હતાં=એક ખીજને

ઢાળ પડતાં વળગી રહ્યાં હતાં

તળેટી=પહાડના મૂળ આગળની

જગો

હં=જથો

ચાતુર્માસ=ચોમાસામાં સાધુઓ

એકજ જગ્યાએ ચાર મઠીના

રહે છે તે

તાણાવાણા=વણવાની સાળપર

હલા આડા દોરા રાખવામાં

આવે છે તે

પહેલા ધોરણનો “મુખ્યચિત્રિત શિક્ષક” પોષ્ટા બે આના. [૫૩

અનહદ=હદ વિનાનું; ધણુંજ
વરસાદની દૃષ્ટિ=વણુંજ વરસાદ
પડખામાં=ખાણુમાં

ઝોરજ=જુદીજ; ન્યારી
ફોક=ફોકટ; નકામું
ઝોરખ=એ નામનો તપસ્વી

૫૧૪ ૩૪

વિનાશ=નાશ પામવું તે
વિનાશકાળે=નુકસાન
થવાને વખતે; દુઃખ
આવવાને વખતે; નાશ
થવાને વખતે
વિપરીત=અવળી; ઉઘટી
સમાણી=સમાન; જેવી
સતિ=પતિવ્રતા
પ્રતિજ્ઞા=પણ; આપ્રા
પ્રમાણી=અનુસરી; તે
પ્રમાણે ચાલી
કુરંગ=હરણ
હણવા=મારવા
મતિ ભ્રષ્ટ કીધી=બુદ્ધિ
બગાડી
કાળજાની=ભૂત, ભવિ-
ષ્ય અને વર્તમાન એ
ત્રણે કાળની હકીકત
જાણનાર

પાની=પગલું; પમ
ધરાવી=મેળવી
જમાવી=એકઠી કરી;
મેળવી; પાથરી
દૂત=જુગાર
વળુંધી=વળગી;
મદુપુરી=જાદવ રજપુ-
તોની રાજધાની;
દારકા
સુરા=દાર
ભરાણો=ભરાયો
શરીર શુદ્ધિ=શરીરનું
જ્ઞાન
વેતા=જાણનાર
નિકટ=પાસે; સમીપ
લઘું=લીધું; ભોગવ્યું
સંત=સાધુ
ટળે=દૂર થાય; મટે
તૃણા=મેળવવાની ઇચ્છા

ધર્પા=અદેખાઈ
મોહ=માયા
મત્સર=ક્રોધ
મમતા=મારાપણું
પ્રકટે=પેદા થાય
ઉર=મન
દદ=પાકું; સચોટ
પતિત=પાપી; ધર્મથી
ભ્રષ્ટ થએલા
ઓધારીઆ=ઉગાર્યા;
ઉદ્ધાર કર્યો; તાર્યા
પરતાપ=મહિમા
સિદ્ધ=મુક્ત
શુક=વ્યાસના પુત્ર
આદિક=ખીજા; વગેરે
મુનિવર=મોટા મુનિ
ચોંટયું=લાગ્યું
મર્મ=ભેદ; છુપી વાત
અનુપ=(અત્+ઉપ=ઉપ-
મા)=કાઈની સાથે સર

૫૪] બીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” એ આના.

ખાવી ન શકાય એવો;	છૂટે=જતી રહે	વ્યાપક ઈશ્વર
ઉત્કૃષ્ટ	માયાની જાળ=જગતના	મુક્તાનંદ=સાધુનું નામ છે
મહંત=મોટો સાધુ	પ્રપંચ	
સેવ્ય=સેવા કર્યાથી	પરિષ્કલ્ન=પરમેશ્વર; સર્વ	આજપંપાળ=કાંકાં

અન્યથા—સીતા સમાણી કોણ શાણી સતી (હતી), (કે જેણે) સદા પતિ પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણી. (તેણે પણ) કુરંગ હણવા (ને) મતિ બ્રષ્ટ કીધી, (એ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૧) કૌરવ કેવા કાળજાની હતા ? (તેમણે પણ) કુસંપમાં પાછી પાની ન કરી (તે) દ્વેષ સહિત ક્રોધી કપે મુઆ, (એમ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૨) નજે ન્યાય વિષે નિપુણતા ધરાવી (ને) જગતમાં સુકૃતિ જમાવી (તેણે પણ) ઘૂતને વળુંધી ગાદી ગુમાવી, એ વિનાશકાળે (૩) યદુપુરી (ના) યાદવ યાદ આણો, (તેમનો) જીવ સુરા વિષે ભલો બરાણો (તેથી તેઓ પણ) સરીરની સર્વ શુદ્ધિ મૂકી (ને) મુઆ, (એ) વિનાશકાળે (૪) રાવણુ રૂઠો શાસ્ત્રવેત્તા હતો, નવે ગ્રહો (તેની) નીકટમાં રહેતા (તેણે) સીતા હરી (ને) કુબુદ્ધિ (એ) કષ્ટ લલું. (એ) વિનાશકાળે (૫)

સમજૂતી—સીતાના જેવી કોઈ ડાહી સતી ન હતી કે જે હંમેશાં ધણીના હુકમ મુજબ ચાલી; તેણે પણ હરણુ મારવા માટે બુદ્ધિ બગાડી જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૧) કૌરવ કેવા ત્રિકાળજાની હતા, (ભીષ્મ, દ્રોણ, સંજય) તેઓ પણ કુસંપ કરવામાં હઠ્યા નહિ. તે ક્રોધી (કૌરવો) અદેખાઈ સહીત કપાઈ મુઆ. (ટેક) (૨) નજ રાજ્યએ ન્યાય કરવામાં ધણી માહીતી મેળવી હતી જેથી તેની દુનિયામાં સારી આખર ફેલાઈ હતી તેણે પણ જુગારને વળગીને રાજપાટ ગુમાવ્યું. (ટેક) (૩) દારકાના બદલોને

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના [૫૫

સંભારો કે તેમનો જીવ દારૂ પીવામાં ઘણો ભરાયો. મતલબ કે દારૂ પીધો તેથી તેઓ પણ શરીરનું બધું જ્ઞાન ભૂલીને અંદર અંદર લડીને કપાઈ મુઝ્યા (ટેક) (૪) રાવણ સારી રીતે શાસ્ત્રને જાણનાર હતો, અને નવે ગ્રહો તેની સેવામાં પાસે ને પાસે રહેતા હતા પણ તેને સીતાનું હરણ કરવાની નકારી બુદ્ધિ થઈ તેથી દુઃખ બેઠાયું. જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૫)

સમજ્યુતી—સાચા સાધુપુરુષનો સમાગમ ખરું સુખ આપે છે. ખરું સુખ આપનાર છે, મોટે સંત સમાગમ કરવો. સંત સમાગમથી આશા, તૃણા, અદેખાઈ, અહંકાર, માયા, ક્રોધ, મારાપણું, એ અવગુણો બળી જાય છે અને તેથી મનમાં ઇશ્વરનું પાકું જ્ઞાન થાય છે. (ટેક) (૧) સંત સમાગમથી નારદ મુનિ પોતે ઇશ્વરનું મન થયા અને ત્રણ પાપીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો, જેની આજ્ઞાનો મોટો મહિમા ગવાય છે. (ટેક) (૨) શુકદેવ વગેરે મોટા મુનિઓ સત્સંગથી સિદ્ધિવાળા પુરુષ થયા અને તેમનું મન સુખરૂપ (સારી રીતે) હરિના રૂપના જ્ઞાનમાં ગાંટાયું. એવો મોટો ગુપ્ત ભેદ સાધુ પુરુષોથી એમણે જાણ્યો. (ટેક) (૩) મહંતનો મહિમા મોટો છે, કે જેમની સેવાથી માયાની જાળ (જગતના પ્રપંચ)થી છુટાય છે; અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ વધે છે, મુક્તાનંદ કહે છે કાંકાં છોડી દઈને સંત સમાગમ કરો. (ટેક) (૪)

પાઠ ૩૫.

ઘાડાં=મોટાં

ગીચ=પાસે પાસે

સિદ્ધાના=એ નામનું એક જાડ છે

જેમાંથી કિવનિન બને છે

જનરનાશક=(જવર=તાવ+નાશ+અક)

=તાવ દૂર કરનાર; તાવ કાઢનાર

દેવદાર=એક જાતનું જાડ (એ જાડ

હિમાલયમાં થાય છે)

સૌદર્ય=શોભા; ખુબસુરતી

પ૧] ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના

કાષ્ટઔષધિ=ઓસડના કામમાં આવે
 એવું લાકડું; વનસ્પતિની દવા
 ટુંકે નજર=તાત્કાલિક લાભ
 ઉન્નત=(ઉન્ન+નત=ગાંડું=મગર)
 અહંકારી; ઉદ્ધત; અવિચારી
 વોકળા=નાળાં
 સંહાર=નાશ; કતલ
 ઠાંકણું=ઠાંકણું
 ડેરાદુન=ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં સહેર છે.
 તકના=જથ્થા; ખંડ
 ખંડ=ભાગ
 અખનુસ=એક જાતનું ઝાડ
 જીખિલી=પશ્ચિમ તરફના દેશમાં રાજ
 કે રાણી ગાદીપર બેઠા પછી રપ,
 ૫૦, ૬૦ વરસે જે મોટો ઓચ્છવ
 કરવામાં આવે છે તે
 ઠાંકણું=અવસરે; વખતે
 અવસર=રૂંડું ટાણું
 હિતકરક=(હિત+કરક)=મહુ
 કરનાર

પાઠ ૩૬.

ખેદે તે પડે=ખીજને નુકસાન
 કરવાને જે ધારે તેને પોતાનેજ

નુકસાન થાય
 કરે તેવું ભોગવે=જેવું કામ કરે
 તેવું ફળ મળે
 બગદાદ=એશિયાઈ તુર્કસ્તાનમાં
 સહેર છે.
 શીદા શીદા=મોહીત; મોહ પામેલું
 અમીર=જેને સરકાર તરફથી ખિ-
 તાબ કે જાગીર મળેલી હોય તે
 ઉમરાવ=સરદાર; શ્રીમંત
 નામના=ખ્યાતિ; કીર્તિ
 બેગ=અમીરી પદકાબ
 આગા=શેઠ
 કરાર=કબુલાત; કરાવ
 કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
 મુફતી=મુસલમાન ધારાશાસ્ત્રી
 જુમ્મા=શુક્રવાર
 ખલીફ=મહમદ પેગંબરના વારસ
 દસ્તખસ્તા=(દસ્ત=હાથ+ખસ્તા=
 ખાંધેલા) હાથ બેડીને; અદખસર
 કાનુન=ધારા
 લઝ્ક=શબ્દ; વેણ
 દામ=પૈસા
 હાડકાંની ખરાબી થશે=માર ખાતાં

પાંચમા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૫૭

હાડકાં ભાંગી જશે
 દરિઆફ=વિચાર
 ખીસિઆણા=ઝાંખા; વીલા
 બાણ વળી ગયો=ધણોજ ખાખો
 ખાણ પડી=ધાર ભાંગી ગઈ
 પેટપકડીને હસ્યા=ખૂખ હસ્યા
 પાઠ ૩૭.
 રૌર્ય=હિસાહ શક્તિ; બહાદુરી
 વાટપાકુ=રસ્તે લુટનારા
 ધોળે દહાડે=મધ્યા લોક દેખે એવા
 દિવસના પ્રકાશમાં
 ધાડ=લુટારાની ટોળી
 પાલક=રક્ષક કરનાર; રક્ષક
 ધાડપાકુ=ધાડપાડી લુટનારી ટોળીનો
 માણસ
 શરાપુરા=ધણા બહાદુર નર
 પાળીઆં=પત્થરમાં કારેલા લેખ
 કેસરીઆ=ચુદ્ધમાં મરતાં સુધી
 પાછી પાની ન કરતાં લડવું તે
 સતીત્વ=(સતી+ત્વ)=સતીપણું;
 પવિત્રતપણું

પાઠ ૩૮.

ઝેર=અદેખાઈ

વેર=દુશ્મનાઈ

પર=પારકી

ચિતા=ચેહ

સ્વાં હિભા થઈ જાય=કંપારી છૂટે;
 પ્યાર, અચખો કે ભય વગેરે
 વૃત્તિને લીધે શારીરિક લાગણી
 થઈ આવે

રણસંગ્રામ=લડાઈનું મેદાન
 વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન; વટો-
 ણીઓ

ધાડું=જનકું; ધટ

જીરને તાળવે બાંધી=મરવાની
 દરકાર ન રાખી

સ્વાર્પણુ=(સ્વ+અર્પણુ)=જાતનો
 ભોગ આપવો તે

સૌભાગ્યવંતી=સારા ભાગ્યવાળી;
 જેનો ધણી જીવતો હોય તે સ્ત્રી

આરે=કાંઠે; કિનારે
 ડગ્યો નહિ=મન ફેરવ્યું નહિ;
 લોભાયો નહિ.

દુઃખનો આભ=ધણુંજ દુઃખ
 ટેક=વટ; પણ; નિયમ,
 યુગમ=જુગ; જમાનો

નાતીલા=નાતના

જાતીલા=જાતના

૫૮] સુરત જિલ્લાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” ત્રણ આના.

હરખ=ખુશી થા	સુર	રહેવાશી
લેખ=જાણ	આશ્રય=છાંય; મદદ	ખાડાં=ટોળાં
કુકર્મી=નકારાં કામ કરનાર	ધવળ=ધોળ	કુવેતર=કુવાતું પાણી
મારણ=મારનાર	મંગળ=કલ્યાણ	પાછ પાક કરવાની
તુલ્ય=બરાબર	ધારા=દાયદા; નિયમ	જગા; વાડી
વિધવિધ=તરેહતરેહના	નિર્જળ=કમજોર	હિમાચળ=(હિમ=બરફ +અ=તહિ+ચળ=ખસે)
વૈભવ=સુખનાં સાધન	કોળીનાળી=કોળી વગેરે	=જ્યાંથી બરફ ખસે નહિ તે; હિમાલય
પટકુળ=એક જાતનું લુગડું	સંસ્થાન=પાસેનો મુલક	પ્રવેશ=દાખલ, આરંભ
દુલકર=હોલકર	ફાંસીખોરા=ફાંસીઆ	માળવ=માળવા
ખરાખી=પાયમાલી	ફેલ=ઢોંગ	આદિક=વગેરે
કોણજ માત્ર=શી ગણતરીમાં	વાટ=રસ્તો	સજજો=પહેરજો
પ ઠારા=લુટારા	વનમાં વાટ પાડી ન શકે	શણુગાર=સાજ;આમુ-પણુ
નેળ=વાવટા	રસ્તો રોકી ન શકે	મહી=પૃથ્વી
તનુજ=છોકરાં	ધીંગા=મજબુત	
ગુલતાન=મશગુલ; ચક-	ઘડી=કાઠિઆવાડના	
	રહેવાશી	
	જત=જત સંસ્થાનના	

સમજાવતી—અદેખાઈ ગઈ અને દુસ્મનાઈ ગઈ, વળી ઘણો જીલમ કરનાર પણ ગયાં, પારકી નાતના અને પોતાની જાતનાથી હળીમળીને દુનિયાનો વહેવાર ચાલે છે; જે બિચારી બકરીનો પણ કોઈ કાન પકડી શકતું નથી; મતલબ કે ગરીબમાં ગરીબ જે બકરી તેને પણ કોઈ દુઃખ દઈ શકતું નથી તો પછી માણસને તો કેમજ દુઃખ દઈ શકાય? મતલબ કે કોઈને પણ દુઃખ દઈ શકતું નથી.

માટે હે ! હિંદુસ્તાન (હિંદુસ્તાનના લોકો) એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને હવે (તું મનમાં) ખુશી થા. (૧) તારાપર અનોપમ રાજ્ય હાલમાં થયું છે, અને એ રાજ્યે તારી આગર વધારી છે એમ તુ જાણી બંધકર નહારા કામ કરનાર ચોર ગયા તે કપટનું જોર નાશ પામ્યું તે તું જો, હવે મહમદ સરખા મારનાર નથી, અને તૈમુર જેવા તોફાન પણ નથી. માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૨) જીવંત રાજાઓનો તો સમુજો નાશ થયો. અને નાદિરશાહ જેવા પણ મરી ગયા, હવે તો હિંદુસ્તાનની પ્રગતિ તરેહ તરેહનાં સુખનાં સાધનો મળે છે. (મતલબ કે મરજી મુજબ વર્તી શકાય છે. પહેલાં તો મરજી મુજબ લુગડાં પહેરી શકતા નહોતા તેમજ પાન ખાઈને બહાર નીકળી શકાતું નહોતું) માટે હે ? હિંદુસ્તાન (૩) હવે હોલકરથી ખરાબી થઈ શકતી નથી, અને મરાઠા લોક તો કંઈ ગણતરીમાં નથી (મતલબ મરાઠાઓ હવે હુલુડ તોફાન કરી શકતા નથી.) સિંધીઆથી હવે કદી પણ કોઈના નાશ થઈ શકતો નથી અને નહારા પીઠારા લોક તે પણ ગયા, અંગ્રેજ સરકારના અમલ નીચે તારાં છોકરાં (હિંદુસ્તાનના લોક) (મોજામજામાં) મશગુલ રહે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૪) અંગ્રેજ સરકારની એ જોરાવાર સત્તા નીચે લોકો તેના શુભ ગુણનું ઘોળ અને ગીત ગાય છે કે જેના કાયદા (સૌ રાજા) કરતાં ઊંચ છે કે જેથી કમજોર માણસને પણ મનમાં બીક રહેતી નથી, વળી કોણી નાળીની બીક મટાડીને સસ્થાનનું રક્ષણ કરે છે, માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૫) ફાંસીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલનો રસ્તો રોકી શકતા નથી, જખરા કાઢી લોક અને જત લોકોનાં ટોળાં ઘોડાથી ઓવારા (પર્વતના રસ્તા) રોકી શકતા નથી, ખેતર કે

૬૦] ચોથી ચોપડીના અર્થ સાડા સાત આના.

કુવેતરમાં જઈને લશ્કર અનાજ લટી શકતું નથી, માટે હે! હિંદુસ્તાન૦
(૬) (દક્ષિણમાં) લંકાથી તે (ઉત્તરમાં) હિમાચલ સુધી અને (પૂર્વમાં)
કલકત્તાથી (પશ્ચિમમાં) કચ્છમાં દાખલ થતાં સુધી, પંજાબી, સિંધી
અને સોરઠીઆ લોક તથા દક્ષિણ, માળવા વગેરે દેશના લોકના બીકના
ને દુઃખના દિવસ ગયા અને સુખના દહાડાનું દાન આપ્યું, માટે હે!
હિંદુસ્તાન૦ (૭) તેટલા માટે તું (હિંદુસ્તાનના લોક) તો ખરા અંતઃ
કરણથી એનો પાડ માન, અને હમેશ (મનમાં) ખુશી ખુશાલ રહીને
સ્વર્ગના જેવો શણગાર પહેર, વળી દલપતરામ કવિ પોતાના ખરા
મનથી એવો આશિર્વાદ આપે છે કે તું (હિંદુસ્તાન) દુનિયામાં મોટી
મોટાઈ મેળવજે. હે! હિંદુસ્તાન એ આગાર પરમેશ્વરનો સમજીને તું
(મનમાં) ખુશી થા (૮)

પાડ ઉદ.

ચક્રવર્તી=જેની આજુ નાનાં મોટાં
ધણાં રાજ્યો ઉપર વર્તાવી હોય
તેવો; એક સમુદ્રથી બીજા સમુદ્ર
સુધીના પ્રદેશનું રાજ કરનારો
કે જેને બીજા સર્વ રાજ્યો
ખંડણી આપતા હોય તેવો
મહારાજાધિરાજ=(મહા+રાજ+અધિ
+રાજ)=મોટા રાજાના રાજા
દિગ્વિજયી=ધણા રાજ્યોપર જીત
મેળવનાર
દયાશ્રુપતિ=કલ્યાણનો રાજા

આચાર્યકિત=હુકમ પાળનાર; હુકમમ
રહેનાર; તાબેદાર
સામંત શિરોમણી=સઘળા ચોક્કા-
ઓમાં શ્રેષ્ઠ
શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ; મોટો
યુદ્ધકૌશલ્ય=લડાઈમાં કુશળતાપણું
સેવામાં=હજુરમાં; નોકરીમાં;
પરાજય=હાર
છળભેદ=દગોફટકો; કાવતરું
ઘાટ ધડશો=મારી નાખવાના ઉપાય
શોધણો
ફાડી=લાલચો આપી પોતાના

ગુજરાત પ્રાંતની સાઠ ભૂંની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૬૧

પક્ષમાં લઘ

દીપ=યાદી

લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે ત્યારે
મેં ધોવા જવું નહિ. પણ તરત
કપાળ ધરવું=મળતો લાલ તુરત
લઘ લેવો.

સ્વહસ્તે=(સ્વ+હસ્તે)=પોતાને હાથે
મસ્તકે=માથે

શ્રીમાન=ભાગ્યશાળી; યશસ્વી; ધન
સંપન્ન

રાજેન્દ્ર=રાજાઓના પણ રાજા
ગુર્જરેશ્વર=ગુજરાતના ધણી; ગુજ-
રાતના રાજા

નીમકહલાલ=કૃતરા; કરેલો ઉપકાર
જાણનાર

તન=છોકરો; પુત્ર

સુભદ્રોપરિ=(સુ+ભદ્ર+ઉપરી)=મોટા
ચોક્કાઓમાં શ્રેષ્ઠ

સેનાધિપતિ=(સેના+અધિ+પતિ)

લક્ષ્મીનો મોટો ઉપરી

અખટ=અગડેલી; અપવિત્ર ચગેલી

નિષ્કપટી=(નિષ્+કપટ+ઈ)=કપટ

વગરના; નિખાલસ

ચોકળાં મનના=પવિત્ર મનના

સામાવાળીઆ=વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા

રિપુ=શત્રુ; દુસ્મન

લાંચ=પગાર કરતાં ખીજી કંઈ
છાની રીતે લેવું તે

રૂશવત=લાંચ (રૂશવત ફારસી
શબ્દ છે.)

ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે
લડવું તે

પક્ષપાત=(પક્ષ+પાત) તરફદારી;
તરફેણ

દેશકલ્યાણુભાવ=(દેશ+કલ્યાણુ+ભાવ)
=દેશનું ભલું કરવાની ઇચ્છા

દુર્દશા=(દુર્+દશા)=નહારી હાલત
ઇચ્છાદિક=(ઇચ્છા+આદિક)=ઇચ્છા

વગેરે

નખોદ=સલાનાશ

નખોદ વળવાનું=સર્વસ્વ જવાનું
સત્યમેવ જયતે=આખરે સત્યનો
જય છે

ધર્મે જય=ધર્મથીજ જીત

પાપે ક્ષય=પાપથી નાશ

તાણ્યો તણાવાનો નથી=લાલચેથી

૬૨] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧૧ આના.

ડગવાનો નથી

ભરમાવ્યાથી=છેતર્યાથી; ભંભેરવાથી

લૂણહરામ=કૃતમ્ન; નીમકહરામ

પ્રતિષ્ઠા=આખર; મોટાઇ

ત્રિલોક=(ત્રિ+લોક)=ત્રણ લોક

(સ્વર્ગ, મૃત્યુ; પાતાળ)

રાજઢોહી=(રાજ+ઢોહ+ઇ) રાજ્ય

પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખનાર

શીટકાર=ધિકકાર; તિરસ્કાર

સુકીર્તિ=(સુ+કીર્તિ) સારી આખર

બટ્ટો=એખ; કલંક; ડાઘ

પાઠ ૪૦

ઉધાડાં=નવસ્ત્રા; નાગાં

હિંસક=(હિંસ+અક)=હિંસા કરનાર;

ફાડી ખાનાર

કોતર=નદી કાંઠે જે ઉંડા ખાડાઓ

હોય તે; પહાડમાં લાંબો પહોળો

જે ઉંડો ખાડો હોય છે તે

બખોલ=ઝાડના થડનું પોલાણ; ગુફા;

ગુફા=પહાડમાં જે પોલાણ હોય છે તે

જિંદગી નિભાવવા=ગુજરો કરવા

ઋષિ પત્ની=મુનિની સ્ત્રી

વલ્કલ=જાલનાં લુગડાં

નગર પહોંચાડીને=અક્કલ વાપરીને;

બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને

રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનો મયો

હાથ મહેનત=હાથની મજુરી

અનહદ=(અન+હદ) ઘણોજ

ચમત્કારી=(ચમત્કાર+ઇ) નવાઇ

જેવી; આશ્ચર્યકારક

મીલ=કાપડ વણવાનું કારખાનું

છેટાં ભાંગી ગયાં=અંતર ઓછું થયું

એકત્ર=એકઠાં; ભેગાં

શીટશે=મટશે

પાશેરામાં પહેલી પુણી=પાશેર

રમાંથી પુણીઓ કરવાની હોય

અને તેમાંથી એક પુણી બના-

વવી તે. મતલબ કે કામની સર-

આતજ થવી.

પાઠ ૪૧

શકુંતલા=કણ્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી

દુષ્યંતની સ્ત્રી; ભરતની મા

ગૌતમી=એ એક તપસ્વી સાધ્વી

હતી તે કણ્વના આશ્રમમાં રહેતી

હતી એણે શકુંતલાને ઉછેરવામાં

મદદ કરી હતી.

ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૬૩

પ્રણમ પૂર્વક=(પ્રણમ+પૂર્વક)

નમસ્કાર સાથે

પરિક્રમણ=(પરિ+ક્રમણ) પ્રદક્ષિણા

પ્રિયવંદા=ઋષિ કન્યાનું નામ

ઉત્કંઠા=ઇચ્છા; મરણ

વિયોગ=(વિ+યોગ) જીદાપણું;

જીદાઈ

કલ્પા=આયકા; જીડા

નર્તન=નાચવું તે; નૃત્ય

વિન્નૈગ=જીદાઈ; વિયોગ

સકલ=સઘળી; અધી

વનલતા=વનવેલી; વનની વેલો

ઉભરો=મનનો જીરસો બહાર

પાડવો તે

અન્યથા—(તારા) વિયોગથી હરણો મુખમાંથી દર્શના કલ્પા ભોંય નાખી દે છે એને (મોરને) વિન્નૈગના ભાષા વાગ્યા, (તેથી) મોર નર્તન તજે છે. (૧) સકલ વનલતા પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડે તેમ પત્ર વેરે છે; (અને) એવા પ્રકારથી ઉભરા કાઢે છે. (૨)

સમજૂતી—તારા વિયોગથી હરણો મોઢામાંથી હરલના આયકા ભોંયપર નાખી દે છે, મતલબ કે એ હરણોએ ખાવાનું તજી દીધું છે મોરને વિયોગનું દુઃખ થયું તેથી તે નાચ કરતો નથી. (૧) સઘળી વનવેલ પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોય તેમ પાંદડાં ભોંયપર ખેરવી નાખે છે અને એવી રીતે મનનો જીરસો બહાર પાડે છે. (૨) વનજ્યોત્સ્ના=વેલનું નામ છે.

કાશ્યપ=કશ્યપના વંશજ; કશ્વ

મેળાપ=મુલાકાત; ભેટ

સંકલ્પ=વિચાર

ભર્તાર=ધણી; વર

અવર=અન્ય; ખીજું

સુકૃત=(સુ+કૃત) સારાં કામ

પ્રમાણુ=જેવો જેમએ તેવો; મન

ગમતો

નવમાલિકા=વેલનું નામ છે.

વધુ=વહુ

વધુવર=વરવહુ

અન્યથા—તુજ કામ મેં પ્રથમથીજ (મારા) મન વિષે (તારા)

[૬૪] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગચ્છિત શિક્ષક” અઢી આના

સતારનો સંકલ્પ કદી મૂક્યો હતો તે (ભરતાર) રૂપે. કુળે (અને) અવર સદ્ગુણોમાં સમાન (છે; તે) પ્રમાણુ ધણીને હવે (તું) સુકૃતથી પામી. (૧) રૂડી નવમાલિકાને ઝટ આંખો મળ્યો (તેથી) એને વધુવર નોડ ખરેખર જામી. હવે આ (તમે) બંને વર વિષે સુખીઆં થયાં, તેથી તેની તથા તુજ વિષેની આજ ચિંતા ગઈ (૨)

સમજુતી—તારે માટે મેં પહેલાંથી મારા મનમાં (તારા) ધણીનો વિચાર કરી મૂક્યો હતો. તે (તારો ધણી) તો રૂપમાં કુળમાં અને બીજા સદ્ગુણોમાં (તારા) સરખો છે. તે ધણીને તારા સારા કામથી મેળવ્યો એમ જાણુ. (૧)

તારી રૂડી સખી નવમાલિકા (વેલ) વનજ્યોત્સનાને આંખો (વર) મળ્યો એથી તેની પણ વરવહુની નોડ ખરેખર જામી, અર્થાત્ જોવો આંખો છે તેવી એ વેલ છે; તે પ્રમાણુ શંકુતલાને પણ આંખા રૂપ દુષ્યત મળ્યો, તેથી તમે બંને (શંકુતલા ને વનજ્યોત્સના) હવે વર તરફથી સુખીઆં થયાં; તેથી તેની ને તારી બાબત આજે મારી ચિંતા દૂર થઈ (૨)

માર્ગે પડ=જા

સપુરત=સોંપણુ

મેળવવાળી=દહાડાવાળી, ગર્ભવંતી;

હમેલવાળી

અનસૂયા=અત્રિ ઋષિની સ્ત્રી

ભારેવંદી=ગર્ભવંતી; દહાડાવાળી

નિર્વિધ્ને=(નિરૂ+વિધ્ને)=વગર હરકતે

શુભર્વતમાન=સારા સમાચાર

પાલવ=છેડો

કુશ=દામ

અમળ=(અ+મળ)=નિર્માળ; સ્વચ્છ

ધંગુદી=ધંગેરાનું ઝાડ

સામો=ખેડયા વિના એની મેળે

થએલું એક જાતનું ખડ ધાન્ય;

એ નામના ચોખા

મુડીભર=મુડીમાં માય એટલો;

ધણોજ થોડો

તુલ્ય=ખરાબર; સમાન

પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે આના. [૬૫

અન્વય—પહેલા ધોરણવાળા ઈગ્રુદી કેરું અમળ તેલ કુશ તણી અણીથી મુખે રેડ્યું. વળી મુઠીભર સામો દહને ઉછેર્યો એ પુત્ર તુલ્ય મૃગલો છોડી નવ જતો.

સમજુતી—પહેલો ધોરણવાળો માટે ઈગ્રુદી ફળનું ચોકખું તેલ દાઢની અણીથી મોઢામાં રેડ્યું; અને મુઠી જેટલો સામો ખવડાવીને ઉછેરેલો એવો છોકરાનો જેવો હરણ મારાથી મૂકી જવાય નહિ મતલબ કે એ વઢાલો છે.

આપલ્યા=આપલા (દયાથી પુત્ર અર્થે)
પણ બોલાય છે.)

શારંગરવ=કાશ્યપ મુનિનો શિષ્ય

બગવત=પવિત્ર મહાપુષ્પ

સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ; પરાપૂર્વથી
ચાલતો વહીવટ

તેડ=કિનારો; કાંઠો; તટ

દુષ્યંત=પુરનો એક વંશજ; શંકુ-
તલાનો ધણી

વૃત્તિ=મર્યાદા; વસણ

બંધુજનો=સગાંતબંધીઓ

યુવતિ=તરુણી; જુવાન સ્ત્રી

સત્કાર=આદરમાન

વધુ=વધારે; વિશેષ

અન્વય—તપ એજ ખરું ધન છે એવા અમો ઋષિને જે જાણે છે. (અને વળી) તે સાથે તમતાણું કુળ ઉંચું છે તે ખુશીથી વિચારી લો; વળી આપોઆપ પરસ્પર તે રતેહની વૃત્તિ છુટી હતી. (તે વખતે) કોઈએ બંધુજનો કોઈ પ્રકારથી વચ્ચે નવ હતા. જે રીતે આપના વડે ખીજ ધણી રાણી બહુ માનમાં છે; તે રીતે તેવા સામાન્ય સત્કારથી આ યુવતીને તમે પાળજો; ખરે તેથી વધુ ઉદય પ્રાપ્ત થવો તો માગ્ય આધીન છે. (પણ, વહુતણા બંધુજનોથી વિશેષ ના બોલાય)

સમજુતી—તપ એજ ખરું ધન છે એવા અમો ઋષિને તમો જાણો છો, તેની સાથે તમારું કુળ પણ ઉંચું છે તે ખુશીથી વિચારી

૬૬] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અહીં આના.

લો; વળી તમે બંનેમાં એક બીજા ઉપર આપોઆપ પ્રીતિની ઇચ્છા થઈ હતી, તે વખતે કાંઈ પણ સગાંસંબંધીઓ કાંઈ પણ રીતે વચ્ચે હતા નહિ, જે રીતે આપના વડે આપની બીજી બધી રાણીઓ બહુ માનવાળી છે, તેવી રીતે તમે આ તરફથીને સામાન્ય આદરમાનથી પાળજો, મતલબ કે જેવી તમે બીજી રાણીઓને ગણો છો તેઓની ખરેખર આતે પણ ગણજો. એથી વધારે ચઢતી થવી (બીજી બધીથી વધારે માનીતા થવું) એ તો ખરેખર ભાગ્ય આધીન છે એ વહુના સગાં-સંબંધીથી વધારે કહેવાય નહિ. મતલબ કે અમારી પુત્રીને પટરાણી બનાવજો એમ કહેવાય નહિ.

પાઠ ૪૨.

ક્ષમા=કોઈએ અપકાર કર્યો હોય
તે સાંખી રહેવો તે; ખામોશ
ધૈર્ય=ધીરજ; સભુરી
વટ=ટેક; શાખ
વહેવાર=આપણેનો સંબંધ
છેડણી=અટક્યાળું; હરકત
ખામોશ=ધીરજ
સંભવ=આશા
વક્તા=છટાથી બોલનાર; ભાષણકર્તા
રાજદારી=રાજકાજ કરનાર
બદમાશ=લુચ્ચો
ખીછો પડછાયો નહિ=ખતે પડયો;
પાછળ લાયુ રહ્યો

મશાલચી=(મશાલ+ચી)=મશાલ
રાખનાર; મશાલ ધરનાર
આસાધારી=હુકમ માનનાર
વિશ્વવિખ્યાત=જગજાહેર
વઢકણી=લડકણી
પાનું પાડયું હતું=સંબંધ જોડાયો
હતો
ગાળોની વૃષ્ટિ=ધણીજ ગાળો
સોકેટીસ=એક યુનાન પંક્તિનું
નામ છે
વિપત્તિ=દુઃખ; આફત
રૂદેમાં=મનમાં
હેબકી=ડરી; ચોંકી
બેલ=રચના; બનાવટ

માંડવો=માંડવ

મેહ=વરસાદ

વધાઈ=પુશખખર

મહાભોગ=(મહા+ભોગ=દુર્દશા)=

ઘણીજ ખરાબ દશા

તદાપિ-(તદ+અપિ=પણુ)=ત્યારે;

પણુ; તે વખતે પણુ

સંજો=રાખે

અન્યથા—પ્રભુને ગમે તે સમે સૌ સહેવું. (અને) રહેમાં સદા રાજી રાજી રહેવું, કદી હેબકી હૈયે હામ ન હારો, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૧) જુઓ, મેહનો માંડવો ઘડીમાં થનારો (અને) ઘડીમાં જનારો જોવો હોય છે, ઈશ્વરે વિશ્વનો એવો ખેલ સરજ્યો. (છે) ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૨) ભાઈ એક કાળે વિવાહની વધાઈ મળે. (અને) એક કાળે મહાભોગ મળે સદા સારો નહારો કાળ ન ચાલે, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૩) જ્યાં કદાપિ કશી જુદીત ચાલે નહિ (ત્યાં) દીલે ધારી જોવું, તદાપિ ન રોવું, દેવને ભજો (અને) શાંતિ સજો એજ સારો, ઘણાં કષ્ટકાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૪)

સમજીતી—પરમેશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે આપણે સહન કરવું. અને મનમાં હંમેશાં ખુશી રહેવું; કદી પણ ડરી જઇને હિંમત છોડવી નહિ, પણ ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી. (૧) જુઓ વરસાદના દહાડામાં વાદળની ઘટા ઘડીમાં થાય છે અને ઘડીકમાં વેરાઈ જાય છે; પરમેશ્વરે દુનિયાની એવી રચના બનાવી છે, માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૨) ભાઈ એક વખતે વિવાહની પુશ ખખર મળે છે, અને એક વખત મહા ભોગ મળે છે; હંમેશાં સારો કે નહારો વખત ચાલ્યા કરતો નથી માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૩) જ્યાં કદાપિ પણ વખત કદાપિ જુદીત ચાલે નહિ ત્યારે ત્યાં મનમાં વિચાર કરવો પણ ડરવું નહિ,

૬૮] ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

એવે વખતે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો,
ધણાં દુઃખની વખતે ધણી ધીરજ રાખો. (૪)

હરિશ્ચન્દ્ર=અયોધ્યાના સૂર્યવંશી

રાજા; ત્રિશંકુના પુત્ર

અચળ=દૃઢ

દુઃખના ઝાડ ઊગ્યાં=ધણુંજ દુઃખ

પાસ=ફાંદો; જળ

[પડયું]

અસહ્ય=(અ+સહ્ય)=ખમાય નહિ

એવું

અપૂર્વ=અસાધારણ; ધણુંજ

રડો દહાડો=સુખનો વખત

પાઠ ૪૩.

નરદેવ=રાજા

ભીમક=ભીષ્મક; વિદર્ભ

ખીરાંર દેશનો રાજા;

દમયંતીનો પિતા

સુતા=પુત્રી

સુંદરી=સુંદર અંગવાળી

મ્મી

પ્રશંસા=વખાણ; તારીફ

વરી=પરણી

સુર=દેવ; દેવતા

નરાદિક=મનુષ્ય રાજા

વગેરે

વરમાળા=પસંદ કરેલા

ધણીના ડોકમાં પહે-

રાવવાની માળા

નૃપ=રાજા

કંઠે મણ=ગળામાં પહે-

રાવી

દિવ્યાંગના=દેવતાઇ દેહ-

વાળી; દેવી

તનયા=પુત્રી

તનય=પુત્ર

સાંપડયા=થયાં

સુરપુર=દેવલોકની નગ-

રી; સ્વર્ગ; ઇંદ્રપુરી;

અમરાપુરી

ભાવતાં=ગમતાં

પુણ્યસ્થાન=પવિત્ર

યશ-ચરિત્રવાળા; એ

ચાર ગણાય છે. નળ,

યુધિષ્ઠિર, જનક અને

જનાર્દન કે વિષ્ણુ.

પ્રસરાવતા=ફેલાવતા

જુગદું=જુગાર

સુર=(સુ+સ)=સારો

જાણીતો; જાની

નિજઅધુ=પેતાનો ભાઈ

પુષ્કર=નળરાજાનો પી-

તરાઈ ભાઈ

અવળુંજ=ઉલટુંજ

દુર્દશા=નકારી હાલત

શિરપર ફરે=માથે ભમે

કર=હાથ

કર ગયું=તાબામાં ગયું

સંતાન=છોકરાં

પળ્યાં=ગયાં

સુકુમાર=અતિ ક્રોધાળ

શૂળ=કાંટાવાળી ડાંખળી	વાનું છે તે; પ્રાણ;	બાહુક=નળરાજ (એ
આકરો=સહન ન થઈ	ધણી	નામ એણે ઋતુપર્ણ
શકે એવો	આધ=પારધિ; શિકારી	રાગ્નને સાં રાખ્યું
કાંતિ=શોભા; રૂપ	વૈદર્ભી=વૈદર્ભ દેશના રા-	હતું)
ભૂ પરે=જમીનપર	ગ્નની પુત્રી; દમયંતી;	લક્ષણુ=સ્વભાવ; ગુણ;
સુધા=મૂખ	નળની સ્ત્રી	ટેવ
ખગ=પક્ષી	વલ્લવલતી=ટળવળતી	કળ્યાં=જોયાં
પટ=વસ્ત્ર; લુગડું	કુળગુરુ=કુળગૌર	બાળુડાં=છોકરાં; બાળક
દંપતી=ધણીધણિઆણી	સલુણી=મનોહર કાંતિ-	હર્ષધેલા=હરખથી ગાંડા
ધરતાં=પહેરતાં	વાળી સ્ત્રી	જેવા થએલા
દુર્ભાગ્ય=કમનસીબ	સહી=નકકી	સાનુકૂળ=(સ+અનુકૂળ)
પળવા=જવા	અલ્પિદંશ=સાપનો (કકો-	=મરજી માફક; પાધરે
પ્રાણુ=ધણી; નાથ	ટકનો) ડાંખ	છકી જવું=છાકી જવું;
અલગું=વિખુટું; જુદું	વિક્ષપ=કદરૂપું; બેડોળા;	ફાટી જવું; અહંકારે
ગુણવંતી=સારા ગુણ-	કુખડો	ભરાવું
વાળી સ્ત્રી (દમયંતી)	ઋતુપર્ણ=અયોખ્યાનો	
રજની=રાત	રાગ્ન	હારવી=ગુમાવવી
હેરાન=દુઃખી	સારથી=રથ હાંકનાર	ટકતાં=રહેતાં
સતી=પતિ પર પ્રેમવાળી	શીઘ્ર=તરત	નીતિ=નિયમ
સ્ત્રી	નરમણિ=પુરુષોમાં રત્ન;	કિંવા=અથવા
જીવન=જેના વડે જીવ-	રાગ્ન	ધૂત=જીગાર; જીગડું

સમજીતી—વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામે સુંદર પુત્રીએ હંસને મોઢેથી નળનાં વખાણુ સાંભળીને મનથી તેને (નળને)

૭૦] બીજા ધોરણનો “સુખગણિત શિક્ષક” એ આના.

પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો, સતીએ સ્વયંવરની મોટી સભામાં દેવ, મનુષ્ય રાજ વગેરેને છોડી, તેણે પ્રેમથી વરમાળ નળરાજને ગળે પહેરાવી. (૧) દેવી સમાન શોભતી દમયંતીથી નળરાજને સારા ગુણુ ને રૂપ વાળાં એક પુત્ર ને એક પુત્રી થયાં, તેઓએ સ્વર્ગનાં જેવા મન ગમતાં મહુ સારાં સુખો ભોગવ્યાં, વળી રાજાએ પવિત્ર આચરણથી વર્તી સારી આબરૂથી રૈયતને પાળી. (૨) અરે નળરાજ વિચારવાન હતો છતાં પોતાના બાઈ પુષ્કરની સાથે જુગાર રમ્યો; જેના માથાપર નઠારી હાલત જમતી હોય તેને અવળગુજ સૂઝે; (મતલબ કે વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ સૂઝે છે) પોતાનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું, બાળકો મોસાળ ગયાં. અને નળ દમયંતી એક લુગડાંબેર શહેર બહાર નીકળ્યાં. (૩) અતિ કામળ પગમાં ધણી શૂળો, કાંટા, કાંકરા વાગ્યા અને ટેકરા ચઢતાં ઉતરતાં સહન ન થઈ શકે એવો થાક લાગ્યો, ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા અને તેમની આંખો ઉડી પેશી ગઈ, મોંની શોભા ઝાંખી પડી ને શરીરમાં બળ રહ્યું નહિ. (૪) ત્યાં આઘેથી ભોંયપર, ધણું પક્ષીને બેઠેલાં જોયાં, તેથી રાજાએ ભૂખનું દુઃખ સમાવવાને તે પક્ષીઓ પર પોતાનું કપડું ફેંક્યું; તે કપડું લઈને પક્ષીઓ ઊડી જવાથી, ધણી ધણિઆણીએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું. આવું કમનસીબ જોઈને નળની બુદ્ધિ કેકાણે રહી નહિ. (૫) દમયંતીને દુઃખોથી બચવા માટે પીયર જવાને ધણું કહ્યું પણ તે ગુણુવાન સ્ત્રીને પતિથી છુટાં થવું ગમ્યું નહિ, જંગલમાં ધણા હેરાન થઈને રાત પડતાં બંને જણુ ઊંઘી ગયાં. પણ મધરાતે નળરાજ અર્ધું વસ્ત્ર ફાડી નાખીને દયા તજીને ચાલ્યો ગયો. (૬) સતી જાગીને જુએ તો ધણીને ન દીઠો, એટલે બેભાન થઈને ભોંયપર પડી, અને હે નાથ! હે જીવન! ક્યાં ગયા? એમ વારંવાર પોકાર

ત્રીજા ધોરણનો “સુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૭૧

રતી, ગભરાઈને નળને શોધતી હતી, એવામાં અન્નગરના મોંમાં આવી પડી. એવા દુઃખમાં ટળવળતી દમયંતીને એક પારખિએ તદ્દખીરથી બચાવી. (૭) જેમ તેમ કરીને મારીને ત્યાં ગઈ, અને ત્યાં દુઃખે સુખે કેટલાક દિવસ રહી પછી સુદેવ કુળગોરની શોધથી મનોહર કાંતિવાળી (દમયંતી) નક્કી પીયરમાં પહોંચી. કર્કાટક નાગના કરડવાથી કદરૂપો બનીને નળ ઋતુપર્ણુ રાખતો રથ હાંકનાર થઈને રહ્યો, પછી સતી દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર સાંભળીને પુરુષોમાં રત્ન એવો નળરાખ તરત ત્યાં ગયો. (૮) બાહુક (નળ)નાં રૂપમાં બહુ તકાવત હતો. પણ લક્ષણો નળનાં જોયાં પછી એ બાળક અને દમયંતી નળને હરખાયલાં થઈ મળ્યાં, આ વખતે નાગના ઝેરની અસર (પાસ) ગઈ એટલે નળ સુરૂપવાન થયો, અને પુષ્કર તાળામાં આવી નમ્યો, તે ગએલું રાજ્ય મળ્યું. માટે પરમેશ્વરની મહેરબાની થાય તો બધું સીધું થાય છે. (૯) કોઈએ સુખના વખતમાં છકી જવું નહિ, તેમજ દુઃખના વખતે હિંમત છોડવી નહિ, કારણ કે સુખ કે દુઃખ હંમેશાં રહેતાં નથી, વળી ગરીબ અથવા રાજા બધા જુગારથી દુઃખી થાય છે. એ નિયમ મનમાં રાખવો; અને કોઈએ આ દુષ્ટ દુર્ગુણ પાસે કદી પણ નક્કી જવું નહિ. (મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ.) (૧૦)

પાઠ ૪૪.

ઉડનો રોગ=એપી રોગી
ચોટે છે=વળગે છે; થાય છે
પરમાણુ=ઝીણામાં ઝીણો અંશ;
ધણીજ નાની રજકણ
છુટાછવાયા=દૂર દૂરના ભાગમાં

ઝોરી=છેક નાના સૈયડ; ગોખર
મોટી ઉધરસ=ખરાબ ઉધરસ
અવધિ=(અવધ+ધ) મુદત
પ્રાણહર=(પ્રાણ+હર) જીવ લેનાર
કાલેરા=હથોડ; કોગળાઉં

૭૨] સુરત શહેરનો “ભૂગોળ શિક્ષક” ત્રણ આના.

કાગળાઉં=ઓકી ઓકીને મરે તે
રોગ

હથોક=હથવું ને ઓકવું

ઘોવણુ=ઘોતાં નીકળેણુ પાણી

નિર્ગત=(નિર્+ગત) શક્તિહીન;
નબજો; કમજોર

નવેસર=ફરીથી; ખીજવાર

પ્રાણુધાતક=(પ્રાણુ+ધાત+અક)

જીવ લેનાર

ઐર્ધન=ધઉંના દસ દાણાભાર

ખાજરીપૂર=ખાજરીના વજન જેટલું

પાવલીભાર=પાવલીના વજન જેટલું

પેટું=પેટની નીચેનો ભાગ

પ્લાસ્ટર=લેપ

શેક=ગરમાવે

સન્નિપાત=સનેપાત; વાના ચાળા

પેટમાંનું પાણું વળે=ઉલટી થાય;

ઓકરી આવે

પાઠ ૪૫.

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદ+ધ) સાચું

બોલનાર

રાજસભા=રાજકારભાર કરનાર

મંડળી

મસલત=વિચાર

સભ્ય=સભા લાયક

મત=અભિપ્રાય; વિચાર

કાન પર ધરી નહિ=પત કરી નહિ

ગણુકારી નહિ.

કારી જખમ=નહિ વીસરાય એવું

દુઃખ

જીરસો=લાગણી

ધાત=ખૂન; કતલ

વ્યર્થ=ફેાકટ

કોલ=વચન

પાઠ ૪૬.

આતુરી=ડહાપણુ

તાબુત=તાજીઆ; મહોરમનો તહેવા;

ક્રમ=નિયમ

આગ્રહ=હઠ; જીદ

પ્રયુક્તિ=(પ્ર+યુક્તિ)=વિશેષ યુક્તિ

નિવેડો=તોડ; નિકાલ

વાસ્તવિક=યોગ્ય

*સમજીતી=સમજ; વિચાર

સમાધાન=સમજીતી; નિવેડો

એકદલીલી=અંપ; ઐક્ય

પ્રવીણ=નિપુણ; કાબેલ; ચતુર

કુનેહ=યુક્તિ; ચતુરાર્થ

હજરત=મુસલમાનને માન આપવામાં

બોલાતો શબ્દ

મૂર્તિપૂજક=(મૂર્તિ+પૂજ+અક)=

મૂર્તિ પૂજનાર

જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ=જુનું+ઉદ્ધાર

સમારવું તે)=જુનું સમારવું તે

મુખી=આગેવાન; અગ્રેસર

ફજર=સવાર; પ્રભાત

બડીફજર=પ્રભાત પહેલાં; મળસકું

અગ્રેસર=(અગ્ર=આગળ+સર=જ-

નાર)=મુખી; આગેવાન

અમીન=વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર

સંકેત=વિચાર

ઉંચી અક્કલ=સારી સમજ

પાઠ ૪૭.

હાક=જુમ

ભાગ્યા=તૂટ્યા; નરમ

પડ્યા

તાક=ગાત્ર; અવયવો

નૈષધ ભાણુ=નૈષધ દેશનો

સૂર્ય: નળ

જોત=તેજનો ભડકો

ઉદ્યોત=પ્રકાશ

પેરે=પેઢે

કુંડળ=કાનની લાક્ષીએ

પહેરવાનું ધરણું

લહેકે=શોભે

અરગળ=બણી જાતની

સુગંધી મેળવીને બ-

નાવેલો ભૂકો; ચંદન

કમળનયન=કમળની

પાંખડી જેવી આંખ

ફંદ=ફાંદો; પાસ

નાસા=નાક

કીર=પોપટ

પંચ=પાંચ નળ

ગજમુક્તા=હાથીના

ગંડસ્થળમાંથી નીક-

ળતાં મોતી

કુંજર=હાથી

શુંડાકાર=સૂંઢના આકા-

રના

હૃદયે=જાતીએ

શોભાળ=શોભાવાળી

નાલિ કમળ=જેની દું-

ડીમાંથી કમળ ઉત્પન્ન

થયું એવા; વિષ્ણુ

કટી=કેડ

કુંજરકાળ=હાથીનો દુસ્મ

ન; સિંહ; વાઘ

શાર્દૂલ=વાઘ

ગત્ય=ચાલ; ગતિ

નરપત્ય=નૃપતિઓ; રા-

જાઓ

તવ=ત્યારે

તેજે=પ્રકાશમાં

ભાણુ=સૂર્ય; ભાનુ

ગતે=ગતિથી; જોરવડે

૭૪] બીજી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ત્રણ આના.

વાય=વાયુ	રાગ્ન; મહાદેવના ધ-	ભુદ્ધે=લડાઈમાં
મહિમાએ=મોટાઈમાં	નનો અધિપતિ; ભં-	ત્યાગી=મોહ વગરનો;
મેર=મેરૂ પર્વત	ડારી	જેણે સર્વસ્વ છોડી
કુબેર=અલકાપુરીનો	અશ્વર્ય=મોટાઈ	દીધું હોય તે

સમજાવતી—સ્વયંવરમાં ખૂબ પડી કે ઓ ! નળ આવ્યો, એ સાંભળી સઘળા રાગ્નઓના ગાત્ર શિથિલ થયા. મતલબ કે નરમ થઈ ગયાં, અને જેમ સૂર્યના ઊગવાથી બધા તારાઓ ઝાંખા પડી જાય છે તેમ નળરાગ્નરૂપી સૂર્ય આવવાથી સઘળા રાગ્નઓ તારાની પેઠે અસ્ત પામ્યા મતલબ કે ઝાંખા પડ્યા. (૧) નળરાગ્નના મુગટ ઉપર પ્રકાશના જેવા હીરા ચળકે તેનાં કિરણ અબડી રહ્યાં હતાં અને શરીર પર સુંગંધીવાળા પદાર્થ મધમધે છે. (૨) પુતેમના ચંદ્રની પેઠે મોહું શોભે અને આંખ રૂપી કમળ તો જાણે પ્રેમનો ફાંસો હોયની ! નાક પોપટની ચાંચના જેવું શોભે છે, એવી શોભાવાળા પાંચ જણ (ચાર દેવ અને પાંચમો નળ) સરખે સરખા આવતા હતા, તેમને કોઈ ન દેખતા સૌ કોઈ એકલા નળનેજ દેખતા હતા. (૩) જેના ગળામાં હાથીનાં મદનાં ટીપાં જેવા મોતીનો હાર હતો, હાથ હાથીની સૂંઢના આકારના હતા, જેનું હૃદય અને નામિકમળ ઘણાં શોભાવાળાં હતાં અને જેની કમર સિંહને પણ હડાવી દે એવી હતી. (૪) નળને વાઘની પેઠે ચાલતો આવતો દેખી સર્વે રાગ્નઓ નાઉમેદ થયા કે એ દમયંતીને જીવાડનાર છે તેથી હવે નકકી એ દમયંતીને પરણશે. (૫) દમયંતીને ખબર થઈ કે જે નળના હાંસે વખાણુ કીધાં હતાં તે નળ આવ્યો; તેનું તેજ તો જાણે સૂર્ય તપતો હોયની ! પણ ચંદ્રના જેવી તેનામાં શિતળતા હતી. (૬) ચાલમાં તો જાણે પવન જેવો,

મોટાઈમાં તો જાણે મહાદેવ જેવો, મનના સ્થિરપણામાં તો જાણે મેરૂ પર્વત જેવો, અને ધનમાં તો જાણે કુખેર હોયની! એવો દેખાતો હતો. (૭) સાચું બોલવામાં શિખી રાજા જેવો, મોટાઈમાં નિર્ધૂજ રાજા જેવો, લડાઈમાં જાણે ઈંદ્રના જેવો અને લાગીમાં જાણે હરિશ્ચંદ્ર જેવો નળ આવ્યો. (૮)

પાઠ ૪૮.

ચાણોદ=વડોદરા પ્રાંતમાં નર્મદા
કાંઠે જાત્રાનું ધામ છે

કંઠ=સૂર; ઘાટી

પદ=કવિતાનું ચરણ; કડી; દૂક

અચ્છો=સારો; મજબૂત

નિરાધાર=(નિર્+આધાર)=આધાર
વગરના

દર્શન=ઝાંખી

લાવણી=કવિતાની એક જાત

કરનાળી=એર અને નર્મદાના

સંગમપર એક ગામ છે

કૃષ્ણચરિત્ર=કૃષ્ણલીલા

કલ્પના=ધારણા; અરુણ

પ્રવાસ=મુસાફરી

નિમિત્તે=કારણ; સખ્યે

વજ્રલાષા=વજ્રમાં બોલાતી વાણી

ઉત્ર=કોધી; તામસી

બાંધો=બંધારણ

લીન=એકતાર; મશગુલ

યશોદા=નંદની સ્ત્રી; કૃષ્ણને

ઉછેરનાર મા

ઓર્શીગણ=આભારી

તંબુરો=એક જાતનું વાજું

કીર્તન=ગુણગાન

ક્ષણભંગુર=નાશવંત

શૃંગાર=પ્રેમ

સાહિત્ય=ઇતિહાસ, અલંકાર, કવિતા

વગેરે લાષાના અર્થો

ઉશરો=ઉમળકો; લાગણી

ચંચળ=ચળાયમાન; ડગમગતી

પ્રકૃતિ=સ્થિતિ; હાલત

તરણો=જીવન પુરુષો

સૃષ્ટિસૌંદર્ય=કુદરતની શોભા

સંગીત=ગાનું બજાવવું તે

પાઠ ૪૯.

ચાણક્ય=ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન

પ્રપંચ=કાવતરૂં

વત્સ=નોકરને બોલાવવામાં વપ-
રાતો શબ્દ

અન્વય—ચાણક્યને અચાનક તેડેથી નિર્દોષ પણ લય પામે,
તો હુતો ગુનામાં છુંજ તો તેહ કૂર થકી મને લય કયમ ન રહે?

સમજૂતી—ચાણક્યના એકાએક તેડાથી ખીન ગુનેગાર પણ
ખીએ, તો હું તો ગુનેગારજ છું તો તે ઘાતકીથી મને ખીક કેમ
નહિ રહે? મતલબ કે ખીક રહેજ.

અમાત્ય=પ્રધાન; વજીર

વાઘ્દોષ=વાણીનો દોષ; બોલવામાં ભૂલ

જપતાબંધ=પહેરા સાથે

વિરાજ્યે=ખિરાજ્યે; ખેસીએ

અધટિત=(અ+ધટિત)=અયોગ્ય

અકારૂં=અણુગમતું; નાપંસદ

મર્મ=ભેદ; છુપું કારણ; છુપી વાત

મર્મ ભર્યું=ભેદવાળું; દગા ભરેલું

આદર=માન

ધમધોધાર=ધણોજ; પુષ્કળ

ગત=મરણ પામેલો; મહુમ

પૂર્ણિમા=પુનેમ

તુલ્ય=પરાપર; સમાન

પુનઃ=ફરીથી; ખીજવાર

પ્રવેશ=દાખલ

પ્રતિ=તરફ

નિર્દોષ=(નિરૂ+દોષ)=ખીન ગુનેગાર

અચાનક=અચાંચિંતો; એકાએક

પ્રતિપ્રિય=ગમતું કરી બદલો

વાળવો તે

નિવૃત્તિ=શાંતિ; નિરાંત

સહર્ષ=(સ+હર્ષ)=આનંદભેર

અધન્ય=(અ+ધન્ય)=અભાગીઓ;

કમનશીખ

રાજવિરોધી=રાજથી ઉલટો ચાલનાર

અઘાપિ=(અઘ+અપિ=પણ)=આજ

સુધી; હજી લગી

માજી=પહેલાંના; અગાઉના

વિરૂદ્ધ=ઉલટી

પ્રતિકાર=ઉપાય; ઇલાજ

વિનયુ=કહ્યું

પાઠ પ૦.

ધનવંત=(ધન+વંત)=

પૈસાદાર

ધર્મ=કરજ; કર્તવ્ય;

કરવા લાયક કામ

વિનતી=અરજ

રૂડાં=ખરા; સાચા

લક્ષ=ધ્યાન

દો=આપો

વડાં=ખૂબ

જરણુ=ધરડાં

પાંગળાં=પગમાં જન્મથી

ખોડ હોવાથી ચાલી

ન શકે તેવાં

નિકટ=નજીક; પાસે

સ્નેહી=વહાલાં; દોસ્ત

કારણે=કામો

સરો=પાર પડો; કરો;

હરો=લપ્પ લો; મટાડો

દોહલાં=અધરાં

રૂઝવો=રૂઝ લાવો; સારા

કરો

ધ્રુજતા=ધ્રુજતા

હાડ=હાડકાં; શરીર

મંદ=ધીમી

અસર=લાગણી

વજ્જ=દયા વગરનું; કઠણુ

છાતી=હૈયું

રૂડી=ધણી

ધર્મકાજ=પુણ્યનું કામ

નિરાશ્રિતો=અશ્રય વગ-

રના; નિરાધાર

તણુંજ=નુંજ

કમર બાંધીને=મંડયા

રહીને

કાપીએ=મટાડીએ; દૂર

કરીએ

ધીરવું=આપવું

હણી=નાશ કરી

સંચીએ=મેળવીએ;

એકઠું કરીએ

છાંડળે=મૂકી દેળે;

છોડી દેળે

કરો=વેરા; રિવાજ

હરો=હરણુ કરો; છોડી

દો

ધૂત=ધુતારો

દીન=ગરીબ

વે'મ=વહેમ

ચોંપ=કાળજી; ચેટક;

ખંત

દળદરી=ગરીબ

ધર્મબુદ્ધિ=દાન કરવાની

બુદ્ધિ

મોખરે=આગળ

પાત્ર=માણસ

વિનવી=સમજાવી

નિર્જળ=(નિર્+જળ)=

પાણી વગરના

નવાણુ=પાણીની જગા-

ઓ (જેવા કે કુવા,

વાવ, તળાવ, વગેરે)

તીર=ઓવારા

સઘ=તરતજ

ધીંગી=મોટી; જખરી

રચો=ખનાવો

નખળાં=કમળેર; માંદા

ચણાવો=ખંધાવો

બલીભાત=સારી તરેહની

૭૮] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧૧ આના.

આદરવી=શરૂ કરવી;	અધા=આંધળા	કાવ્યકળા=(કાવ્ય=કવિતા
ચલાવવી	ધારી શકે નહિ=કરી	+કળા=કુત્તર)=કવિતાને
ઔષધશાળા=ઘરિપતાલો	શકે નહિ	કુત્તર એટલે નવી
દવાખાનાં	પાલણુ=પોષણુ; ગુળરો	કવિતા કરાવવી તે
જાત=શરીર	ઉધારો=ખરચો	ધીર=ધીરજવાન
દુખાળા=રોગી	સંપી=હુળીમળીને	ભુગોળગ=ધણા કાળ
ભાળી=જોઈ	સુધારી=સુધારો કરી	સુધી
ભાખો=ખોલો	શિરસ્તો=રિવાજ; રૂઠી	ધરાવો=રાખો
ઉદાવ=જમાવ	જમાવો=ફેલાવો; સારી	શુભ=સારો
ગળેલા=મળી ગએલા;	રીતે ચલાવો	લા'વો=ઓરીઓ
દાઢેલા	ધરો=રાખો	

સમજાવતી—ખરા દેશીઓ હું તમને અરજ કરું છું કે તમે (તમારામાં જે પૈસાદાર હોય તે) ગરીબ માણસોને માટે ખૂબ ધ્યાન આપો, ધણું ધરડાં, આંધળાં, પાંમળાં માણસો છે તેની અને અધા રોગીની તમારે ખજર લેવી (મતલબ કે મદદ કરવી) (૧) નજીકના વહાલાંનાં કામ કરો અને પારકા માણસોનાં દુઃખ લઈ લો. (મતલબ કે તેમને મદદ કરો) તમે મહેનત લઈને તેમના શરીર અને મનના ધણા અંધરા રોગો મટાડો. (૨) ધ્રૂજતા શરીરના અને ધીમી નાડીના તેમજ મુંગા પ્રાણી દરદુ' દુઃખ શી રીતે વેડી શકે? તેમને જોઈને હૈયામાં પણ (વજ્ર છાતીવાળા માણસને) લાગણી પેદા થશે, તો તમે ધર્મના કામમાં ધણી દયા રાખો. (૩) દુઃખી અને આશ્રય વગરનાને પાળવા એ આપણો હક છે. (મતલબ કે એવા માણસોને પાળવા એ આપણી ફરજ છે. એમ સમજવું.) આટ-

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૭૯

હીજ સમજણ દેખાય છે. તો મંડ્યા રહીને દુઃખ દૂર કરવા એજ દેશીનું અભિમાન છે. (૪) આપણે મરી જમ્મશું ત્યારે પૈસો આપણી સાથે આવવાનો નથી, પણ ધર્મ આવવાનો છે, માટે પાપનો નાશ કરીને પુણ્યને આપવો. (મતલબ કે પાપને રસ્તે પૈસો ન ખરચતાં તે પૈસો પુણ્યના કામમાં ખરચવો.) જેથી કરીને આ દુનિયામાં આખર મેળવીએ અને મરી ગયા પછી મોક્ષ પામીએ, (૫) તમે નાત જમાડગના રિવાજ છોડી દેજો, અને વરધોડાની શોભાને હરણ કરો. (છોડી દો) જે આખર મેળવતા માટે અભિમાન (રાખતા) હોય તો ધુતારાને આપવું નહિ. અને (તે પૈસાથી ગરીબોને પોષવા.) (૬) વહેમને જડમાંથી (સમૂળગો) કાઢી નાખજો, અને સુધરવાને માટે ઘણી કાળજી રાખજો, ગરીબોનાં દુઃખો મટાડો. અને પુણ્ય કરવાની ભુદ્ધિને આગળ લાવો. (મતલબ કે ગરીબોનાં દુઃખ મટાડીને પુણ્ય કરો.) (૭) ગરીબ અને લાયકને દાન આપવું. તેના જેવી બીજી (સારી) સમજ નથી નર્મદાશંકર કવિ તમને નમનતાપથી કહે છે કે ગરીબોને મદદ આપીને પછી તમો મોજમઝા ભોગવો. (૮)

સમજુતી—પાણી વમરના (પાણીની તંગીવાળા) ગામોમાં પાણીની જગાઓ ગાળી કઢાવો અને જુના વાવ, કુવા, નદી, તળાવ, એવારા વગેરે હોય તેને શોધીને તરતજ સમરાવો, એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૧) મોટી જખરી ધર્મશાળા બંધાવો, કે જ્યાં માંદાં સ્ત્રીપુરુષો રહે, તે માણસના શરીરનાં દુઃખ મટાડો. એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે (૨) ચોકખી મોટી ઘણા બાળક માય (એવી) નિશાળ બંધાવો, અને બાળકોને તરેહ તરેહની

વિદ્યા લણાવો, કે જેથી (તેમાં શીખેલા બાળકો પર) આખી ઉંમર સુધીના (જિંદગી સુધીના) ઉપકારો રહેશે. એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૩) મોટાં દવાખાનાં બંધાવી ચલાવો કે જેથી શરીરના દુઃખી માણસ પોતાનું દુઃખ મટાડે અને બિયારો રોગી બાળક (હોય તે પણ ત્યાં રહી) સુખ લે. એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૪) બિખારીને જોઈને (તેમની સાથે) દયા લાવી બોલો, અને રોટલી આપીને પાછો બીજા ભાગતો રાખો નહિ. મતલબ કે તેને ધંધે રોજગારે વળગાડો કે જેથી તેને ફરીથી બીજા ભાગવી ન પડે. ઉઠાવ હોય એવા હજારો ઉધોગ કરો, એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૫) શરીર ગળાઈ ગએલા, દાઝેલા અને આંધળા હિંમત રાખીને રોજગાર કરી શકે નહિ, એવા માણસના ગુજરાન માટે તમારી દોલત ખર્ચો એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૬) દરેક રિવાજ હળીમળીને સુધારો ને બધાના ખપનો સામાન બહુ સસ્તો કરો અને હંમેશાં નફારો વિચાર કરો નહિ. એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૭) પારકે દેશ જઈને દુકાન સારી રીતે ચલાવો અને બીજા લોકોના લાખો જાતના હુન્નર શીખી લાવો. ઉમંગ રાખો અને હિંમત છોડી દો નહિ. એ ફરજ છે ! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૮) કવિની પાસે કવિતાનો હુન્નર કરાવો (મતલબ કે નવી કવિતા બનાવરાવો) અને ઘણા કાળ સુધી ધીરજવાન એવું નામ રાખો, અરે માણસ આવો વખત (પૈસાદાર સ્થિતિ) ફરીને મળશે નહિ. માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે આ સારો ઓરીઓ લઈ લો. (૯)

પાઠ ૫૧.

સ્વરૂપ=(સ્વ+રૂપ)=અસલ રૂપ

પ્રવાહ=વહેણ

ગંગાવર=જળારાં; મોટાં

અંધ બાંધો=દરીઆનું પાણી દેશ
પર ફરી વળે નહિ માટે ભોંત
અણી લીધી

ખુરજ=દિવાલને ટેકા આપનાર જે
ખબભળાટ=તોફાન [ચિત્રુતર હોય તે
મહાભારત=ખડુ મોડું તે અધરું
રોગિષ્ટ=(રોગ+ઈષ્ટ)=સાથી વધારે
રોગ ઉત્પન્ન કરે એવા

સંરક્ષણ=(સં=સંપૂર્ણ+રક્ષણ)=
પુરેપુરી જાળવણી

આડ=અંતરાય; આડી વાડ

સ્વિટ્ઝર્લ્ડ=યુરોપમાં દેશ છે. (એ
યુરોપના સઘળા દેશ કરતાં વધારે
પહાડી પ્રદેશ છે)

ચિલી=દક્ષિણ અમેરિકામાં દેશ છે.
જર્મન સમુદ્ર=ઉત્તર સમુદ્ર; ઈંગ્લાંડ
જર્મની અને ડેન્માર્કની વચ્ચેનો
સમુદ્ર

બિસ્કે=એ નામનો યુરોપખંડમાં
ક્રાન્સની પશ્ચિમે ઉપસાગર છે

કસ=સત્વ

કૃત્રિમ=અનાવરી; નવા કરેલા

રૂપાંતર=ફેરફાર; જુદાં જુદાં રૂપ.
સુએજની સંયોગી ભૂમિ પહેલાં
એશિયા અને આફ્રિકાને જોડતી
હતી. સને ૧૮૬૯માં એ સંયોગી
ભૂમિ ખોદીને નહેર કરી છે.
જેથી રાતો અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર
જોડાઈ ગયા છે.

સંયોગીભૂમિ=(સંયોગ+ઈ+ભૂમિ)
જે મોટા જમીનના ભાગને જોડનારો
જમીનનો નાનો ભાગ

સામુદ્રધુની=જે મોટા પાણીના ભાગને
સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ

પાઠ પર.

દ્વેષ=ખાર; કીનો

અવગુણ=(અવ=નીચો+ગુણ)=
નકારો ગુણ; દોષ; એવ.

પેટમાં ડાઘ રાખીને=મનમાં વાત
રાખીને

ગૂડી નાખવું=ઉછરતા લીલા મોલને
વાઢી નાખવો.

કુંદવા=ધાસની ગંજીઓ

ગંજી=ધાસનો ઢમ

૮૨] ચાથા ધોરણનો “ડિક્શન શિક્ષક” ચાર આના

એક મોટી પ્રજા થઈ શકતી નથી=

સંપ રાખી શકતા નથી

મજાસુત=સખળ

અવધિ વગરનો=પાર વગરનો;

ધણોજ

હદપાર=હદઅહાર; ધણોજ

રહેણી=રીતભાત

વેનિસ=મટાલીમાં આડિઆટીક

સમુદ્ર કાંઠે બંદર છે

સુકુમાર=સક્રમણ; નાણુક

દેશનિકાલ=દેશપાર; કાળાપાણી

વાટખરચી=રસ્તા ખરચ

કાળાપાણી=દેશનિકાલ

પજવણી=દુઃખ; હેરાનગતિ

વિરોધી=દુશ્મન; શત્રુ

સતાવણી કરે છે=દુઃખ દે છે

રિદ્ધિ=દોલત; ધન

સિદ્ધિ=મોટાઈ

રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઈ

પાઠ ૫૩.

દીવાદાંડી=સંસ્કૃત દીપદંડ ઉપરથી

(દીપ=દીવો+દંડ=થાંભલો)=દીવો

મૂકવાનો થાંભલો

સહીસલામત=નિર્ભયપણે; વગર

હરકતે

દીપમાળ=દીવો મૂકવાને બાંધેલો

ચણતરનો થાંભલો

મિનારો=પત્થર કે લાકડાની ઉભા

થાંભલા જેવી ધમારત; હજીરો

ખરાબો=પાણીથી ઢંકાયેલો ખડક

ખડક=પાણીમાં રહેલા કુંગરા

બારું=નદીનું મુખ કે જ્યાં નદી

સમુદ્રને મળે તે જગો; સમુદ્રમાંથી

ઉતરવાનું ઠંકાણું

હજીરો=મિનારો; (તાપી નદી જ્યાં

આગળ દરીઆને મળે છે ત્યાં

હજીરો નામે એક જગા છે

ત્યાંની હવા ઘણી સારી છે ત્યાં

આગળ દીવાદાંડી પથ્થુ છે)

બાકસ=સાહેબનું નામ છે એ હજીરો

તેણે બંધાવ્યો હતો તે ઉપરથી

કરામત=યુક્તિ; ગોઠવણ [ગોખ

ઝરખો=ખારીથી આગળ કાઢેલી ખેડક;

સહાયતા=મદદ

તખક=માળ

પાઠ પઠ.

સાજ=સમાન
ગાવે=ગાય
જશ=આજર
હામ=હિંમત
ન્યારા=કોઈ જુદીજ
તરેહનાં.
પાતાળ=પૃથ્વી નીચેનો
ભાગ
પોપડા=જમીનનું ઉપલુ
પડ
ઉદ્ભિજ=વનસ્પતિ
સૃષ્ટિ=દુનિયા
બદલાઈ=ફેરવાઈ
ક્રમે=એક પછી એક
મંડાઈ=સ્થપાઈ
નમુનો=કંઈક ભાગ
નિશાની=પત્તો; એ ધાણી
પડ=પોપડા
જૂથર=જમીનપર વસ-
નાર પ્રાણીઓ
સુતું=સોનું
સરવ=સર્વ; અધા

દિલદાઝ=મનની લાગણી
કષ્ટ હરનારા=દુઃખ લઈ
લેનારા
મંડાર=જથા; ખજાના
યાર=વહાલા
રાજે=શોભે
રજનીરાજ=રાતના રાજ;
ચંદ્ર
નખેતર=નક્ષત્ર
સ્થિરતા=શાંતિ
છાજે=શોભે
રાશી=સૂર્ય ચંદ્રને ફર-
વાનો માર્ગ
સોહાએ=શોભે
અધર=આધાર વગર;
અતરીંગ
ગોલ=ગોળાઓ; ગ્રહો
પોલ=આકાશ પોલાણ
જગદાધાર=જગતનો
આધાર; પરમેશ્વર
ખટખટુ=છ ઋતુ (હે-
મત, શિશિર, વસંત,

ગ્રીષ્મ, વર્ષા ને શરદ)
ધારા=કાવદા; નિયમો
હાટ=ખજાર; ચૌટા
લતા=વેલી
પાપાણુ=પથર
સાથ=જથો; સમૂહ
સ્હોયે=શોભે
ગાણુ=ગાયનથી
કલ=ખોલ
નગ=પર્વત
રઢિયાળાં=શોભિતાં;
દેખાવડાં
સલુણુ=મધુર
ઘટઘટમાં=દરેક સ્થળે
અગાધ=ધણીજ
લીલાવાડી=દુનિયાંથી
વાડી, સૌંદર્યથી વાડી
ક્ષેમ=કુશળ
લલિત=સુંદર
ઉપવન=વાડી; ખાગ
લાડતી=વહાલ કરતી
નેક=ટેક

૮૪] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના

સજી=પહેરી	ખગોતણું=પક્ષીઓનું	બાળનાર
ટેક=કાળજી	શુદ્ધ=પાપ વગરના; પવિત્ર	લીલામૃતધારા=સૌંદર્યરૂપી
સર=સરોવર	મુસ્વરૂં=સારા સ્વરવાળું	અમૃતનો પ્રવાહ
રમ્યપાણું=મુંદરતા	પાપ હરનારા=પાપ	લીલા=સૌંદર્ય

હે ! જગતના ધણી પરમેશ્વર, આ કેવી શોભા ! અને કેવો સામાન બનાવ્યો છે ! તારા ગુણ ગાવામાં કવિ અને ભક્તો હિંમત હારી ગયા, એવાં તારાં કામ ધણાં અદ્ભુત છે.

હું પાતાળની બનાવટ શી કહું. તેમાં પડો, ઢોળાવો અને જુદી જુદી જાતની જમીન, જેમાં ઘણી જુની વસ્તુઓ, ઘણી જુદી તરેહની વનસ્પતિ અને ઘણી જાતના જીવ છે, ઘણી દુનિયા અનુક્રમે બદલાઈ ગઈ અને વળી પાછી રથપાઈ એ વાતો ખોટી નથી, કારણ કે તેની નિશાનીઓ અને નમુનાઓ હમણાં પણ છેજ. મટોડીનાં જાતજાતનાં પડો અને વળી કાંકરાના જાતજાતનાં પડો અને ચુનાના ને પત્થરના જાતજાતનાં પડો અહીંયા અનુક્રમે નથી, અને પૃથ્વીપર ચાલનારાં વસનારાં અને જળમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનાં નિર્જીવ ખોખાં પત્થર રૂપ થએલા હોય છે. ઘેર ઘેરના બધા લોક લોહું અને સોનું વાપરે છે. તે, એ બધું હે ! દુઃખને લઈ લેનાર પ્રભુ તેં મનમાં દયા લાવીને માણસોને માટે બનાવ્યું છે. હે ! વહાલા પ્રભુ તારા ડહાપણનો ભંડાર પાર વિનાનો છે. (ટેક) (૧) આકાશની રચના શું કહું ! બધા ગ્રહોમાં સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે દીપે છે, તે(પ્રકાશ) વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે જમીનને ગરમી આપે છે, વળી રાત્રે ચંદ્રમા નક્ષત્રના સાહિત્ય સાથે દીપે છે. અને વાયુની ધીમે ધીમે આવતી લહેરોથી શાંતિ ફેલાઈ રહી છે; સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાના માર્ગો રાશીઓ કહેવાય છે, ચંદ્રની કળા

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અહીં આના [૮૫

સૂદમાં વધે છે અને વદમાં ઘટે છે. તે અને આકાશમાંનું ચાંદરણું (સફેદ પટો) જોધને મન ખુશ થાય છે. અને વાદળના ઘણા રંગો તરેહ તરેહની રીતે શોભે છે. આકાશનું પોલાણ મોટું છે, તેમાં બધા ગોળા ગ્રહો, (તારાઓ) અધર રહેલા છે. તું જગતનો આધાર છે, પેલા પોલમાં અદ્ધર રહેલાઓનો પણ તુંજ આધાર છે તેં છએ ઋતુઓના ધારા નિયમિત કર્યા છે. (ટેક). (૨)

આ સૃષ્ટિની શોભા કેવી છે ! ઘણે ઠેકાણે શોભિતાં ચૌટાં પાણી-વાળી જગ્યાઓ અને પથરાવાળી જગ્યાઓ ઝાડ અને વેલાથી ભરપૂર દેખાય છે.

પશુઓનો, પંખીઓનો ને માણસ જાતનો સાથ (સમૂહ) એવો મંડયો રહ્યો છે કે જણે તે નાટકોના જેવો લાગે છે (કવિ કલ્પના કરે છે કે આ વિશ્વ એમ નાટ્યસ્થળ છે, અને તેમાં પશુઓના, પંખી-ઓના અને માનવ જાતના એવા જુદા જુદા સમુહ નાટક મંડળી રૂપે છે, તેઓ એકજ રંગ ભૂમિપર એકત્ર થયેલા છે) તે રૂપે, રંગે અને ગુણથી શોભે છે. ને ગાયનથી મન ખેંચે છે. મતઝળ કે મોહ પમાડે છે. બધા ખેતરોનો ઉભો પાક હાલીને ચમકારા કરે છે. અને પક્ષી-ઓના મધુર પ્યારા શબ્દ દુઃખ ભુલાવે છે, સમી સાંજે સિંધુ અને નદી, નાળા લહેરે દીપે છે, તેમજ પર્વત, વન, ઉપવન, મેદાન અને રાન પણ સુંદર શોભે છે. આવી રીતે બધું સાદું અને સુંદર છે. તોપણ હે ! બનાવનાર પ્રભુ બહુ ચતુરાઈનું કામ જણાય છે. સર્વે સ્થળે ઘણી શક્તિ અને બહુ સારો બોધ લેવા લાયક છે. (ટેક) (૩) સૌંદર્યરૂપી વાડીની શોભાનું હું વર્ણન કરું. તે સુંદર, કુશળતા ભરેલી, હોંસથી લાડ કરતી ઠામે ઠામે ખૂબ નાચે છે અને પ્રીત ઉપજાવે છે.

૮૬] ખીજ ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના.

નિયમરૂપી સુંદર સાડી પહેરીને બહુ કાળજી રાખીને હેતથી હસાવે છે, અને હંમેશાં મધુરાં ગીત ગાય છે, તેથી તે સર્વને ગમે છે.

તેં દયા લાવીને સરોવર, દરીઓ અને નદીમાં પાણી આપ્યું છે. જંગલ, વનસ્પતિ અને પર્વતોની સુંદરતા આપી. ઘણાં પક્ષીઓનું મધુર ગાયન સંભળાવ્યું છે, વળી ધર્મ દેખાડીને અમારી કને દાન કરાવ્યું, હે ! પાપને બાળનાર પરમેશ્વર, અમને બધાને ઘણી ભુદ્ધિ આપીને શુદ્ધ (પવિત્ર) બનાવો ! ત્રણ વધારે શું વખાણું કરું ! તમારી સૌદર્યરૂપી અમૃતની ધારા-વૃષ્ટિ ને ધન્ય છે. (૪) (ટેક)

પાઠ પપ.

સુધારાની ટોચ ઉપર હતો=ધણેજ
સુધરેલો હતો

તત્ત્વજ્ઞાન=(તત્ત્વ+જ્ઞાન)=કાર્ય કારણ
શાસ્ત્ર; ફિલસોફી

લોકોકિત=લોકનું બોલવું; લોક-
વાચક

સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે=
પુષ્કળ પૈસાની આવક થઈ છે;
પુષ્કળ કમાણી થઈ છે.

ગોદી=બાંધેલી ખાડી

ભૂરચના=(ભૂ+રચના) જમીનની
બનાવટ

આબોહવા=હવાપાણી

રાજ્યખંધારણ=રાજ્ય ઝોડવણ

સાહિત્ય=સામાન

ગ્રેટબ્રિટન=ઈંગ્લાંડ, વેલ્સ અને સ્કો-
ટલાંડ મળીને થયેલો બેટ

જોગવાઈ=સગવડ; અનુકુળતા

બારક્સો=વહાણો; જહાજો

જોસથી=જુસ્સાથી

ખનીજ=ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં

શહેનશાહત=રાજ્ય

નામના=ખ્યાતિ; આખર

પ્રીતિ=ભાવ

હિતચિંતન=(હિત=મલું+ચિંતન=
વિચાર) ભલાનાં વિચાર

સ્વાર્થત્યાગ=(સ્વાર્થ+ત્યાગ)=પોતાનો

લાભ છોડી દેવો તે

તરંગી=મનમાં ભુટ્ટાવાળો; ખોટા

વિચારવાળો

ફરજની લાગણી=કર્તવ્યની છાપ

નૌકાસેનાપતિ=(નૌકા+સેના+પતિ)

=વહાણના લશ્કરનો ઉપરી

શ્રેષ્ઠતા=મોટાપણું; મોટાઈ

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી

મોકળા મનથી=ખુલ્લા દીલથી;

નિખાલસ મનથી

સંમતિ=સલાહ

સ્વાભિમાન=સ્વમાન; ટેક

સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની જાત

ઉપર ભરોસો રાખવો તે

સ્વાભાવિક=કુદરતી; ઈશ્વરી

પ્રતાપ=તેજ; મોટાઈ

સમૃદ્ધિ=દોલત

પાઠ પઢ (ભાગ બીજો.)

પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો

વિકળ=ઢીલાં; દોદરાં

ક્ષણભંગુર=થોડીવારમાં નાશ પામનાર

ઉપભોગ=ભોગવટો; સુખ વિલાસ

રક્ષક=રક્ષણ કરનાર; બચાવનાર

પાલક=પાળનાર

એળે=ફેકટ; નકામી

છાવણી=લશ્કરનો પડાવ

ભયભીત=(ભય+ભીત=ખીધેલો)

ભયથી ખીધેલો

ગમગીન=દીલગીર

વૃત્તિ=વલણ

ઈનસાન=આદમી; માણસ

આલીશાં=ઘણું મોટું

જર્જર=છેકળ જીનું; ખખળી ગએલું

જીર્ણોદ્ધાર=જીનું હોય તેને સમ-

રાવવું તે

કાબેલ=હોશિયાર; માહિતગાર

બાહોશ=ચાલાક

સાંકડામનનો=ખખિલ

રોમ રોમ=રૂંઢે રૂંઢાં

પાયમાલ=ખરાબ હાલત

નિષ્ફળ=ફળ વગરના; ફેકટ;

નકામા

જજીઆનો કર=માથા દીક વેરો

નામની=ઉપલક; કહેવા માત્રની

સંધિ=સલાહ

તખ્ત=ગાદી; રાજ્ય

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી

કાવતરું=દગો; પ્રપંચ

૮૮] બીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” એ આના.

શિરચ્છેદ=માથું કાપવું તે

સર=તાબે

વ્યર્થ=ફેાકટ; નકામી

અલોપ=જતાં રહેવું

ઐક્ય=સંપ; એકતા

ઝનુન=જુસ્સો

ચોથાખંડીઆ રાજા પાસેથી તેની

ઉપજનો ચોથો ભાગ લેવો તે;

ચોથાઇ

પાઠ ૫૭.

કળા=તેજ; આખાદી

ફતેહમંદી=જીતવાળી

યશસ્વી=કીર્તિમંત; જશવાળી

ઉધરાત=ઉધરાવવું તે; વસુલાત

મરણીઆ=મરવાની બીક વગરના

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ કરેલા

કટ્ટો=ખારીલો; જખરો

વિગ્રહ=લડાઈ; જુદા

દરમિઆન=વચલા વખતમાં

વ્યવસ્થા=ગોઠવણ

આખાદ=સુખી

કારકીર્દી=અમલ

વિસ્તાર=ફેલાવો

પગપેસારો=દાખલ થવું તે

અણખનાવ=તકરાર

ધર કુટવાનો=માંહો માંહે લડાઇ થવાનો

સમયસૂચકતા=વખત વિચારી ચલા-

વવાનો ગુણ; ઘટતો ઉપાય જલદી

સૂઝે એવી બુદ્ધિ

પ્રસંગોપાત=વખતો વખત

જહોજલાલી=આખાદી

અનુપમ=(અન+ઉપમ) = જેની

સરખામણી ન થાય એવી

આણુ=દુવાઇ; હુકમ

અંધાધુંધી=ગેરખદોખસ્ત; અવ્યવસ્થા

પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર

ડોલાવી=કમજોર કરી

અભિષેક=ગાદીએ બેસનાર નવા રાજા

ઉપર પાણી દૂધ વગેરેની જે

ધારા કરવી તે

છત=જાજ

અલંકાર=ધરેણું

પાઠ ૫૮.

કલાઇવ=છસ્ટ ઇંડિઆ કંપની તરફનો

અંગ્રેજ સરદાર અને ગવર્નર

જનરલ

પહેલીનો "ડિક્શન શિક્ષક" અઢી આના. [૮૯

પલાસી=ખંગાળમાં એક શહેર છે
(એનું મૂળ નામ પલાસ હતું
કારણ કે એ ઠેકાણે અકબરના
વખતમાં પલાસ=ખાખરનું વન
હતું.)

હયાત=જીવતો

સંભવ=આશા

કાઠી=વખાર; જથાખંધ માલ ભર-
વાનું ઠેકાણું.

વિષ=ઝેર

કારાગ્રહ=કેદખાનું

નૌકાધિપતિ=દરિઆઈ લશ્કરરતો
સેનાપતિ

સમર્થ=જોરાબર

હલ્લો=હુમલો

ધડો=વિચાર

જલદ=તીખો; ગુસ્સાવાળો

આવેશ=જુસ્સો મનુન

સલામતી=કાયમપણું

કાસળ=જડમૂળ

પરિચય=સહવાસ; ઓળખાણ

તરકટ=કાવતરું

દસ્તાવેજ=લેખ

કુચ=મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે
ભેટો=મેળાપ

વફાદાર=નીમકહલાલ; રાજભક્ત

ધસારો=હલ્લો; ચઢાઈ

પાંખ=ખાનુ

મોરચો=લશ્કરના જે ભાગમાં તોપ

ગોદવેલી હોય તે જગો.

પાટનગર=રાજધાનીનું શહેર

ફરમાન=હુકમ

પાઠ પદ.

કૌસીલ=કારભારી મંડળ

જમીન=કબુલાત આપનાર

રેસિડન્ટ=મોટા દેશી સંસ્થાન પર

દેખરેખ રાખનાર અંગ્રેજ સરકાર.

તરફનો અમલદાર

આડત્યા=મારફતીઆ; એજન્ટ

પરવાનો=રજા ચિઠ્ઠી; પાસ; સનદ

સોસવું=વેડું; ખમવું

સમાધાન=નિવેડો; તોડ

પરાભવ=હાર

ઉધાડો સ્વાર્થ=ખુદી મતલબ

નિર્મૂળ=(નિર+મૂળ)=ખંધ; સમાપ્ત

વેરાગી=વેષધારી રખડતા સાધુ

૬૦] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રત્યેકત્તરમાળા ૪૧ આના.

ચાંચીઆ=દરિઆઇ લુટારા

ઇલકાખ=પદવી; ખિતાબ

જનરલ=મોટા

દુરદેશીપણું=દીર્ઘ દષ્ટિ; લાંબો વિચાર

તહ=સલાહનો ઠરાવ

વિધન=હરકત

ફાટફૂટ=કુસંપ

ડોલમડોલા=કમજોર

મસલત=છુપો વિચાર

વાલી=રક્કઃ હિમાયતી

ચીરીને=ઓળંગીને

નામોશી=કલંક

ખુશકી=જમીન માર્ગ

જખરદસ્તી=જોરજીલમ

ગંભીર=મોટા

આરોપ=દોષ

રખરખ=સનમુખ; સામે

સદર દિવાની કોરટ=હાઇ કોરટ

અદાલત=કચેરી; કોરટ

પાઠશાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી

શાળા

ઉત્તેજન=મદદ

પાઠ ૬૦

આગળ પાડેલો=આગેવાન કરેલો

અમલ=સત્તા

ધુસરા=મોજા

પ્રતિષ્ઠા=આખર

સન્નિધિ=પાસે; નજીક

સમર્થ=દલાડાવાળી

પ્રતિષ્ઠિત=માન પામેલા

મંત્રી=સલાહ આપનાર

દદ=કાયમ; અચળ

ઉદ્ધાર=તારણ; ઉંચી સ્થિતિ

કુમક=મદદ

ભરમાવે=ભોળવે; ખોટું સમજાવે

નાબુદ=નાશ

સનંદ=પરવાનો

સમારંભ=મોટા કામની હાંમાડથી

કરેલી શરૂઆત

દખદખો=દમામ; ધામધુમ

ખિલત=ભેટ; સરપાવ

નજર=નજરાણું; ભેટ

આભૂષણ=કીમતી ધરેણું

કલમ દાન=કલમ રાખવાનું ખોખું

પાંચમા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૯૧

સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય
 સિધાવી=માન સાથે પધારી
 વંશપરંપરા=એકજ કુળમાં ઉતરી
 આવેલા
 પ્રતિનિધિ=ખીજતે બદલે કામ કરવા
 નિમાયલો માણસ; એજટ
 ઇનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો
 પૂર્વજે=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલા)
 પહેલાં જન્મેલાં તે; ધરડાંવરડાં
 પદવી=દરજો
 સ્મરણ કરાવી=યાદ દેવડાવી
 પગરખાં=(રખાં એ રક્ષા ઉપરથી)
 પગનું રક્ષણ કરનાર; જોડા
 કારકીર્દી=જ્યાં સુધી કારભાર ટકે
 ત્યાં સુધીનો વખત; અમલ
 ટીકા કરવી=ગુણ દોષ દેખાડવા તે
 નજીવી=(ન+જીવ+ધ) જીવ વગરની;
 હલકી
 પતરાજી=ક્ષેપી; ખડાઈ
 નામોશી=હીણપત; શરમ
 અધમ=નબળા
 અફસોસ=પસ્તાવો
 જાગીર=રાજ્યના અંગની કોઈ મોટી

સેવા બજાવ્યા બદલ રાજા તર-
 ફથી જે જમીન, ગામ કે વર્ષાસન
 મળે છે તે
 વડીલે મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી
 ડોલી=હાલી; નરમ પડી
 ધોકો=હરકત; તુકસાન
 રાજપદારી=રાજ્ય કારભારી
 ગણુના=ગણતરી

પાઠ ૬૧.

પલટણુ=લશ્કરની ટુકડી
 નામના=આખર; ખ્યાતિ
 ખટપટ=તકરાર
 અલગ=અળગું; આધુ
 રૂચું=ગમ્યું
 વિદિ=સલાહનું કહેણ
 ઝંઝુમતાં=વિંટાઈ વળતાં
 ક્વાયતી=ફિલથી કેળવાયલું
 પાયદળ=પગે ચાલનાર લશ્કર
 રસાલો=ધોડેસ્વાર પલટણુ
 મહાસમર્થ=વણો જખરો
 યોજના=ગોઠવણ
 કુશળ=હોશિયાર
 જળાશયો=પાણીનાં સ્થળો

૯૨] ચોથી ચોપડીનો “ ડિક્શન શિક્ષક ” ચાર આના.

ભાગણી=મંચા

પ્રબળ=જોરાવર

તત્પર=તૈયાર

જીમર=દિલ

બરબાદ=નકામો; પાપમાલ

બહેતર=કલ્યાણ; ભલું

નામાંકિત=નામીયો

ખિતાબો=ઇલકાબ

સૂઝ=નજર

પાઠ ૬૨

સંધિ=સલાહ

અંધાધુંધી=અધેર; અવ્યવસ્થા

જીમો=જોખમ; જવાબદારી

ગુપ્ત મસલત=છુપા વિચાર

દહાડો વળવો=ઉંચી સ્થિતિ થવી

આગ્રહ=અતિશય કહેવું તે; કાલાવાલા

ઉત્તેજન=ઉશ્કેરણી; પુષ્ટિ

વ્યર્થ=ફેાકટ; નકામું

રાહ=વાટ

વિષમ=તરેહવાર; ગભરામણવાળા

તત્ક્ષણ=તરતજ; તેજ વખત

ઉદ્ધત=ખેઅદબ; વિવેક વગરનો

પેન્સન=નોકરી પરથી છુટા થયા

પછી ગુજરાનને માટે નાણું

આપ્યા કરવું તે

તજરકેદ=ખેડી વગેરેનું બંધન નહિ

પણ મુકરર કરેલી જગાએથી

ખસાય નહિ તેવી રીતની કેદ

પાઠ ૬૩

મહંત=મોટો પુરુષ; મહાત્મા

વચનામૃત=વાણી રૂપી અમૃત;

બોધના શબ્દો

પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના

માંસાહારી=(માંસ+આહાર=ખોરાક +ઇ) માંસ ખાનાર

મંડાણ=પાયો; શરૂઆત

શિરચ્છેદ=(શિર=માથું+છેદ=છિદ

ખીત, કાપવું)=માથું કાપવું તે

દહતા=અડગપણું

ગુરૂમંત્ર=કામ પાર પાડવા માટે

કરેલા ચુકિતવાળા વિચાર

ઉપરવાસના=ઉપલાણના

અજીત=જીતાય નહિ એવો

જેર કરવું=તાબે કરવું

વર્તાવી=ફેાલાવી

પાંખ=પક્ષ; આશ્રય

પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૯૩]

નિર્ભય=(નિર્+ભય)=ખીક * વગરનું
અભિપ્રાય=વિચાર; તર્ક
પ્રત્યક્ષ=(પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આંખ)
આંખની સામે; નજરો નજર
ખેવફા (ફ)=(ખે=વિના+વફા=ભણું
ચઢાવું)=ભણું નહિ ચાહનાર.
કેર=જીલમ
રણુક્ષેત્ર=લડાઈનું મેદાન
પીછો=પૂંદ; પીક

પાઠ ૬૪.

ધોર=ભયંકર
અંકાએલી=નિશાન થએલી; ઓળખાએલી
કસોટી=પરીક્ષા
ખાલસા કરવું=જે જમીન કે ગામની પેદાસના વસુલ લેનાર
માલીક સરકારે થવું તે
અસંતોષ=ધીરજ નહિ તે
અત્રે=અહિં
ભથ્થુ=ભાથું; મુસાફરી ખરચ
પ્રકોપ=મુસ્સો
ચેપ=અસર; લાગણી
સિમાડો=સરહદ

તખ્તસીન=ગાદીએ બેસવું તે
ઔથ=આધાર
સરંજમ=સામાન
પગરવ=પગલાનો અવાજ (રવ=અવાજ)
સીડી=નીસરણી
મોખરો=આગળનો ભાગ
ડોળી=ધાયલ માણસને ઉંચકી લઈ જવાની ઝુલતી માચી
જંગ=મોટી લડાઈ.

અખળા=(અ+ખળ+આ=નારી
જાતિનો પ્રત્યય)=જેર વગરની; સ્ત્રી

પાઠ ૬૫.

દત્તક=દીકરા વગરના માણસે બીજના દીકરાને લઈ પોતાનો વારસ ઠરાવવો તે
સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષ+ઈતિ) સારી રીતે ખચાવ કરેલો
વૃદ્ધિ=વધારો
તગાવી=ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની પાસે ખત લખાવી લઈ જે નાણું અથવા સાધન આગળથી ધીરેલું તે

સમગ્ર=અધી બાબતનો

દુખળાં=મળ વગરનાં; દુકાળીઆં
(સંસ્કૃત દુર્બળ ઉપરથી)

દાષ્ટ=જણાવનારી; સોયાણી
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને નાણાંની

મદદ આપવી તે

વરિષ્ઠ=મોટી

ભરતી થવી=વધારો થવો.

ફિલસુફી=તત્ત્વજ્ઞાન; હરકોષ વિષયના
ધર્મ શોધવા સંબંધીનું જ્ઞાન

અગ્રણી=આગેવાન

પાઠ ૬૬.

ભૂસ્તર વિદ્યા=પૃથ્વીનાં પડ ઓળખવાની વિદ્યા

વેત્તા=જાણનાર

સમાવેશ=સમાસ

ઉદ્ભિજ્જ=વનસ્પતિ

કવચ=ઢાંકણ

પોપડો=ઉપરનું પડ

અનુમાન=અટકળ; ધારણા

પૃષ્ઠ=ઉપરનું પડ; બાજુ;

અંશ=ભાગ

પાઠ ૬૭.

સુએજ=રાતા સમુદ્ર તે ભૂમધ્ય
સમુદ્ર વચ્ચે નહેર છે. એ પહેલાં
સયોગીભૂમિ હતી સને ૧૮૬૯
માં એ નહેર ખુલ્લી મુકાઈ.

ટાયર અને સીડન=એ એશિઆઈ
તુર્કસ્તાનમાં શહેર હતાં એમાં
પ્રથમ કાચ બન્યો હતો.

પાલેસ્ટીન=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો
નૈર્ઋત્ય ભાગ એ ખ્રિસ્તી લોકોનું
પવિત્ર સ્થાન છે

પોઠો=પીઠપર માલ ભર્યો હોય
એવા બળદોનાં ટોળાં

રૂમી=રોમના રહેવાશી

અલેકઝાંડ્રીઆ=એ મિસરમાં
બંદર છે

સ્મર્ના=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનાં
એશિઆમૈનરનું મુખ્ય શહેર છે

બસરા=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં

યુફ્રેતિસ નદીને કાંઠે બંદર છે

ટ્રેબિઝાંડ=કાળાસમુદ્રને કાંઠે મોટું

બંદર છે (એમાં સુતરાઉ કાપડ
પર રાતો રંગ સારો ચઢાવે છે)

જીનોઆ=છટાલીમાં જીનોઆ નામના

અખાત ઉપર બંદર છે

ઘાટ=પર્વતમાંથી જવાઆવવાના રસ્તા

સફળ થયા=પાર પડયા; ફાળ્યા

સોઈ=સવડ

પાઠ ૬૮.

પ્રસંગ=લાગ; વખત

કેરો=મિસરની રાજધાનીનું શહેર

નીલ નદીને કાંઠે છે.

ખેદીવ=મિસરનો રાજા

સવાલ—મુંબઈથી એડન જળ માર્ગે કેટલાક મૈલ દૂર છે? એ શહેર અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં કયા સનમાં આવ્યું? એડનથી સુએજ બંદર કેટલા મૈલ દૂર છે? એ નહેર કોણે બાંધવા માંડી અને તે ક્યારે પુરી થઈ? એ નહેર બાંધતા કેટલો ખર્ચ થયો? એ નહેરની લાંબાઈ પહોળાઈ કેટલી છે?

પાઠ ૬૯.

પોર્ટ=બંદર

જોગવાઈ=વખત; તક

પ્લિડિસી=છટાલીમાં બંદર છે

માર્સેલ્સ=ફ્રાન્સમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર

કાંઠે બંદર છે

વમળ=પાણીમાં થતાં કુડાળાં; ભમરા

સાર્ડિનિઆ=એ છટાલીમાં ખેટ છે

કાર્સીકા=એ ફ્રાન્સમાં ખેટ છે

ઓનીફિશીઓ=એ છટાલીમાં સાર્ડિ-

નિઆ ને કાર્સીકાની વચ્ચે

સામુદ્રધુની છે

કાલે=ફ્રાન્સમાં શહેર છે.

જીપ્સાલ્ટર=એ એજ નામની સામુ-

દ્રધુનીપર ઘણો મોટો કિલો છે

(એ સને ૧૭૦૪ માં અંગ્રેજ

સરકારના તાબામાં આવ્યો)

બેચેની=અસુખ

પ્લિમથ=ઈંગ્લાંડમાં નૌકાસેનાનું

સ્થળ છે.

બીચીહેડ=એ ઈંગ્લાંડમાં ભૂશિર છે

ડોવર=એ ઈંગ્લાંડમાં શહેર છે

ટેમ્સ=ઈંગ્લાંડમાં નદી છે એ

નદીપર લંડન શહેર છે

વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) પહેલાં પોર્ટગીઝ, અંગ્રેજ

ફ્રેંચ વગેરે આટલાંટિક મહાસાગરમાં થઈ કેપ ઓવ ગુડ હોપ ઓળંગી હિંદી મહાસાગરમાં થઈ હિંદુસ્તાન જતા હતા. આ રસ્તે વિસાયાતથી હિંદુસ્તાન આવતાં ત્રણ મહીના લાગતા; હાલમાં એ સિવાય બીજા ચાર રસ્તા નીકળ્યા છે. (૨) મુંબઈથી આગખોટમાં ખેસી ચરબી સમુદ્રમાં થઈ ઓડન ઉતરે છે, ત્યાંથી લાલ સમુદ્રમાં થઈ સુએજની સામુદ્રધુની આગળ મિસરમાં અલેક્ઝાંડ્રિયા બંદરે ઉતરે છે. અલેક્ઝાંડ્રિયાથી ચાર રસ્તે જવાય છે. (૧) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી આગખોટમાં ખેસી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટા ખેટ આગળ થઈ જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનામાં જાય, પછી આટલાંટિકમાંથી પોર્ટગાલ, સ્પેન, અને ફ્રાન્સને કિનારે કિનારે ચાલી ઇંગ્લિશ ચાલનમાં સૌધામ્પટન બંદરે ઉતરે. એ રસ્તે જતાં ૧૬ દિવસ લાગે છે, (૨) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી માલ્ટા ખેટ આગળ થઈ ફ્રાન્સના માસેલ્સ બંદરે ઉતરે ને ત્યાંથી આગગાડીમાં ખેસી ડોવર જાય એ રસ્તે જતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. (૩) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં અને ત્યાંથી આડ્રિઆટિક સમુદ્રમાં થઈ વેનિસ બંદરે ઉતરે ત્યાંથી આગગાડીમાં ખેસી ઇટાલી, સ્વિટ્ઝર્લંડ, જર્મનીમાં થઈ ફ્રાન્સના કાલે બંદરે ઉતરે અથવા બેલજિયમના બ્રોસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગખોટમાં ખેસી ડોવર કે લંડન જાય એ રીતે જતાં ૧૯ દિવસ લાગે છે. (૪) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં થઈ ઇટાલીને પૂર્વ કાંઠે ટ્રિડિસી બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં ખેસી બોલોના, મિલાન અને સ્વિટ્ઝર્લંડમાં થઈ ફ્રાન્સમાં કેલે બંદરે અથવા બેલજિયમમાં બ્રોસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે; પછી ત્યાંથી આગખોટમાં ખેસી ડોવર કે લંડન જાય આ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. વિસાયાતની ટપાલ તથા ધણી ખરા ઉતાડિઓ આ રસ્તે જાય છે.

પાઠ ૭૦.

બારું=દરીઆનું કુખ; અંદર
 બિજ=પૂલ
 બિટિશમેટ=ગ્રેટબિટન અને આય-
 લાંડ બેટ
 સમૃદ્ધિ=દોલત
 ચોડા=પડોળા
 પીઝા=ફળગા
 હિંસારી=હિંસા કરનાર; હિંસક
 માવજત=સંભાળ; બરદાસ
 એનિટ=એક જાતનો દાણાદાર પથર
 સુઘડતા=ચોડખાઇ
 આરંભ=શરૂઆત

પાઠ ૭૧.

રાજપદ્ધતિ=રાજ ચલાવવાની રીત
 પાર્લમેન્ટ=ઇંગ્લાંડની રાજકીય
 સભા (સાધારણ લોકોની, અમી-

કોમન્સની સભામાં મુખ્ય બે પક્ષ છે, (૧) લિબરલ=રૈયતના
 હાલમાં રહેનાર. કોન્ઝરવેટીવ=રાજ્યના લાલમાં રહેનાર. એમાં બે પક્ષના
 વધારે મત આવે તે પક્ષનો વડો પ્રધાનપદ ધારણ કરે છે. પ્રથમ કોઇ
 કાયદો કરવો હોય તે રૈયતની સભામાં મુકાય છે, તે ત્યાં ત્રણ વાર
 પસાર થઇ અમીરોની સભામાંથી કેબીનેટમાં જાય છે, તે કેબીનેટવાળા
 પછી રાજ્યની સહી માટે મોકલે છે. પાર્લમેન્ટમાં કોમન્સની સભાનું

રોની અને રાજ્યની સભા મળીને
 પાર્લમેન્ટ કહેવાય છે)

ઉમરાવ=લોર્ડસ

ઉમરાવની સભા=હાઉસ ઓફ
 લોર્ડસ

હાઉસ=સભા

કોમન્સ=સાધારણ લોક

રૈયત સભા=હાઉસ ઓફ કોમન્સ

ધર્માવ્યક્ષ=(ધર્મ+અધિ+અક્ષ=
 આંખ) ધર્મગુરુ (ઇંગ્રેજમાં
 બીશપ અને મોટા ગુરુને આર્ચ
 બીશપ કહે છે)

હસ્તક=હાથમાં: તાબામાં

પ્રિવિકૌન્સિલ=એ નામની ઈંગ્લાંડમાં
 સૌથી મોટી ઇર્ટ છે.

મંત્રિમંડળ=પ્રધાન મંડળ; કેબીનેટ
 કૌન્સિલ

૬૮] ચોથા પ્રારણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના

જોર વધારે છે. વિસ્તારમાં કાયદાનું માન ધાણું છે. રાજ પણ કાયદા વિરુદ્ધ ચાલે તો શિક્ષાપાત્ર ગણાય છે. આગળ ઇ. સ. ૧૬૪૬માં પહેલા આર્ક્સને તથા બીજા જેમ્સ રાજને ૧૬૮૮માં રૈયત વિરુદ્ધ વર્તવાથી સજા ખમવી પડી હતી. ઈંગ્રેજ કાયદામાં હાથ એવી કહેવત ચાલે છે કે ‘રાજ કદી ચુનો કરતોજ નથી’ એની મતલબ એ છે કે રાજના હુકમથી કોઈએ કંઈ ખોટું કામ કર્યું હોય તો તેની સજા રાજના તરફનો હુકમ માનનાર અમલદારને થાય છે, પણ રાજ તે બાબત જોખમદાર નથી. કારણ કે રાજનું કહેવું કાયદા વિરુદ્ધ છે કે કાયદા પ્રમાણે છે તે અમલદારે સમજવું જોઈએ. આવા સારા કાયદાને લીધે ઈંગ્લાંડનો કાયદો બાબત દેશ કરતાં વખણાય છે. એથી લોકોના જનમાલનું ખરાબર રક્ષણ થાય છે. લોકોના આત્માદી વધે છે, કોઈ નાથી જીલમ થતો નથી અને ચઢતી હાલતમાં આવે છે.

પાઠ ૭૨.

ફ્રાન્સ=એ યુરોપખંડમાં ગ્રેટબ્રિટનની

દક્ષિણમાં દેશ છે

જાછરા=થોડા ઉંડા

ધાડી=વધારે ગાંચ

ફળદ્રુપ=રસાળ

મોર=આંબા, આમલી વગેરેના ફૂલ

મધમધાટ=બહેક બહેક

દોળાવ=દાળ

લેઓન્સ=હોનને સોન નદીના સંગ-

મપર બીજા નંબરનું સહેર છે.

ફ્રાંક=ફ્રાન્સ દેશનો પોણા રૂપિયાની

કિંમતનો રૂપાનો સિકકો

દશાંશ=જો અપૂર્ણ કના છેદ દસ,

સો, હજાર એમ દસના દસ ગણા

હોય તે

સેનેટ=સ્વતંત્ર સંસ્થાનની રાજકીય

ઉપ્યુટિ=મદદગાર [સભા

પ્રેસિડન્ટ=અધ્યક્ષ; પ્રમુખ

સંમતિ=(સં+મતિ)=સલાહ

અરમાર=લડાઈના વહાણનો કાફલો

પાઠ ૭૩.

અધોર=અધકર; મિહામણા
કલણુ=જે પાણીવાળી જગામાં
પગ ઊંડા ઉતરી જાય છે તે;
ખુચી જવાય એવી જમીન
સરાસરી=સરેરાસ
કવાસ=જળ, મધ, અને મીઠું

મેળતીને તેનું પાણી કરે છે તે
પેટ્રોગ્રેડ=નીવા નદી પર રશિઆની
રાજધાનીનું શહેર છે
પ્લાટિનમ=એક જાતની ધાતુ
સેન્ટપીટર્સબર્ગ=રશિઆની રાજ-
ધાનીનું શહેર નીવા નદી પર હતું.
એક સત્તાક=એકની સત્તાવાળું

સવાલ—ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પહેલા બીજા અને ત્રીજા નંબર-
નું રાજ્ય ગણાવો. વસ્તીના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા
નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. રશિઆના રાજ્યના મુખ્ય કેટલા ને ક્યા
ક્યા ભાગ છે? યુરોપખંડમાં સૌથી મોટામાં મોટી નદી, મોટામાં
મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર અને મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું
સરોવર કયું છે? એશિઆઈ રશિઆના ભાગ ગણાવો. રશિઆમાં
ક્યા ક્યા પર્વતો છે અને તેમાં શેની શેની ખાણો છે? કેરોસીન
તેલ ક્યાંથી નીકળે છે? બાકુથી બાતુમ કેરોસીન લઈ જવા માટે શી
ગોઠવણ કરી છે? રશિઆની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું છે,
અને જુની રાજધાનીનું શહેર કયું હતું? રશિઆના રાજ્યને શું
કહે છે? રશિઆના રાજ્યના ઇતિહાસનો આરંભ ક્યારથી થયો?

પાઠ ૭૪.

બાબીલન=એ એશિઆઈ તુર્કસ્તા-
નમાં શહેર છે (એમાં સિકંદર
ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૩માં મરણ
પામ્યો હતો)

ઉદય પામી=ચઢતીમાં આવી
અસ્ત થયાં=નાશ પામ્યાં
આર્મિનીઅન=આર્મિનીઆના
રહેવાસી

૧૦૦] બીજી ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના.

કોન્સ્ટિટ્યુટિનોપલ=મસ્તબુલ

લાદીને=નાખીને

ખેદાના=એક જાતની આપધી

કમાવેલાં=પકવેલાં

સર્વોપરિ=(સર્વ+ઉપરી)=અધાથી

અદિઆતું

હૃમિઆ=એ ધરાનમાં સરોવર છે

સંત=સાધુ; ત્યાગી; વેરાગી

પરસેપોલીસ=પારસીપુરી

શિરાજ=ધરાનમાં શહેર છે એમાં

સાદી અને હાજી નામે કવિ

જન્મ્યા હતા.

આયાત=પરદેશથી આવતો માત્ર

નિકાસ=પરદેશ જતો માત્ર

તહેરાન=ધરાનની રાજધાનીનું

શહેર

અરથોસ્ત=પારસી ધર્મ સ્થાપનાર

પાઠ ૭૫.

ક્ષેત્રફળ=લંબાઈ અને પહોળાઈનો

ગુણાકાર

ખોડા=ઝાડખાત વગરના

પુરાં=પુરતા; મેદમ એ તેટલા

જમાનો=જુગ

ધાધરો=ધેરવાળો ૨ છીઓ

બૂપણ=શય્યાગાર

પેકીન=એ ચીનની રાજધાનીનું

શહેર છે.

ધરડા વરડા=પૂર્વજો; આપદાદા

કોરીઆ=એ ચીનમાં દ્વીપકલ્પ છે

નવાસવા=અબ્નહયા

પકિત=વર્ગ

નિયુણ=હોશિયાર

ટોકિઓ=યદો; જાપાનની રાજધાની

નું શહેર છે.

પાઠ ૭૬.

દ્રવ્ય=પદાર્થ

વાસ્તવિય=અરેખક

સ્પષ્ટ=અરામર

અવકાશ=ખાલી જગ્યા; પોલાણ

સિદ્ધ=સાબીત

સંબંધાકર્ષણ=(સંબંધ+આકર્ષણ)

=પદાર્થના પરમાણુ એક બીજાને

જેથી રાખે છે તે.

સમુદ્ધ=જથ્થો

સવાલ—દુનિયાની વસ્તુઓ જોતાં તેના કેટલા મોટા વર્ગ

ત્રાજા ધોરણનો “મુખ્યલિખિત શિક્ષક” અઢી આના. [૧૦૧

પાંડી શકાય અને તે કયા કયા ? દ્રવ્યના ત્રણ વર્ગ શાને લીધે પડયા ?
દ્રવ્યના ત્રણ રૂપમાં ફેર પડવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૭.

છલાછલ=માથામાથ; ટંકોટંક
અભેદપણું=સુદા ન પડવાપણું
બુંદ=ટીપું
પરમાણુ=કોઈપણ વસ્તુનો અત્યંત
ઝીણો ભાગ
છિદ્રાણુ=(છિદ્ર+આણુ)=કાણુંવાળું
સંકેતન=સંક્રાંતિ જવું તે

જડ=ચેતન વગરનું
અદશ્ય=નહિ દેખાવું; ગુપ્ત
બાબ્ય=માફ; વરાળ
જડત્વ=જડપણું; ખોતાની ધેળે હાલે
નહિ તેવું
સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ=હાલત=
અસલ રૂપ+સ્થાપક=સ્થાપનાર)
અગાઉની સ્થિતિમાં આવનાર

સવાલ—પદાર્થમાં સાત સામાન્ય ગુણો છે તે કયા કયા ?

પાઠ ૭૮.

સમતોલપણું=સરખાપણું
સ્થળાંતર=(સ્થળ+અંતર)=જગ્યામાં
ફેરફાર
સ્થિરતા=દાયમપણું
હિમાધિ=કારણ

વિકાર=ફેરફાર
બાહ્ય=બહારની
ગતિમાન=ગતિવાળું; ગતિમાં હોય
તેવું
અવસ્થા=હાલત
વલણુ=ધ્વજા

સવાલ—જળનું સમતોલપણું દાખલો આપી સમજાવો. પદાર્થો
સ્થળાંતર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૯

હાળ=દોળાવ; સરખી હાળ પડતી
સપાટી
અર્થાત્=મતલબ કે

ટોટો=ખોટ
સાદું=મલો; અવેજ
યાંત્રિક=ચંત્રની

સવાલ—દાદરો, સીડીઓ અને કુંગરના રસ્તા એ કયા યંત્રના સાદાં રૂપાંતર છે? ઢાળ શી રીતે બને છે? ઢાળમાં ઉંચાઈ વધે તેમ લાભ ઓછો થાય કે વધારે? ઢાળમાં કેટલી રીતે બળ લગાડાય છે અને કદ કદ? જ૦ એ રીતે લગાડાય છે. ૧) ઢાળની સમાંતર દિશામાં. ૨) પાયાની સમાંતર દિશામાં. બળમાં લાભ ક્યારે વધારે અને ક્યારે ઓછો થાય? ઢાળ વિષે કયો નિયમ યાદ રાખવા જોવો છે?

પાઠ ૮૦.

ફાયર=પાયા આગળ જોડાઈ ગએલો

એ ઢાળવાળો કકડો

પેચ=ફેર; રફૂ

સ્થાયી=કાયમ

વકાસ=ફાટ

ગોદી=ખાંધેલી ખાડી; વહાણ

સમારવાની જગા

મરોડી=ફેર

આસિ=ધરી

દુમકલાસ=એ નામનું યંત્ર, (એ

ધરના ચાંભલા ઉંચકવા વગેરે

કામમાં વપાય છે)

પસિઆરૂ=ખીલી બાલવાનું નાકું

અન્ય=ખીજા

વા=અથવા

નર=ખીલીના દોરા

ફાયર વિષે સમજ—પાયા આગળ જોડાઈ ગએલા બે ઢાળને ફાયર કહે છે. એમાં બે ઢાળ એકઠા મળેલા હોય છે. ફાયરની લંબાઈ તે ઢાળનો પાયો છે સુધાર, લાકડા ફાડનાર વગેરે વાંસલો, કુહાડી અને છીણી વગેરે વાપરે છે તે ફાયર છે. તેનાપર ખેંચાણ કે દબાણ કરવાથી બળ લાગતું નથી. પણ ઉંચેથી બા માર્યાથી બળ લાગે છે. એવા આકારથી પાણી કાપવું સહેલું પડે છે, તેથીજ હોડી, વહાણ, પક્ષીની પાંખ, માછલાં વગેરેનો આકાર ફાયર જોવો કરેલો છે.

પેચ વિષે વિશેષ સમજ—પાયાને સમાંતર બળ લગાડેલા ઢાળને પેચ અથવા ફેર કહે છે; અંગ્રેજીમાં એને રફૂ કહે છે. પેચ

પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે આના. [૧૦૩

ચોપડીઓ, ગાંસડીઓ વગેરે દાખવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

સાર—અધી યાંત્રિક શક્તિઓમાં આ નિયમ ખાસ યાદ રાખવાનો છે કે “અંતરમાં જેટલો દોરો થાય છે તેટલો બળમાં લાભ મળે છે.”

પાઠ ૮૧.

ગુરુવાકર્ષણ=(ગુરુત્વ=ભારેપણું+

આકર્ષણ=ખેંચાણું)=પૃથ્વી ભારના

પ્રમાણમાં અથવા પદાર્થોને ખેંચે છે તે

આકર્ષણ=ખેંચાણું(આ=મર્યાદા+

કૃષ=ખેંચવું+અન)=ખેંચવું તે;

ખેંચાણું. આકર્ષણ મુખ્ય પાંચ

જાતનું છે ૧) ગુરુવાકર્ષણ ૨)

સ્નેહાકર્ષણ ૩) કેશાકર્ષણ ૪)

લોહચુંબકાર્ષણ ૫) વિદ્યુતાકર્ષણ

કેશાકર્ષણ=લુગડાની ક્રોર પાણીમાં

ખોળાએ છીએ ત્યારે ઉંચે પશુ

લુગડું ભિન્નય છે તે

તત્ત્વવેત્તા=તત્ત્વજ્ઞાની

નિરીક્ષા=ધારીને જોવું તે

ચાંપનો કાંટે=કાટલાં વગર તોળા

શકાય એવો કાંટો

ઉપયોગી સાર—અધી વસ્તુએતિ આકર્ષણ બે પ્રમાણમાં લાગે છે. ૧) રજકણના પ્રમાણમાં. ૨) અંતરના પ્રમાણમાં. રજકણનું સમ પ્રમાણ એટલે રજકણ ઓછા તેમ આકર્ષણ ઓછું; અને અંતરનું વ્યસ્ત પ્રમાણ એટલે અંતર વધારે તેમ આકર્ષણ ઓછું. ને અંતર થોડું તેમ આકર્ષણ વધારે. ધુમાડો, વરાળ વગેરે ગુરુવાકર્ષણ તોડીને ઉપર ચઢે છે તેનું કારણ એ છે, કે હવાપર વધારે આકર્ષણ થવાથી તે ચારે તરફ દબાણ કરી નીચે આવે છે, ને ધુમાડો, વરાળ વગેરે હલકાં હોવાથી તેના પર તરે છે. મતલબ કે હવા તેને ટેકવી રાખે છે, જો હવા ન હોય તો ધુમાડો, વરાળ વગેરે નીચેજ પડે. ઉપર ગુરુવાકર્ષણનો નિયમ કહ્યો છે તે ન હોત તો પૃથ્વીના પૃષ્ઠ

ઉપર મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, પથરા, ધરો, નદીઓ, સરોવરો અને મહાભાગર હોઈ સકતજ નહિ. પૃથ્વી પણ ગુરુવાકર્ષણના નિયમને લીધેજ પોતાની સ્થિતિમાં રહેતી છે. આકર્ષણની શોધ સર આસાફ ન્યૂટન નામના એક વિદ્વાને કરી છે. એ વિદ્વાન ઇ. સ. ૧૬૪૧થી ૧૭૨૭માં થઈ ગયો.

પાઠ ૮૨.

ગુરુત્વમધ્યખિંદુ=ભારની વચ્ચેનું
ઠેકાણું; હરકોઈ પદાર્થના જે
ઠેકાણેને ઠેકા ઇલાથી તે પદાર્થ
બરાબર લોળાય તે ઠેકાણુને
તેનું ગુરુત્વમધ્યખિંદુ કહે છે.
ગુરુત્વમધ્યખિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ
હોય એમ નથી; પણ ભારની

વચ્ચેજ હોય છે,

ગુરુત્વરેખા=પદાર્થના મધ્યખિંદુથી
પૃથ્વીના મધ્યખિંદુ સુધી દોરેલી
જે લીટી તે (પદાર્થના સ્થિર
રહેવાનો અને પડવાનો આધાર
એના પર રહેલો છે)
સમતોલ=સરખો ભાર

સાર—ગુરુત્વમધ્યખિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય છે એમ નથી.
પણ ભારની વચ્ચે હોય છે. પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો
આધાર ગુરુત્વરેખાપર રહેલો છે. જે ગુરુત્વરેખા પાયામાંથી ખસી
જાય તો પદાર્થ પડી જાય છે, ને પાયાની વચ્ચે હોય ત્યાં સુધી
પડતો નથી. કુસ્તી કરનારા મગ પહોળા રાખે છે તેનું કારણ એજ
છે કે ગુરુત્વરેખા પાયાની વચ્ચે રહે.

પાઠ ૮૩.

ધ્વનિ=અવાજ; નાદ
ઉદ્રિય બોધ=ઉદ્રિયને જ્ઞાન
સોલક=સટકણ

બેશક=(બે+શક) નકી

પડધો=સામે અવાજ; પ્રતિધ્વનિ

તરંગો=ભોળાં

ગુચવણુ=અવધડ; અગવડ

સવાલ—અવાજ એટલે શું તે સમજવો. મોજાં શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે દાખલો આપી સમજવો. અવાજ બધી દિશામાં સંભાળવાનું કારણ શું ? અવાજને ગતિ કોણુ આપે છે ? અવાજ દર સેંકડે કેટલા કુટ ચાલે છે ? અવાજ કાને શા કારણથી સંભળાય છે ?

પાઠ ૮૪.

ઉણ્ણતા=(ઉપ+ઉનું થવું+તા)=ગરમી

ધથર=ધણો ઠડો અને પાતળો વાયુ

રૂપી પદાર્થ

ધટ=જડો

પ્રકાશિત=(પ્રકાશ+ધટ)=તેજસ્વી

ત્વરા=ઝડપ

પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક)=દરેક

મોજાં=તરંગો

ગતિ=અણિ; શક્તિ

અવકાશ=ખે જગા વચ્ચેનું છેદું

પસરે=ફેલાય

સહજ=થોડી મહેનતે

અણુ=રજકણ

પ્રતિસારક=છટું પાડનાર

મનોરંજક=આનંદકારક

વિરંગી=(વિ+રંગ+ધી)=તરેહ તર-

હના રંગવાળું

ઓતિ=દીવાની સળગતી વાટ

પાઠ ૮૫.

વાહક=લઘ જનાર; લેનાર

મંદવાહક=(મંદ=ધીમું+વાહક=

લેનાર)=ધીમે ધીમે ગરમી લઘ જનાર

મધાર્ક=દારનો આર્ક

સંસર્ગ=સંબંધ

ભ્રમણ=ભટકવાપણું

ઉણ્ણતાનયન=રજકણોને સાથે

લઘને ગરમીનું પસાર થવું તે

ઉણ્ણતાવહન=રજકણોમાં થઈને

ગરમીનું પસાર થવું તે.

આંદોલન=(આંદોલ=ડોલાવવું+

અન)=હાલ્યા કરવું તે; ગતિ;

હાલવાની ક્રિયા.

પાઠ ૮૬.

દ્રાવણુ=ઓગાળવું

દ્રાવણુખિંદુ=ઓગાળવાની હદનું

ખિંદુ

આદિલી=હાલી

કૃતિમ=ખનાવટી

અભ્યાસ=મનન; અધ્યયન

ઉષ્ણતાખિંદુ=ગરમીનું ખિંદુ

નિકટ=પાસે

કાલોનવોટર=એકઁ અગ્રેજી દ્વા

સવાલ—સેટિમેડઃ ઉષ્ણતામાપક યંત્રમાં બરફ, સીસું, રૂપું, તથા સોનું કેટલે અંશે ઓગળે છે ? બરફનું પાણી થતી વખતે ઉષ્ણતામાપક યંત્ર પર ગરમીની અસર શા માટે જણાતી નથી ? તે ગરમી કયા કામમાં ખપે છે અને તેને કેવી ગરમી કહે છે ? વરાળની છુપી ગરમી સમજવો. પાણીને સો અંશ ગરમ કરવાનો સહેલો પ્રયોગ કહો. કૃતિમ ઠંડી ઉત્પન્ન કરી પાણીનું બરફ કયા નિયમે ખનાવવામાં આવે છે તે કહો. માથું દુખતું હોય ત્યારે કાલોનવોટરના અથવા ઠંડા પાણીના પોતા શા માટે મૂકે છે ? કુળમાંનું પાણી શા કારણથી ઠંડું રહે છે ?

પાઠ ૮૭.

સ્વપ્રકાશક=(સ્વ+પ્રકાશક)=પોતાની

મળે પ્રકાશનાર; જે પદાર્થમાંથી પ્રકાશ નીકળે છે તે. જેવા કે સૂર્ય. દીવો, બળતા પદાર્થ વગેરે

પરપ્રકાશક=(પર+પ્રકાશક)=બીજાના

તેજથી પ્રકાશનાર, જેવા કે ચંદ્રમા, કાચ, લાકડું, માટી વગેરે

પરાવર્તન પામી=(પરા=પાછું+વર્ત

=વળવું+અન)=પાછો ફેંકાઈ

ત્વચા=ચામડી

જ્ઞાનનંતુ=(જ્ઞાન+તંતુ) શરીરમાં

ઝીણા તાર જેવી મગજને ખબર પહોંચાડનારી નસો; જ્ઞાનરજ્જુ

કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ

તેજસ્વી=પ્રકાશિત

ભેદીને=અંદર પેસીને

સવાલ—અજવાળા તે ગરમીનું મોટું મૂળ કયું ? આંધળા માણસ શા માટે દેખી શકતા નથી ? હરકોઈ પદાર્થ જેવા માટે કઈ

કદ ત્રણ ચીજો જોઈ એ ? જ. પદાર્થ, અજવાળું ને આંખ. સ્વપ્રકાશક અને પરપ્રકાશક પદાર્થો ગણાવો. પ્રકાશ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? પ્રકાશનાં કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે એ વાત પ્રયોગથી સાબીત કરો. અપારદર્શક પદાર્થનો ઓળો શા માટે પડે છે તે સમજાવો. હાથડામાં અને આપણા ઘરમાં પ્રકાશ જોઈ શકીએ છીએ તેનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૮૮.

ઘાડાઈ=જાડાપણું; જાડાઈ
અસમાનતા=(અ+સમાન+તા)=
સરખાપણું નહિ તે
અનિયમિત=(અ+નિયમ+ઈત)=
નિયમ વગર
વક્રીલવન=(વક્રી=વાંકું+લવન=
થવું)=એક જાતના પારદર્શક
પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પાર-
દર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશના

કિરણ વાંકા વળે છે તે.

પ્રમાણ=માપ

બેશ=સારી

પ્રતિબિંબ=(પ્રતિ+સામું+બિંબ=
આકાર)=સામે આકાર

ઉંધી=અવળી; સામી

અસ્થિર=(અ+સ્થિર)=સ્થિર નહિ તે

અસમાન=(અ+સમાન=સરખી)

સરખી નહિ તે.

સવાલ—આરસી સુરજની સામી ઘરવાથી આપણી મરજી પ્રમાણે કિરણો હરકોઈ દિશામાં શા કારણથી ફેરવી શકીએ છીએ ? આરસીમાંથી કિરણો શા માટે પરાવર્તન પામે છે ? અપારદર્શક પદાર્થનું પ્રતિબિંબ શા કારણથી પડતું નથી ? આરસીની સામે સીસાપેનની અણી ધરી પ્રતિબિંબ તરફ નજર કરીએ તો શું માલમ પડશે ?

પાઠ ૮૯.

રેખા=લીટી

બહુધા=ઘણું કરીને

ક્ષિતિજ=પૃથ્વી ને આકાશ મળી

ગએણું જતાવનાર લીટી

વસ્તુતઃ=ખરી રીતે

૧૦૮] મુખ્ય ઇલાકાની ખૂગોળની પ્રત્યોત્તરમાળા ૪૧૧ આના.

પાઠ ૮૭, ૮૮, ૮૯, નો સાર—અજવાળા તથા ગરમીનું મૂળ સુરજ છે. પ્રકાશના કિરણ વસ્તુઓ પર પડે છે, તે ત્યાંથી પાછા ફેંકાઈ આપણી આંખમાં પેસે છે તેથી હરેક વસ્તુઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. હરેકાઈ પદાર્થ જોવાને માટે તે પદાર્થ, અજવાળું અને આંખ એ ત્રણ જોઈએ. પ્રકાશનાં કિરણના ગુણ—(૧) પ્રકાશનાં કિરણ પરાવર્તન પામે છે. જે પદાર્થનાં ઘૂંટ ચળકતાં છે તે ઉપરથી પરાવર્તન થાણું થાય છે, તે આંખા પદાર્થ પરથી પરાવર્તન થોડું થાય છે. (૨) પાણી અને કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાંથી પ્રકાશ આરપાર જઈ શકે છે. પણ અપારદર્શક પદાર્થમાં તેમ થતું નથી, કેમકે ત્યાંથી કિરણો પાછા ફેંકાઈ બીજે રસ્તે આંખમાં જાય છે. પ્રકાશનાં કિરણ દબાતા જાય તેમ સામેના પદાર્થનો ઓળો પડે છે. (૩) પ્રકાશના કિરણ એક જગાએથી બીજી જગાએ બહુ ઝડપથી જાય છે. પ્રકાશ એક સેકન્ડમાં એક લાખ ૮૬ હજાર મૈલ ચાલે છે. સૂર્યથી પ્રકાશને આવતાં ૮૧ મિનિટ લાગે છે, એની શોધ રીમર નામે ડેન્માર્કના ખગોળવેત્તાએ ઇ.સ. ૧૬૩૫માં કરી. (૪) હીરા વગેરે ચળકતા પદાર્થોમાં પોતાનું તેજ નથી, પણ બીજાનું તેજ તેમના ઉપર પડીને તે બધું પરાવર્તન પામે છે; તેથી તે વધારે ચળકતા જણાય છે. પ્રકાશના કિરણ આપના મોં ઉપર પડીને ત્યાંથી પરાવર્તન પામી આરસીપર પડે છે તે ત્યાંથી પાછા પરાવર્તન પામી આપણી આંખમાં પેસે છે, તેથી આરસીમાં આપણું મોં દેખાય છે. પ્રકાશના કિરણનો પતન કોણ=પડતી વખતનો ખુણો અને પરાવર્તન કોણ=પાછા ફેંકાતી વખતે જે ખુણો થાય છે તે બરાબર હોય છે. (૫) પ્રકાશનાં કિરણ ત્રાંસી લીટીમાં જવાથી તેનો આકાર સામેના પદાર્થ પર ઉઘો દેખાય છે તેને લીધેજ પાણીમાં

ઝાડની ટોચ નીચે અને થડ ઉંચે જણાય છે. અથવા આરસીમાં બેઠાએ તો ડાબો ભાગ જમણી તરફ અને જમણો ભાગ ડાબી તરફ દેખાય છે. બીજું પરાવર્તન પામવાથી પદાર્થ મોટા પણ દેખાય છે. (૬) પ્રકાશનાં કિરણ વક્રીભવન પામે છે એટલે એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણ વાંકાં વધે છે. એજ કારણથી દીવાના કોડીઆમાં મૂકેલી સળી તથા પાણીમાં મૂકેલી લાકડી વાંકી જણાય છે. કારણ કે કોડીઆમાં જે સળી મૂકેલી છે તેમાંથી નીકળતાં કિરણ દીવેલની બહાર સીધી લીટીમાં જતાં નથી પણ મરડાય છે તેથી સળી વાંકી જણાય છે. વક્રીભવનથી નાના પદાર્થ મોટા દેખાય છે અને આદેનાં પદાર્થ પાસે જણાય છે, સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં અથવા દૂરબીનમાંથી જોતાં પદાર્થ મોટા તથા પાસે દેખાય છે. વક્રીભવન થવાથી અજવાળાના કિરણનું પૃષ્ઠરણ થાય છે ને તેથી તેના સાતે રંગ જુદા જણાય છે.

પાઠ ૯૦.

ગર=અંદરનો માવો; ગર્ભ
ધર્ષણવીજળી=એ પદાર્થને ઘસવાથી

જે વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે તે
આકર્ષાય=ખેંચાય

સવાલ—ધર્ષણ વીજળી એટલે શું તે પ્રયોગ કરી સમજાવો. ક્યા ક્યા પદાર્થમાં વિદ્યુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકે? કાચમાં વિદ્યુત વહેતી નથી તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. વિરૂદ્ધ ગુણવાળી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી ખતાવો. વિદ્યુતનો ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૯૧.

દૂધો=પતંગની વચ્ચેની ઉભી ઢાંડી
ભંગ=નાશ

બનધાર=અધારાએલું

વિદ્યુતવાહક=(વિદ્યુત+વાહક)=જેમાં

ચમને વીજળી ઝટ વહી શકે
છે તે

સર્પાકાર=(સર્પ+આકાર)સાપના

જેવો ધાટ

ધારણા=અટકળ; અનુમાન

ધ્વનિ=અવાજ

સવાલ—વાદળામાંથી વીજળીને નીચે ઉતારવા માટે ફેંકલીને શી ચોળના કરી ? વાતાવરણમાં વીજળી ક્યારે ક્યારે હોય છે એ બાબત કંઈ નિયમ છે ? વીજળી ક્યારે પડે છે ? મોટી ધમારતનો વીજળીથી બચાવ કરવાને શી ગોઠવણ કરેલી હોય છે ? કેવા પદાર્થ પર વીજળી પડવાનો સંભવ વધારે છે ? વીજળીનો ચમકારો પહેલો થાય છે ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે તેનું કારણ શું ?

સાર—વીજળી કોઈ પદાર્થ પર પડી નુકસાન કરે છે તેમ એનાથી લાલ પણુ ધણુ છે. ૧) હલકી ધાતુ પર કીમતી ધાતુ ચઢાવી શકાય છે. ૨) આગબોટ ચાલે છે. ૩) ભાંગેલા વહાણના ખોખાં દરીઆમાંથી ઉડાવી દે છે. ૪) પહાડ ફાડી રસ્તા બનાવે છે. ૫) લાખો ગાઉની ખમર ટુંક વખતમાં પહોંચાડે છે. ૭) આગગાડી ચાલે છે. ૮) છખીઓ પડે છે. ૯) દીવા થાય છે. ૧૦) સંચાઓ એની મદદથી ચલાવાય છે. વગેરે વગેરે.

પાઠ ૯૨.

વટી; સુકાની; ટંડેલ

નાવિક=(નૌ=વહાણ+ધક)=વહાણુ-

અન્વય—(લોહ)ચુંબક લોહને નચવે (છે) (અને) ઉત્તર દિશામાં રાખે (છે;) નાવિક હોકાયંત્રથી ખરેખર આશીશ દે (છે)

સમજુતી—લોહચુંબક લોહને નચવે છે અને (હોકાયંત્રની સોયને) ઉત્તર દિશામાં રાખે છે; માટે હોકાયંત્રથી વહાણવાળા ખરેખર

આશીશ દે છે.

લોહકાંત=લોહાને ખેંચનાર; લોહચુંબક
ચમક્યાણુ=એક જાતનું મટોડી
સાથે મળી ગએલું લોહું
આકર્ષણ શક્તિ=ખેંચાણુ શક્તિ
ધુમરી=ચકરી

આલ=વાદળ
માલમ=કમાનના હાથ નીચેનો
અમલદાર
ધર=હરકોષ વસ્તુ મૂકવા માટે
અંદરથી પોલી જે વસ્તુ તે; ખોખું

સવાલ—લોહાને ખેંચવાનો ગુણ શેમાં હોય છે ? લોહાને આપણે એવો ગુણ આપી શકીએ છીએ તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. લોહચુંબકના કયા ભાગપર ચુંબક ગુણ હોય છે ? લોહચુંબકનો ગુણ કઈ દિશા તરફ વળી રહેવાનો છે, એ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હોકાયંત્રની શોધ આજથી કેટલા વર્ષપર થઈ અને જ્યારે એ યંત્ર નહોતું ત્યારે શી શી શી હરકતો પડતી હતી ? હોકાયંત્રની રચના સમજાવો, જમીનપર વાપરવાનું હોકાયંત્ર અને દરીઆમાં વાપરવાનું હોકાયંત્ર એ બેમાં શું ફેર હોય છે ?

પાઠ ૯૩.

ઘટના=અનાવટ
અદ્રશ્ય=દેખાય નહિ તેવું; ગુપ્ત
વહેર=ઝીણો ભુકો

કિંચિત=જરા જેટલો; થોડો
દહન=સળગવું તે; બળવું તે
સેંદ્રિય=(સન્દ્રિય)=ઈન્દ્રિયવાળા
અંશ=ભાગ

સવાલ—હવામાં ઓક્સિજન શા પ્રમાણમાં છે ? હવામાં ઓક્સિજન પાંચમા ભાગ જેટલો છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હવામાં બીજું કયું મુખ્ય તત્ત્વ છે ? નાઇટ્રોજનનો ગુણ કહો. હવા કયા કયા મુખ્ય તત્ત્વના સંયોગથી બનેલી છે ? હવામાં એ બે તત્ત્વ સિવાય બીજા કયા કયા પદાર્થો છે ? પાણીની વરાળ શા પ્રમા-

શુમાં છે ? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શા પ્રમાણમાં છે ?

પાઠ ૯૪.

ઘટકાવયવ=(ઘટ=તત્ત્વ+અવયવ=

ભાગ)=તત્ત્વનો ભાગ

પેશી=ઝીણા તંતુ

તેજાન=એસિડ

સોડાવોટર=(સોડા+વોટર=પાણી)=

સોડાવાળું પાણી

ઉચ્છવાસ=(ઉત્=ઉત્થો+વાસ=દમ

કાઢવો તે) દમ મૂકવો તે.

પૂર્તી=પૂરણી

ઉત્કૃષ્ટ=ધણું સારું; શ્રેષ્ઠ

સવાલ—ઑક્સિજનના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. નાઈટ્રોજનના ગુણ તથા ઉપયોગ ગણાવો. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શું શું મળીને બનેલો છે ? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ હવા કરતાં ભારે છે તે તમે શાથી જાણ્યું ? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ કાને ફાયદો કરતા છે ? પ્રાણીઓ શ્વાસમાં હવામાંથી શું લે છે ને શું બહાર કાઢે છે ?

જવાબ—શીશીમાં દીવો બાળવાથી કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, એજ શીશીમાં જો આપણે દીવો મૂકીએ તો તે હોલવાઈ જાય છે. કાર્બોનિક એસિડગ્યાસ એ ઝેરી હવા છે, પ્રાણીને તે કામનો નથી; પણ વનસ્પતિને તે ધણો જરૂરનો છે; પ્રાણીઓ જે વાયુ લે છે તે ઑક્સિજન. ઑક્સિજન વગર પ્રાણીઓ જીવી શકે નહિ, માટે એને પ્રાણવાયુ પણ કહે છે. જો આપણે બરણીમાં ફેરફાર બાળીશું તો તેમાં ફેરફાર એસિડ બનશે અને તેમાંની હવામાંનો નાઈટ્રોજન તેમાં રહેશે. એ દહન ક્રિયાને મદદ કરતો નથી, અને એ જીવતાં પ્રાણીને ઉપયોગી નથી, વળી તેમાં ઉંદરો મુકવાથી તેઓ તરત મરી જાય છે. એમાં સ્વાદ અને વાસ નથી. ઑક્સિજન વાયુ એકલો લેવાથી નુકસાન થાય છે કારણ કે તે બહુ જલદ છે, માટે તેને મંદ કરવાને

નાટ્રોજન ઉપયોગી છે, જો તમે સ્ટેટ પર ઉચ્છ્વાસ મૂકશો તો તે બીની થશે. એ ઉપરથી જણાય છે કે હવામાં પાણીની વરાળ છે. જો હવામાં પાણીની વરાળ ન હોય તો સમળી વનસ્પતિ સુકાઈ જાય અને પ્રાણીઓ મરી જાય. એને લીધેજ વનસ્પતિ લીલી રહે છે, ચુનામાં નવસાર મેળવવાથી એમોનીઆ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. વાતાવરણમાં (હવામાં) ઓક્સિજન, નાટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ આસ, પાણીની વરાળ તે એમોનીઆ હોય છે. ૧૦૦ ભાગ વાતાવરણ (હવા) માં ૨૧ ભાગ ઓક્સિજન, ૭૮ $\frac{૧}{૧૦}$ ભાગ નાટ્રોજન અને $\frac{૧}{૧૦}$ ભાગ કાર્બોનિક એસિડ આસ; પાણીની વરાળ, એમોનીઆ, અને ઝીણી રજ વગેરે હોય છે.

પાઠ ૯૫.

કાળજી=કલ્પણ; પેટમાંનું જમણી તરફનું એક અંગ

બરોજ=પેટમાંની ડાબી બાજુની ગાંઠ; તક્ષી

મૂત્રપિંડ=ગુરદા; પેદુમાં રહેલી પિશાબની ગાંઠ

ઉદર=પેટ

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લી

પરોક્ષ=અદ્રશ્ય; ગુપ્ત

પિત્તશય=(પિત્ત+આશય=ઠેકાણું)

પિત્તને રહેવાનું ઠેકાણું; કાળજી

મકૃત=હૃદય; કાળજી

આંતરકું=પેટના ડાબા છેડાથી

ગાંડની કુલ્લી સુધીની જે નળીમાં

નર્ક રહે છે અને જેમાંથી નર્ક

નીચે ઉતરે છે તે; મળનળી

રતુમકે=રતાશ પડતો

ક્રોધો=શરીરમાં પાંચ ઘર કલ્પ્યા

છે તે (પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞા-

નમય, આનંદમય, અન્નમય)

માતાબર=બાકું ને મેલું

પિત્ત=કાળજીમાં લોહીથી ભરેલો

પડેલો પીળો પ્રવાહી પદાર્થ

દાર=મારણ; રસ્તા; કાણું

માંસરસ=માંસગોળમાંથી નીકળેલો

રસ, જેમાંથી માંસ બને છે તે
 શર્કરા=ખાંડ; સાકર
 બેચેની=ઉદાસી; અસુખ
 ગંભીર=ભયંકર
 પ્લીહા=પરોળ
 અંતર્ગોળ=માંહેથી ગોળ
 ગુરદા=મૂત્રપિંડો
 રગસીઆ=લાંબો વખત પહોંચે એવા
 પાઠ ૯૬.
 મુકાબલો=સરખામણી

પ્રકાશમાન=(પ્રકાશ+માન)=તેજસ્વી
 તેજેમય=પ્રકાશિત
 તેજવરણુ=(તેજ+આવરણુ=ઢાંકણુ)
 પ્રકાશનું ઢાંકણુ
 રંગાવરણુ=(રંગ+આવરણુ)=રંગનું
 ઢાંકણુ.
 મુકટાવરણુ=(મુકુટ+આવરણુ)=
 કિરણોનું ઢાંકણુ
 વિલક્ષણુ=નવાઈ જેવા

સવાલ—પૃથ્વીથી સુરજ કેટલો આધો છે? પૃથ્વીથી સુરજ કેટલા ગણો મોટો છે? પૃથ્વીથી સુરજ જેટલા ઘણો મોટો છે તેટલા ગણો ભારે છે કે નહિ? અને નહિ તો તેનું કારણ શું? સૂર્ય પોતાની ધરીના એક ફેરો કેટલા વખતમાં ફરી વળે છે? તેજવરણુ સિવાય બીજા આવરણુ છે કે નહિ અને છે તો કયા કયા? રંગાવરણુ શેનું બનેલું હોય છે? મુકટાવરણુ શેનું બનેલું છે? એ આવરણો દેખતાં કેમ નથી? એ આવરણો કયારે દેખી શકાય છે?

પાઠ ૯૭.
 કળા=અંદ્રિજિખનો ૧૬ મો ભાગ; તેજ
 સૂર્યગ્રહણુ=જ્યારે સૂર્ય અને પૃથ્વી
 એ બેની વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે
 ત્યારે ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર
 પડવાથી પૃથ્વીના લોકોને સૂર્ય

દેખાતો નથી. (એ અમાસે થાય છે) કેમકે તેજ દિવસે સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વી એ ત્રણે સીધી લીટીમાં આવે છે સૂર્યગ્રહણુ ત્રણ જાતનું થાય છે (૧) ખગ્રાસ, (૨) કંકણાકાર, (૩) ખંડીત

અહણુ=(અહ=લેવું+અન=ક્રિયા બ-
તાવનાર પ્રત્યય)=આકાશમાં એક
પદાર્થનો જાયો બીજા પદાર્થ પર
પડે છે ત્યારે તે બીજા પદાર્થનું
અહણુ થયું કહેવાય છે

ધૂમકેતુ=પુછડીઓ તારો

સવાલ—ચંદ્રને પૃથ્વીનો અહ શા માટે કહે છે ? પૃથ્વીની
આસપાસ કેટલા દિવસમાં એક ફેરો ફરી વળે છે ? ચંદ્રનો અર્ધોજ
ભાગ આપણને શા માટેજ દેખાય છે ? ચંદ્રની કળા સમજાવવા માટે
શા પ્રયોગ કરશો ? એ પ્રયોગ કરી બતાવો. સૂર્યઅહણુ અને ચંદ્ર-
અહણુ થવાનાં કારણ કહો. ચંદ્ર, પૃથ્વીથી કેટલે અંતરે છે ? ચંદ્રમા
કરતાં પૃથ્વીનું વળન કેટલા ગણું છે ? પૃથ્વીપર જે પદાર્થનું વળન
૬ શેર થાય તેજ પદાર્થ ચંદ્રમાં લઈ જવાથી તેનું કેટલું વળન થશે
અને શા કારણથી ? ચંદ્રને દુરબીનમાંથી જોવાથી તેમાં શું શું
દેખાય છે ? ચંદ્રમાં કેટલા દિવસનો દહાડો ને કેટલા દિવસની રાત
હોય છે ? આપણા જોવામાં જેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ આવે છે
તેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ ચંદ્રમાં કેમ જીવી શકતા નથી ?

પાઠ ૯૮

કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીને
ફરવાનો માર્ગ

મુખ્ય અહ=સૂર્યની આસપાસ ફર-
નાર અહ; એ આઠ છે. (૧)
પૃથ્વી ૨) બુધ ૩) શુક્ર ૪) મંગળ

પષ્ટાંશ=(પષ્ટ=છ+અંશ) છઠ્ઠો ભાગ
નિરીક્ષક=ધારી ધારીને જોનાર
નિરીક્ષણુ=ધારી ધારીને જોવું તે.
સેન્ટિગ્રેડ=સો અંશનું ગરમીમાપકયંત્ર
અમાસ=સંસ્કૃત અમાવાસ્યા હિપરથી
(અમા=સાથે+વસ=રહેવું)

૫) બૃહસ્પતિ ૬) શનિ ૭) યુરે
નેસ ૮) નેપ્ચ્યુન

અગોળવેત્તા=(અ=આકાશ+ગોળ
=ગોળા+વિદ્=જાણવું+તા=પણું)
=આકાશ સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનાર-
અવગણના=(અવ+ગણના=ગણત-
રી)=તીરસ્કાર

સવાલ—સૂર્યની આસપાસ ક્યા ક્યા ગ્રહો ફરે છે ? અંદરના ને બહારના ગ્રહોનાં નામ દો. ક્યા બે ગ્રહો દેખાતા નથી અને શા કારણથી ? ક્યા દેશમાં બુધને જોવાનું અધરું છે ? બુધ અને શુક્ર સૂર્યથી કેટલે દૂર છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસ કેટલા વખતમાં ફરી રહે છે ? બુધનો અને શુક્રનો દિવસ કેટકેટલા કલાકનો છે ? આપણી પૃથ્વીથી શુક્ર વધારેમાં વધારે ને ઓછામાં ઓછા કેટલો દૂર છે ? આપણે ત્યાંની સાધારણ હવા કરતાં શુક્રની હવા શા કારણથી વધારે ગરમ હોવી જોઈએ ? આપણી પૃથ્વીપર જેમ ઋતુ ભેદ થાય છે તેમ શુક્ર પર થતાં હશે કે નહિ ?

સમાપ્ત

મેસર્સ સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત. અર્થની નોંધ

બાળવર્ગની નોંધ	૦-૨-૦	કન્યા રજીના અર્થ	૦-૫-૦
પહેલીના અર્થ	૦-૨-૬	કન્યા રજીના	૦-૭-૦
બીજીના	૦-૪-૦	ત્રિવેદિ વા. પુ. ૧	૦-૪-૦
ત્રીજીના	૦-૫-૦	પુ. ૨	૦-૫-૦
ચોથીના	૦-૭-૬	પુ. ૩	૦-૬-૦
પાંચમીના	૦-૮-૦	પુ. ૪	૦-૭-૦
છઠ્ઠીના	૦-૯-૦	પુ. ૫	૦-૮-૦
સાતમીના	૦-૧૦-૦	પુ. ૬	૦-૯-૦
કન્યા રજીના અર્થ	૦-૪-૦	પુ. ૭	૦-૧૦-૦

જમનલાલ મોતીલાલ શાહ શાહપોર—મુરત.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. લૃત.

બ્રિટિશ શાળા માટે ત્રિવેદિ વાચનમાળાના અર્થ

પુસ્તક ૧લાના	૦-૪-૦	પુસ્તક ૫માના	૦-૮-૦
પુસ્તક ૨જાના	૦-૫-૦	પુસ્તક ૬ઠ્ઠાના	૦-૯-૦
પુસ્તક ૩જાના	૦-૬-૦	પુસ્તક ૭માના	૦-૧૦-૦
પુસ્તક ૪થાના	૦-૭-૦		

વર્તોકચુલર ટેકસ્ટ બુકોના અર્થ.

ખાળવર્ગની નોટ	૦-૨-૦	પાંચમીના	૦-૮-૦
પહેલીના અર્થ	૦-૨-૬	સાતમીના	૦-૧૦-૦
બીજીના	૦-૪-૦	કન્યા ૧લીના	૦-૪-૦
ત્રીજીના	૦-૫-૦	કન્યા ૨જીના	૦-૫-૦
ચોથીના	૦-૭-૬	કન્યા ૩જીના	૦-૭-૦

“ ડિક્ટેશન શિક્ષક ”

ખાળપોથીનો	૦-૨-૦	ત્રીજીનો	૦-૩-૦
પહેલીનો	૦-૨-૬	ચોથીનો	૦-૪-૦
બીજીનો	૦-૩-૦	પાંચમીનો	૦-૪-૦

દરેક ધોરણના “ મુખ્યગણિત શિક્ષક ” તૈયાર છે.

હિંદુસ્તાનની સાં ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪ આના.

મુખ્ય ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧૧ આના.

સુરત જિલ્લાનો “ ભૂગોળ શિક્ષક ” ત્રણ આના.

છગનલાલ મોતીરામ શાહ.

“ મુખ્યગણિત શિક્ષક ” વગેરેના કર્તા. શાહપોર- પુરત.

